

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

David Syll

Trötta arketyper och hur man på bästa sätt skjuter
dem i sank

- Om avveckling av akademisk domsrätt i Sverige och
Tyskland under 1800-talet

JURM02 Examensarbete

Examensarbete på juristprogrammet
30 högskolepoäng

Handledare: Elsa Trolle Önnerfors

Termin för examen: HT 2016

Wie hinfällig alles Menschenwerk, ja wie drückend auch die beste Einrichtung in wenigen Geschlechtern werde. Die Pflanze blühet und blühet ab; eure Väter starben und verwesen: euer Tempel zerfällt: dein Orakelzelt, deine Gesetztafeln sind nicht mehr: das ewige Band der Menschen, die Sprache selbst veraltet; wie? und Eine Menschenverfassung, Eine politische oder Religionseinrichtung, die doch nur auf diese Stücke gebaut sein kann: sie sollte, sie wollte ewig dauern?

J.H. Herder

– Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

ZUSAMMENFASSUNG	3
SAMMANFATTNING	4
FÖRORD	5
FÖRKORTNINGAR OCH FÖRKLARINGAR	6
INLEDNING	7
1.1 BAKGRUND	7
1.2 SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNINGAR	8
1.3 AVGRÄNSNINGAR	9
1.4 TEORI OCH METOD	11
1.5 MATERIAL OCH FORSKNINGSLÄGE	13
1.6 DISPOSITION	15
HISTORISK FOND	16
2.1 EUROPEISKA FÖRLAGOR	16
2.2 DE SVENSKA UNIVERSITETENS FRAMVÄXT	18
2.2.1 <i>Nordens första universitet</i>	18
2.2.2 <i>Expansionspolitik och nygrundade universitet</i>	19
2.3 TYSKLAND I BACKSPEGELN – ETT HISTORISKT TVÄRSNITT	20
2.3.1 <i>Heliga romerska riket av tysk nation</i>	20
2.3.2 <i>Rhenförbundet</i>	21
2.3.3 <i>Tyska förbundet</i>	21
2.3.4 <i>De tyska universitetens uppkomst</i>	23
ORGANISATORISKT RAMVERK	25
3.1 ÖVERGRIPANDE OM UNIVERSITETENS STRUKTUR	25
3.2 KONSTITUTIONERNA	25
3.3 KANSLER	28
3.4 PROKANSLER	29
3.5 REKTOR	30
3.6 MINDRE KONSISTORIET	31
3.7 STÖRRE KONSISTORIET	32

AUFBAU DER UNIVERSITÄTSGREMIEN	33
4.1 ÖVERGRIPANDE OM UNIVERSITETENS STRUKTUR	33
4.2 PROCESSOMFÅNG	33
4.3 KANSLER	35
4.4 REKTOR OCH PROREKTOR	35
4.5 DIE UNIVERSITÄTSGERICHTSDEPUTATION	36
4.6 DER AKADEMISCHE SENAT	36
FRÅN J.H. HERDER TILL DESS GEIJER GÖR HELT OM	38
5.1 HISTORISKA SKOLANS FRAMVÄXT	38
5.2 HYPERBOREISK RENÄSSANS – OM ATT GE KONSTGJORD ANDNING	40
5.3 GÖTERNA STÖTER PÅ PATRULL	42
FRÅN HANDELSKAPITALISM TILL JÄMLIKHETSIVER	45
6.1 LIBERALISMEN TAR FORM	45
6.2 CHYDENIUS OCH DEN SVENSKA LIBERALISMEN	46
6.3 I DELO MED NATIONALROMANTIEN	49
AKADEMISK DOMSRÄTT I SVENSK DEBATT	52
7.1 RICHERTS PROGRAMFÖRKLARING	52
7.2 RENTRÉ HÖIJER OCH VEM LÄR VAD?	55
7.3 DEN LIBERALA OPPOSITIONEN VINNER MARK	57
7.4 GRAVSÅNG OCH FORTLEVNAD	60
FRÅN SCHLEIERMACHER TILL VON HUMBOLDT	61
8.1 LIBERALISM OCH NATIONALISM I SAMVERKAN	61
8.2 BILDAT BORGERSKAP OCH VETENSKAPLIG SPECIALISERING	63
HÄVDAT ÄR BÄST	66
9.1 METTERNICH OCH KONSERVATISMEN	66
9.2 JAKOBINISMENS RÖTA	68
AKADEMISK DOMSRÄTT I TYSK DEBATT	70
10.1 MEDELTIDA EXPOSÉ	70
10.2 KOMPETENSTVISTER MELLAN AKADEMI OCH MAGISTRAT	72
10.3 EGEN DOMVÄRJO MEN UNDER STATLIGT FÖRMYNDERI	73
10.4 WARTBURGFEST OCH FRANKFURTER WACHENSTURM	75
10.5 KARLSBADBESLUTEN	77

10.6 DAS GERICHTSVERFASSUNGSGESETZ 1879	79
10.7 GRAVÖL OCH KONTEMPLATION	81
DISKUSSION, ANALYS OCH UTBLICK	82
11.1 SVERIGE	82
11.2 TYSKLAND	86
11.3 JÄMFÖRANDE ANALYS	89
KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	95
RÄTTSFALLSFÖRTECKNING	105

Zusammenfassung

Die vorliegende Arbeit beschäftigt sich mit der Gerichtsbarkeit der Universitäten, d.h. die akademische Gerichtsbarkeit und dessen Entwicklung. Die Arbeit ist dazu geografisch abgegrenzt insofern dass sie lediglich die Rechtsentwicklung in Schweden und Deutschland umfasst. Die akademische Gerichtsbarkeit soll in ihrem zeitgeschichtlichen Kontext betrachtet werden. Während des Mittelalters gab es keine starke Zentralverwaltung in den verschiedenen europäischen Einzelstaaten. Um gemeinsame Interessen zu schützen und ihre Meinung geltend machen zu können entstanden Zusammenschlüsse von Gleichgesinnten. In Zusammenhang mit den Körperschaften stand normalerweise eine Autonomie der Rechtspflege. Als Körperschaften mit Sonderstellung galten z.B. das Militär und die Bergwerke, aber auch die Universitäten.

Die ersten Universitäten Europas entstanden im elften und zwölften Jahrhundert in Bologna und Paris, und deren Verfassungen galten – aufgrund des Aufbaus der Universitätsgremien und den Grenzen zur weltlichen Gewalt – den späteren Universitäten als Vorbild. Die ältesten Universitäten Deutschlands sind – in Bezug auf ihren Gründungs- bzw. Eröffnungsjahre – Prag 1348, Wien, 1365 und Heidelberg 1386. Weder bürgerliche Gerichte noch andere Sondergerichte konnten Urteile über die akademische Gemeinschaft verhängen. Die akademische Gerichtsbarkeit umfasste sowohl Zivilsachen als auch Strafsachen. Im Mittelalter und bishin zur früheren Neuzeit urteilten die Universitäten ebenfalls über Kapitalverbrechen.

In den Nordischen Ländern wurde in 1477 mit päpstlicher und königlicher Genehmigung eine Universität in Uppsala gegründet. Die Stiftungsurkunden wurden von den Urkunden der Vorgängerinnen in Paris und Bologna beeinflusst. Die Struktur der Universitätsgremien Deutschlands gilt aber in der Frühen Neuzeit als ausgesprochenes Vorbild der Schwedischen Universitäten. Die Gerichtsbarkeit der Universität umfasste nicht lediglich Studenten und Professoren, sondern alle Angestellten – z.B. Bäcker, Buchdrucker und jede andere Art von Handwerkern – die als besonders bedeutend für die Akademie galten.

Über Zeit hat sich das Ausmaß der Akademische Gerichtsbarkeit verändert, gelegentlich war sie weit Umfassend und manchmal stark begrenzt. Dem Einfluss des im 19. Jahrhundert maßgebenden Liberalismus zufolge wurde die akademische Gerichtsbarkeit letztlich zu Graben getragen. Diesbezüglich liegt der Schwerpunkt dieser Arbeit auf den politischen und rechtswissenschaftlichen Entwicklungen des 19. Jahrhunderts, infolgedessen die akademische Gerichtsbarkeit – in Schweden 1852 und in Deutschland 1879 – abgeschafft wurde.

Sammanfattning

Detta arbete behandlar den självständiga jurisdiktion som i regel hörde varje universitet till. Arbetet är geografiskt avgränsat genom att endast avse rättsutvecklingen i Sverige och Tyskland. Den akademiska domsrätten måste betraktas i den historiska kontext ur vilken den sprang fram. Under medeltiden varit graden av statlig centralstyrning låg – eller också obefintligt. Att statsmakterna ännu inte konsoliderats skapade ett underskott av rättsgarantier som individerna själve sökte läka. I syfte att värja sig mot yttre hot knöt sig människor med gemensamma intressen samman och bildade skrän eller korporationer. Dessa sammanslutningar grundades vanligen efter utkomstslag och bildade slutna och avgränsade administrationer. Hantverks-, Köpmans-, Bergslags- och Militär-korporationer existerade innan de Europeiska universitetens framväxt.

Med förebild i universiteten i Bologna och Paris grundades flera universitet i Tyskland under 1300-talet. Genom reception av struktur och koncept fick de tyska universiteten samma självbestämmanderätt som tillfallit dess föregångare i Italien och Frankrike. Akademisenaten styrde sig självt och utövade exklusiv domsrätt över sina undersåtar.

När vi i Norden etablerade vårt första universitet i Uppsala 1477, byggde även våra privilegiebrev – utfärdade av både konung och påve – på förlagorna från Bologna och Paris. I Sverige kom organisations- och administrationsstrukturer att influeras kraftigt av hur det vid tiden såg ut i Tyskland.

Över tid växte den akademiska domsrätten ut och kom att innefatta inte bara lärare och elever utan också sådana grupper som i egenskap av, akademien närstående, befanns vara särskilt viktiga för universitetens fortlevnad. Till denna grupp hör t.ex. bagare, skraddare och tryckare.

Till följd av krig, religiösa trendbrott, taktiska lokalpolitiska överväganden och transnationella rörelser kom den akademiska domsrättens omfattning och genomslagskraft att fluktuera kraftigt över tid. Huvudfokus i detta arbete kommer emellertid att ligga under 1800-talet, då – som ett resultat av upplysningens och liberalismens slutliga genomslag i den centraleuropeiska politiken – de gamla privilegiesamhället nedmonterades. Som ett led i denna utveckling fick också den akademiska domsrätten slutligen se sin sak förlorad – i Sverige 1852 och i Tyskland 1879.

Förord

I examensarbeten är det både brukligt och hövligt att författaren apostroferar personer och händelser som varit särskilt betydelsefulla under skrivandets gång. Att dagtinga med etablerad akademisk ordning gör jag också ogärna redan på sidan fem.

Först av allt vill jag tacka min handledare Elsa Trolle Önnerfors vars välvilja och stora hjälpsamhet aldrig slutar att förvåna mig. Sedan vill jag rikta ett tack till min pappa Lars Pålsson Syll, som med hängiven nit dränkt mina utkast med lokaliserings- och åtgärdstecken, förmanat mig när jag skrivit för högtravande och skällt mig när jag skrivit dåligt.

Slutligen också, tack till Cajsa Standéus för att du är min vän och för att det känns som att du alltid har varit det.

Lund den 3 januari 2017

David Syll

Förkortningar och förklaringar

Kgl. Maj:t	Kunglig Majestät, tidigare benämning på det statsorgan som idag motsvarar regeringen och som fattade beslut i Konungens namn.
LKP	Lunds konsistoriums protokoll.
LUK	Lunds universitets konstitutioner, efter det tryck som sattes 1832 av Fredrik Schrevelius.
SBL	Svenskt biografiskt lexikon.
SvJT	Svensk juristtidning.
UUK	Uppsala universitets konstitutioner, efter det tryck som sattes 1890 av Claes Annerstedt.

INLEDNING

1.1 Bakgrund

Specialdomstolar är något vi idag kanske främst förknippar med arbetsrätt eller som tvisteforum på marknadsrättens område. Klart är att dessa fora alla avkunnar domar inom rättsligt avgränsade områden och att det krävs vissa yttre förutsättningar för att man som privatperson eller näringsidkare skall vara taleberättigad där. Specialdomstolarna är inte ordnade i de två huvudsakliga svenska domstolsslagen och ser till sammansättningen också annorlunda ut. I Arbetsdomstolen t.ex. är de lagfarna domarna i minoritet och rättens majoritet består av lekmän som representerar arbetsmarknadens olika intresseorganisationer. Detta förhållande anses påkallat av att det krävs särskild sakkunskap på vissa rättsområden, vilket de behöriga lekmännen i förevarande fall besitter. Att lekmän ansvarar för den dömande verksamheten i en rättsstat är inte helt oproblematiskt ur ett demokratiskt perspektiv, varför kritik mot det rådande systemet också förts fram.¹

Specialfora, med visst underskott av juridiskt kunnande, är emellertid inte någon ny företeelse. I ett medeltida Europa med låg grad av centralstyrning ankom de på människorna själva att sluta sig samman för att bättre värna gemensamma intressen. Som en följd därav tog skrå- eller korporationssamhället form. Olika privilegier tillföll efterhand de olika samhällsgrupperingarna och med dem också rätten att döma över de egna medlemmarna. Staten var för svag för att på ett rättssäkert vis inlemma alla dessa medelorganisationer, varför man istället valde att outsourca vissa förpliktelser och förmåner.

¹Se t.ex. *Skriftlig fråga 2003/04:686 om avveckling av specialdomstolar* från den folkpartistiska riksdagsledamoten Helena Bargholtz till dåvarande justitieombudsmannen Thomas Bodström som rörde möjligheten att avveckla systemet med specialdomstolar. Bodström replikerar i *Svar på skriftlig fråga 2003/04:686 om avveckling av specialdomstolar* att systemet är försvarligt genom att lekmännen i den dömande verksamheten inte representerar sin respektive organisationer och att samma regler om opartiskhet och jäv gäller för dem som för ordinarie domare.

Dessa medelorganisationer var avgränsade inte bara i förhållande till varandra utan dessutom i förhållande till staten, i både fysiskt och i juridiskt avseende. Skråna, förfogade oftast över egen domsrätt. Exempel på historiska privilegiedomstolar knutna till skrån är hall- och manufakturätterna, bergstingsrätterna, regementskrigsrätterna och de akademiska domstolarna.

Den akademiska domsrätten kom till samtidigt med våra universitet, men bygger på en lång tradition av frihet och självstyre som ursprungligen går tillbaka på den tidiga medeltidens italienska och franska universitet. Att utvecklingen delvis har en sameuropeisk prägel leder oss osökt in på arbetets andra huvudobjekt. Mycket av det som gäller för de svenska universitetens domsrätt är också sant beträffande de tyska motsvarigheterna. I både Sverige och Tyskland kom den akademiska jurisdiktionens omfång och praktiska användningsområde att variera över tid men fick under 1800-talets andra hälft, genom liberalismens ökade rättspolitiska landvinningar, träda tillbaka till förmån för en allmän domstol.

Att det fortfarande finns specialfora, både i Sverige och i Tyskland, med lekmannamässiga inslag pekar på svårigheterna med att behandla mål som man anser kräver speciell sakkunskap inom ramen för den allmänna domstolen.

1.2 Syfte och frågeställningar

Arbetets fokus ligger på den akademiska domsrättens avvecklingsfas vilken utspelade sig under 1800-talets andra hälft. Ur ett pedagogiskt och rättshistoriskt perspektiv är det svårt att inte – åtminstone översiktligt – också redogöra för hur domsrätten utvecklats över tid. Av den anledningen kommer jag också behandla den uppkomst och utveckling som med nödvändighet föregick systemets avveckling. Jag hoppas med detta arbete kunna klarlägga ideologiska och kulturella strukturer och strömningar som kan förklara utvecklingen i både Sverige och Tyskland. Jag avser besvara följande frågor:

- Vilka faktorer bidrog till den akademiska domsrättens avskaffande i Sverige och i Tyskland?
- Vilka likheter och skillnader finns i avvecklingsprocesserna länderna emellan?

1.3 Avgränsningar

Det primära geografiska undersökningsområdet är – med tanke på titel och syfte, föga förvånande – Sverige och Tyskland. När man betraktar ett rättsinstituts hela livslängd kan undersökningsperioden bli lång och inbegripa influenser från flera håll och länder. Den akademiska domsrätten avskaffades i de båda undersökta länderna under 1800-talets andra hälft men bygger på de system av självbestämmande som utvecklades vid de tidiga medeltida universiteten i Bologna och Paris. För att kunna dra rimliga slutsatser om rättsutvecklingen under en så lång tidsperiod har det därför varit viktigt att kunna se till internationella – i sammanhanget europeiska – politiska och ideologiska strömningar. Att bara analysera utvecklingen i Sverige respektive Tyskland lät sig på förekommen anledning svårligen göras.

Jag har valt att lägga huvudfokus på tiden kring den akademiska domsrättens avveckling i Sverige och Tyskland, d.v.s. 1800-talets andra hälft. Lejonparten av arbetet rör sig alltså i tiden mellan franska revolutionen och år 1914. Denna period kallas ibland för det långa 1800-talet och är en ur rättshistoriskt perspektiv mycket intressant tid. Genom industrialismens frammarsch och de vetenskapliga idealens genomslag kom upplysningens tankar att ta hem stora segrar över hela den politiska linjen. Idéhistoriskt kom liberalismen att få stort politiskt genomslag vilket lade grunden för omvälvande förändringar av rättssystemet. I brytpunkten mellan det gamla privilegiesamhället och ett nytt – mer – demokratiskt system kom också den akademiska domsrätten att gå i graven. Eftersom arbetet är en rättsvetenskaplig uppsats är det dock viktigt att betrakta den akademiska domsrätten i dess historiska sammanhang varför jag också tillåtit mig en liten exposé över institutets framväxt.

Tematiskt har jag betraktat jurisdiktionens hela omfång och inte gjort några egentliga analyser av dess delmoment. Att jag inte gjort några mer djupgående analyser av organisationsstrukturer, frågor om juridisk sakkunskap, domsbehörighet, jurisdiktionell räckvidd etc., beror på att det blir komplicerat att ta ett samlat grepp om en utveckling om man måste beakta för många parametrar samtidigt. Det hade varit intressant och belysande att redogöra mer t.ex. för vad som konstituerat domför församling i de olika konsistorierna, den jurisdiktionella rågången mellan akademi och magistrat och verkställighet av domar. Den kunskap man vunnit där hade dock skett på bekostnad av överskådligheten vid jämförelse, både över tid och Sverige och Tyskland emellan. Jag hyste inledningsvis en förhoppning om att kunna komplettera mitt arbete med en fallstudie av de mål som avdömts vid Lunds universitets konsistorium. Materialet, bestående av protokoll från konsistoriernas sammanträden är

indexerat och ordnat sammanställt och finns att tillgå på Arkivcentrum Syd i Lund. Vad man bör ha i åtanke är att allt är handskrivet och före 1800-talet dessutom i lutad tysk stil.² Därmed tillät tidsutrymmet inte någon sådan sammanställning av det materialet.

Under tidig medeltid kan förhållandet mellan kyrka och universitet beskrivas närmast som accessoriskt vilket berodde på att de senare huvudsakligen sörjde för utbildningen av kunnig personal till den kyrkliga förvaltningen. Inom den tidsperiod som utgör huvudfokus hade förhållandet mellan akademi och kyrka avtagit något men var ingalunda helt avklippt. Jag hade tyckt att det var både intressant och viktigt att skriva mer om förhållandet mellan dessa två samhällsinstitutioner men även det har jag fått avstå av utrymmesskäl.

Med avseende på den akademiska domsrättens utveckling i Tyskland och de avgränsningar jag varit tvungen att göra därvid, skall följande sägas: Tyskland som stat är av yngre datum än Sverige. Tyska stater har däremot existerat i ordnade samhällsstrukturer under en väsentligt längre tid än Sverige. Att de tyska småstaterna inte hade samlad lagstiftning på universitetens område har medfört svårigheter när man försöker dra övergripande slutsatser. Det bästa ur ett förklarande perspektiv hade varit att göra en sammanställning av hur domsrätten ut- och avvecklats vid t.ex. de fem största tyska universiteten. Så var också min ambition inledningsvis. Tidsutdräkt och material blev till slut för omfattande varför jag fick överge även denna idé.³

² Det är företrädesvis helt obändiga skrivstilar nedklottrade i vinga rader på bleknade papper ur en mycket stor och mycket gammal bok. Denna bok låter sig endast motvilligt och efter mycken slit ligga till grund för någon form av slutsats. Av denna anledning har jag avgränsat mitt arbete rent faktiskt till att endast marginellt befatta mig med sådana handskrivna protokoll.

³ En som däremot gjort precis en sådan sammanställning, och över alla tyska universitet, är den tyske professorn i affärsjuridik vid Fachhochschule Nordhessen Michael Alenfelder, se *Die Akademische Gerichtsbarkeit*.

1.4 Teori och metod

I det här arbetet kommer jag anlägga dels ett rättsutvecklande- dels ett komparativt perspektiv. Jag har valt bägge perspektiven eftersom arbetet syftar till att redogöra för och analysera över, dels den akademiska domsrättens ut- och avveckling i Sverige och i Tyskland och dels till en komparation länderna emellan.

Fokus kommer att ligga på den inre rättshistorien, varmed i sammanhanget avses de rättsliga institutens historia.⁴ Detta sagt vill jag ändå påpeka att det i mitt tycke är en chimär att tro att man kan betrakta institutens förändringar över tid utan att sätta dem i deras rumsliga och intellektuella kontext. Att de rättsutvecklande och komparativa perspektiven förenas faller sig naturligt när man ser till den nära släktskap som råder mellan komparativ rätt och rättshistoria som juridiska underdiscipliner betraktade.⁵ För att möjliggöra en tydlig rågång mellan de rättsutvecklande och komparativa elementen i arbetet har jag strukturerar dispositionen med avseende på perspektiv. Först redogörs för respektive lands rättsutveckling ur en ganska snäv nationell synvinkel. I avsnitten om de olika politiska idéströmningarna i lägger jag sedan grunden för det komparativa avsnitt som jag – i brist på lämpligare benämning – kallar jämförande analys.⁶

Beträffande metodval vill jag inledningsvis påpeka att jag sökt analysmaterial ur en så hög rättskällnivå som över huvud varit görbart. Som jag tydliggör nedan i avsnittet material och forskningsläge, har emellertid det tillgängliga materialet varit oöverskådligt med avseende på Tyskland och i vart fall svårtillgängligt med avseende på Sverige. Därför har jag fått nöja mig med att huvudsakligen använda juridisk och historisk doktrin. När så varit möjligt har jag istället gått direkt till de ursprungliga källorna i lagtext och konsistorieprotokoll.

Den rättsdogmatiska metoden handlar om att söka svar på varför den rådande lagstiftningen ser ut som den gör. Inom denna metoddisciplin ägnar man sig åt att söka svar genom att se till de allmänt accepterade rättskällorna; lagstiftning, praxis, förarbeten och juridisk doktrin. Även rättsvetenskapen finner alltså sin plats på rättsdogmatikens normstege och kan verka tolk i

⁴ Modéer, "Rättshistorieämnets uppgifter, reflektioner inför ett rätts- och forskningspolitiskt paradigmskifte" i *SvJT 1996* s. 526.

⁵ Modéer, 1996, s. 541.

⁶ Mer om strukturupplägg nedan i avsnittet om disposition.

förhållandet mellan de traditionella rättskällorna och den mer oreglerade rättspolitiska debatten.⁷

Den rättsdogmatiska metoden är lika flitigt anlitad som dess ramar är omstridda. Varje författare verkar bidra med sin variant på ämnet. Civilrättsprofessorn Jan Kleineman har, kort och koncist, beskrivit metoden som att ingående studera tillgänglig lagtext, förarbeten, rättspraxis och doktrin, söka lösningen på ett rättsligt problem.⁸ En kort avfattad formulering som jag finner tilltalande. Eftersom fokus med mitt arbete inte varit att utreda gällande rätt, utan istället att analysera avvecklingen av en medeltida rest, har jag inte använt en renodlad rättsdogmatisk metod. Med det sagt tänker jag lämna diskussionen om den rättsdogmatiska metodens omfång genom att ansluta mig till Kleinemans definition och konstatera att jag – åtminstone delvis – använt mig av densamma.

Huvudsakligen har jag istället anlitat en komparativ rättshistorisk metod. Att prata om en komparativ metod med rättshistorisk prägel är egentligen lika rätt, eller fel, som att säga att jag använt mig av en rättshistorisk metod med komparativ prägel. Jag har analyserat den svenska och tyska domsrätten ur ett rättsutvecklande perspektiv vilket endast svårligen låter sig göras utan att man också sneglar på de europeiska rättsutvecklingen i stort. Som en kontrast till den historiska skolans syn på strikta nationella rättssystem växte parallellt fram en nyfikenhet på vad rättssystemen hade gemensamt. En förgrundsmän på området var den tyske professorn i rättsvetenskap Anselm von Feuerbach som etablerade ett gränsöverskridande förhållningssätt till juridiken med inspiration från lingvistikens område.⁹ Det jag vill ha sagt med den här utläggningen är att den rättshistoriska forskningen närmast förutsätter att man ser den nationella utvecklingen i ett internationellt perspektiv.

Som professor David Ibbetson konstaterar måste man emellertid vara försiktig när man betraktar nationella rättssystem. Ibbetson apostroferar att historieforskningen på området ofta antar alltför polemiserade utgångspunkter. Han menar att en fallgrop är att man övervärderar de kosmopolitiska dragen i rättsutvecklingen vilket tenderar mörka de nationella särdragen. I

⁷ Kleineman, Jan, ”Rättsdogmatisk metod”, i *Juridisk metodlära*, s. 41.

⁸ Kleineman, s. 21.

⁹ Paul Johann Anselm von Feuerbach, 1775-1833, innehade professurer i rättsvetenskap vid universiteten i Jena, Kiel och Landshut. von Feuerbach torde emellertid vara mest känd genom sina stilbildande arbeten på straffrättens område, se *Nordisk familjebok* under uppslagsordet Feuerbach. Läs också: Valguarnera, Filippo, ”Den komparativa metoden”, i Korling & Zamboni, *Juridisk metodlära*, s. 144f.

spektrumets andra ända står en står ett rättshistoriskt angreppssätt där man övervärderar den nationella särprägel vilken maskerar likheter och försvårar den komparativa rätten.¹⁰

Ytterligare en metodologisk ansats som är viktig, är att hålla isär lagen sådan den utmejslas av de lärda vid universiteten och sådan den faktiskt används i domstolarna, d.v.s. den praktiska rätten.¹¹När den senare går att följa genom lagstiftningsakter och utslag från domstolarna får den förra analyseras med hjälp av behandlande litteratur eller i bästa fall remissvar från olika lagförslag. Att lyfta fram lagens mångbottnade karaktär motiveras här av att denna rågång blir extra intressant i sammanhanget. Den akademiska domsrätten aktualiserar nämligen både den teoretiska och den praktiska dimensionen i egenskap av vetenskaplig akademi och domstol. Fokus ligger emellertid inte på hur akademien dömde, utan snarare på varför den över huvud hade egen jurisdiktion.

1.5 Material och forskningsläge

I den mån det varit praktiskt görbart har jag försökt använda mig av ursprungskällor. Lagtexter och konsistorieprotokoll från Sverige kan här nämnas. Som alltid när man beskriver gamla rättsinstitut, från tiden före standardisering och offentliga tryck, är det oftast mer tidsekonomiskt att lita till doktrin. Den rikhaltiga flora som behandlar den akademiska domsrätten har ofta fått ersätta den empiriska undersökning som, i brist av tid, felat mig. På förekommen anledning har jag i mitt arbete utgått främst från juridisk och historisk doktrin.

I de deskriptiva avsnitten om universitetens framväxt i Sverige har jag huvudsakligen utgått från framställningarna i Jerker Roséns respektive Krister Gierows avsnitt i *Lunds universitets historia: utgiven av universitetet till dess 300-årsjubileum*, vilka delvis belyser utvecklingen också vid de andra svenska universiteten. Från historikern Göran Blomqvists avhandling *Elfenbenstorn eller statskepp?* har jag också hämtat mycket stoff till detta arbetes inledande kapitel. Blomqvist presenterar där flera tänkvärda teorier med avseende på universitetets autonomi i förhållande både till andra korporationer och till staten. I denna avhandling presenterar Blomqvist också intressanta och tänkvärda aspekter på det samtida politiska debattklimatet.

¹⁰ Ibbetson, David, "Comparative legal history" i Musson & Stebbings, *Making legal history*, s. 132f.

¹¹ Ibbetson, s. 135.

För den tyska rättsutvecklingens vidkommande var möjligheterna att få fram relevant lagstiftning också svårare än jag ursprungligen tänkt mig. Den akademiska domsrätten avskaffades i Tyskland strax efter att landet enats 1871 varför källmaterialet tidigare härrör från olika beslutsfattare i furstestaterna. Jag har försökt ta ett samlat grepp om rättsutvecklingen i de tyska småstaterna och sammanfört huvuddragen.

I de deskriptiva avsnitten om utvecklingen av de tyska universiteten och dess domsrätt fram till renässansen har jag framförallt använt standardverket *Die deutsche Universität, vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, av den tyske statsvetaren Thomas Ellwein från 1997. Till skaran betydande verk på området kan här nämnas *Die akademische Gerichtsbarkeit in Deutschland* av Friedrich Stein från 1891 och *Akademische Gerichtsbarkeit und akademische Freiheit* av Heinz-Joachim Toll från 1979. Att jag valt att använda också Steins arbete – dess något daterade tryckdatum till trots – beror på att det är svårslaget vad överskådlighet och tydlighet beträffar. Det faktum att just det verket har över hundra år på nacken märker man inte vid en jämförelse med senare arbeten. Arbeten om den tyska akademiska domsrätten skrivna under innevarande århundrade låter sig utan större arbetsinsats räknas till ett, nämligen Michael Alenfelders *Akademische Gerichtsbarkeit* från 2002. Som noterades i avsnittet om avgränsning hade jag helst gjort egna fallstudier i de tyska universitetens konstitutioner och därigenom sökt bilda mig en uppfattning om domsrättens utformning. Nu föll det företaget på grund av tidsbrist. Alenfelders bok är, ur ett vetenskapligt perspektiv, ett sämre arbete. *Die akademische Gerichtsbarkeit* har varken metodisk ansats eller en utvecklad analys, och är egentligen bara en lång förteckning över relevanta paragrafer ur universitetens respektive statuter. Som sådan förteckning passade Alenfelders bidrag emellertid mina behov som hand i handske, och jag förblir honom tacksam för hans – något platta – insats.

Såvitt jag vet finns det inget komparativt arbete mellan Sverige och Tyskland med avseende på den akademiska domsrätten eller ens på privilegiesystemets avveckling i stort. Inom historieskrivningen i respektive land finns det emellertid en uppsjö verk på den akademiska domsrättens område som behandlar den egna rättsordningen att tillgå.

Beträffande juridisk metod och perspektiv på historieskrivning har jag hämtat mycket inspiration från Anthony Mussons och Chantal Stebbings *Making legal history*. Det metodologiska tillvägagångssätt som de båda förespråkade har varit en vetenskaplig kompass i det knixiga snår som den rättshistoriska floran ibland utgjort. Rollen som standardverk beträffande metodlära vid juridiska institutionen i Lund intas i dagsläget troligtvis av Fredric

Korlings och Mauro Zambonis *Juridisk metodlära* – till pressarna senast 2013 – vars expertis också jag använt mig av.

1.6 Disposition

För att läsaren ska kunna skapa sig en helhetsbild av den akademiska domsrättens avveckling måste hon först bilda sig en uppfattning om hur universiteten vuxit fram. I andra kapitlet beskrivs de europeiska universitetens tillkomst och vilka influenser de tidigmedeltida högskolorna haft för etablering av högre läroverk i Tyskland och Sverige.

I arbetets tredje kapitel behandlas det organisatoriska ramverk som byggde upp och konstituerade akademistaten. Här redogörs också översiktligt för hur och över vilka mål de olika organen ägde döma. Kapitel fyra och fem handlar om den historiska brytpunkt som 1800-talet utgjorde för svenskt vidkommande. Här tar jag upp politiska och ideologiska influenser som färgat utvecklingen av privilegiesystemet över lag och den akademiska domsrätten i synnerhet.

Kapitel sex är ett historiskt utsnitt som belyser den akademiska domsrättens avveckling i Sverige med fokus på den politiska debattens huvudaktörer.

Kapitel sju och åtta tecknar motsvarande bild med avseende på Tyskland som kapitel fyra och fem gör över Sverige. I arbetets nionde kapitel har jag lagt de för tyskt vidkommande viktigaste händelserna och trendbrotten med avseende på den akademiska domsrättens avveckling.

Allra sist i det avsnitt som heter *jämförande analys* knyter jag ihop säcken genom att jämföra hur den akademiska domsrätten slutligen avskaffades i Sverige och i Tyskland.

HISTORISK FOND

2.1 Europeiska förlagor

Universitet i Bologna, grundat 1088, räknas vanligen som Europas äldsta och blev tillsammans med universitetet i Paris, grundat runt 1150¹², stilbildande för senare universitet och högskolor.¹³ De första plattformarna för högre undervisning saknade vår tids ordnade ramverk och var egentligen kollektiv av lärare och studenter, sammanslutna för att bättre tillvarata gemensamma intressen. Den tidiga medeltidens samhällen karaktäriserades av svag eller obefintlig centralstyrning, där de flesta viktiga sociala styrfunktioner outsourceats till olika skrån eller gillen, vanligen baserade på utkomstslag. Skråna upprättade stadgar med regler för yrkesutövning och ställde kompetenskrav på sina medlemmar. Latinets *Universitas* betyder gemenskap eller korporation och var under medeltiden en vedertagen benämningen på skrån.¹⁴ De tidigaste akademiska läroinrättningarna gick istället vanligen under benämningen *Studium Generale*.¹⁵

De akademiska sammanslutningarna i Bologna och Paris tog sig olika ut. I Bologna var det inledningsvis studenterna som skapade det akademiska skrået och i Paris lärarna. En andra särskiljande faktor var att undervisningen i Bologna kom att fokusera på romersk rätt medan motsvarigheten i Paris hade en teologisk profilering.¹⁶ Med närheten till kyrkan kom universitetet i Paris under kyrkans hägn och inleddes delvis i dess organisation. Upprättande av det akademiska skrået i Bologna och den undervisningen som gavs där tillkom på privat initiativ och kopplingen till kyrkan var märkbart svagare än i Paris.¹⁷

¹² Se not 1 och <https://global.britannica.com/topic/university>, första avsnittet.

¹³ Alenfelder, *Akademische Gerichtsbarkeit*, s. 19. Här behöver förtydligas att de klassificeringsproblem kring vad som bör avses med begreppet universitet inte ryms inom ramen för denna uppsats, ämnet är emellertid i doktrinen grundligt genomarbetat och för den intresserade kan jag för fortsatt läsning rekommendera; G. Kaufmann, *Die deutschen Universitäten*, 1893 och C.H. Haskins *The Rise of Universities* 1957.

¹⁴ <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/universitet>.

¹⁵ Blomqvist, s. 21.

¹⁶ Alenfelder, s. 24f.

¹⁷ Alenfelder, s. 21.

En portalfigur i berättelsen om de europeiska universitetens framväxt är den tysk-romerska kejsaren Fredrik I Barbarossa.¹⁸ Barbarossa hade tröttnat på kyrkans utbildningsmonopol och ifrågasatte den enkelriktning varmed all lärd personal klev rakt in i den kyrkliga administrationen. Genom sitt år 1155 utfärdade lärarprivilegium *Authentica Habita* gav Barbarossa universitet rättslig autonomi och marginaliserade i ett slag kyrkans och andra konkurrerande makthavares påverkansgrad.¹⁹

Genom att ställa lärare och studenter under egen domvärjo lösgjorde Barbarossa effektivt universitetet från kyrkan och kunde därmed tillförsäkra sig utbildad förvaltningspersonal till de egna leden. Att universitetet i Bologna kom att få egen domsrätt kan alltså delvis förklaras av konflikten mellan *Regnum* och *Sacerdotium*.

I Paris kom resan mot akademisk domsrätt att ta en delvis annorlunda väg. Universitetet i Paris var i kontrast till dess motsvarighet i Bologna, ett lärcenter med tydlig teologisk profilering. Den franska akademien kom i juridiskt och administrativt avseende att sortera under en kansler som inte var medlem av akademien utan representerade biskopsdömet Paris.²⁰ Kanslern skulle sörja för att den rena kristna läran genomsyrade undervisningen. I takt med att den akademiska korporationen befäste sin funktion och roll i det medeltida samhället restes emellertid krav på ökat självbestämmande. Inledningsvis gavs akademien rätten att själva tillsätta de akademiska tjänsterna. Även om universitetet i Paris under lång tid förblev ett lärcenter med teologiska hallmärken avtog den kyrkliga kontrollen gradvis och akademien kom till sist att sortera under egen jurisdiktion.²¹

Efterhand utvecklades universitetet i Paris och Bologna till viktiga samhällsinstitutioner. Det faktum att även kyrkan till slut beviljade akademien domsrätt kan möjligen förklaras av att det blev omständligt och dyrt att internalisera en inrättning som, om än mestadels så inte uteslutande, tjänade kyrkan. Det akademiska skråets självständighetssträvan parat med ett

¹⁸ Fredrik I Barbarossa var, något förvånande ur ett kronologiskt perspektiv, son till Hertigen av Schwaben, Friedrich II (ofta under sitt Nom de Guerre, Fredrik den enögde) och dennes gemål Judith, dotter till hertigen Henrik den svarte av Bayern. Barbarossa lär enligt historieskrivarna vara född 1122, var och närmare när, vet ingen idag. Vill man läsa mer om Fredrik Barbarossa et consortes kan man läsa Sören Vibeck, *Korståg: västerlandets heliga krig*.

¹⁹ Nardi, Paolo, "Relations with Authority", s. 78, i Rüegg & Ridder-Symoens, *A History of the University in Europe*, 1992.

²⁰ Alenfelder, s. 28.

²¹ Blomqvist, s. 21. Jfr, Kluge *Die Universitäts-Selbstverwaltung. Ihre Geschichte und gegenwärtige Rechtsform*, s. 27.

generellt decentraliserat samhällsklimat kan ha fått kyrkan att hellre låta akademien styra sig själv än att avträda inflytande till förmån för andra maktkonkurrenter, t.ex. till städerna eller lokala småfurstar. Båda universiteten kom alltså i slutändan att få egen domsrätt. I det korta loppet bör emellertid lojalitetsgraden till den myndighet som utverkat akademiernas privilegier, dvs. kejsare respektive påve ha kvarstått.

Akademierna kom att sörja för utbildning av personal till både den världsliga och den kyrkliga administrationen. Skolastikens genomslag öppnade för utbildning utanför de av kyrkan tillrättalagda ramarna varmed man i en mer modern bemärkelse kan tala om viss akademisk frihet. Jämte den skolastiska undervisningsmetoden anför Blomqvist²² att en faktor som ytterligare avhjälpt akademiens sits var övergången från ett system baserat uteslutande på yrkesexamina till ett system där det teoretiska studiet stod i centrum.²³

Efterhand kom de världsliga och kyrkliga furstarna att genom privilegiebrev upprätta flera universitet och därigenom tillförsäkra sig en aldrig sinande ström av utbildad och kunnig personal. Konceptet med jämförelsevis självständiga utbildningsanstalter vann snart insteg på flera håll i Europa, under 1300-talet etablerades flera universitet i vad som idag är Tyskland och ett sekel senare nådde företeelsen Sverige.

2.2 De svenska universitetens framväxt

2.2.1 Nordens första universitet

På initiativ av ärkebiskop Jakob Ulfsson skickades under sommaren 1476 en supplik till Rom med begäran om att få grunda ett *Studium Generale* i Sverige. Påven Sixtus IV gav projektet grönt ljus i en bulla av 27 februari 1477 och förestavade akademien i Bologna som mall. Samma år utverkade riksrådet ett privilegiebrev med akademien i Paris som förebild.²⁴ Att den världsliga

²² Blomqvist, Göran, *Elfenbenstorn eller Statsskepp? Stat, universitet och akademisk frihet i vardag och vision från Agardh till Schück*, s. 22.

²³ Jag ställer mig inledningsvis försiktigt tveksam till vad Blomqvist egentligen avser härmed. I mitt tycke kvarstår karaktären av yrkesutbildning bara med den skillnaden att upptagningsområdet för examinerade nu låg både inom och utom kyrkan.

²⁴ Annerstedt, *Uppsala universitets historia, första delen 1477-1654*, s. 24f. och Kallenberg, *Studenternas rättsliga undantagsställning* s. 98.

och kyrkliga makten förespråkade olika mönster var inget egentligt problem eftersom den kyrkliga bullan avsåg akademins rätt att utdela tjänstegrader medan riksrådets privilegiebrev träffade det institutionella ramverket – bl.a. avseende universitetets domsrätt. Att kyrka och stat samverkade vid upprättande av nya universitet hade förekommit i Tyskland sedan mer än ett sekel och får, vid det här laget, närmast betraktas som gängse.²⁵ Inledningsvis var det kyrkan som avlönade lärarkåren. Under Gustav Eriksson Wasas reformation rådde kulturella nödår och då kyrkans egendom konfiskerades under kronan kom även verksamheten vid Uppsala universitet att hämmas. Genom strupna anslag seglade man akademien i ekonomiskt kvav och under 1500-talets slut låg undervisningen tidvis nere.²⁶

2.2.2 Expansionspolitik och nygrundade universitet

Efter beslut vid Uppsala möte 1593 beslutades att universitetet skulle återupplivas och den 15 mars 1595 skrev hertig Karl under det officiella dokumentet. Under tidigt 1600-tal blomstrade akademien i takt med att Sverige växte sig till en europeisk stormakt. Genom expansiv utrikespolitik lade Sverige under sig nya landområden. Som ett led i den kolonialistiska försvenskningssprocessen upprättades så flera universitet i de nyövrade områdena,²⁷ Dorpat (dagens Tartu) i Estland 1632, Åbo 1640 och 1668 i Lund.²⁸ Lunds grundstatuter är utfärdade 1668 och gör lärosätet till de yngsta av de universitet som grundades under Sveriges stormaktstid. Förste kansler blev danskfödde biskopen Canuthus Hahn. Initiativ till grundandet togs av Peder Winstrup.

²⁵ Blomqvist, i not 16, på s. 22, i en korsreferens till *Beiträge zu Problemen deutscher Universitätsgründungen früher Neuzeit* av P. Baumgart.

²⁶ Uppsala universitet på:

<http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/uppsala-universitet>.

²⁷ Genom Westfaliska freden 1648 tillskansade sig Sverige dessutom Vorpommern där universitetet i Greifswald från 1456 låg. Eftersom vi inte grundade sagda universitet är det inte uppräknat ovan. För den initierade läsaren finns hela fredstraktaten från Münster och Osnabrück att tillgå på följande länk: http://www.lwl.org/westfaelische-geschichte/portal/Internet/finde/langDatensatz.php?urlID=740&url_tabelle=tab_quelle.

²⁸ Läs mer om de svenska universiteten på följande länk, underavdelning ”Sverige”:

<http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/universitet>.

2.3 Tyskland i backspegeln – ett historiskt tvärsnitt

Det blir komplicerat att prata om utvecklingen av universiteten och om akademisk domsrätt i Tyskland utan att först klargöra något om begreppet Tyskland. Av denna anledning följer nu ett summariskt avsnitt om denna nations framväxt.

2.3.1 Heliga romerska riket av tysk nation

Det Heliga romerska riket av tysk nation är benämningen på ett område som i nord-sydlig riktning sträckte sig från Polens östersjökust till norra Italien, i öst-västlig riktning från Belgien till östra Österrike och som från tidig medeltid fram till 1806 kom att stå under de tysk-romerska kejsarna. Kejsarvärdigheten ärvdes här till en början agnatiskt inom Karl den stores ätt. När karolingerna dog ut på svärdssidan kom kejsarvärdigheten, efter sachsisk tradition, istället att baseras på val. I valberedningen satt de sju innehavarna av rikets högsta ämbeten, de s.k. kurfurstarna. Till dem räknades alltid biskopsstolarna i Mainz, Trier och Köln (under namn av de tre ärkekanslererna), ärkedrotsen tillika Pfalzgreven av Rhen, ärkemunskänken tillika konungen av Böhmen, hertigen och ärkemarskalken av Sachsen och ärkekamreren tillika markgreven av Brandenburg. Att det föll på kurfurstarnas lott att kora kejsaren stadgade Karl IV i sin Gyllene bulla av 1356.²⁹

Detta vidsträckta rike var emellertid mer att betrakta som en löst sammanhållen federation. De feodala vasallernas makt var så stor och de realiter kontrollerade sina egna områden utan inblandning av kejsaren. Bara viss lagstiftning, till exempel renhetslagarna på ölbryggningsområdet, var gemensam och småfurstarna utvecklade omsider egna statsapparater. Vad det led skapades i furstestaterna också universitet, med förlagorna i Paris och Bologna till mall. Som tidiga tyska exempel kan här Erfurt (1379), Heidelberg (1386) och Köln (1388) nämnas.³⁰

Genom reformationen kom staternas sammanhållning att söndras ytterligare och det trettioåriga kriget delade kejsardömet i två. Efter freden i Westfalen 1648 tappade kejsardömet kraftigt i betydelse som sammanhållen entitet.³¹

²⁹ Fulbrook, Mary, *Tysklands historia*, s. 20-33.

³⁰ Rotteck, & Welcker (red.), *Das Staats-Lexikon, Enzyklopädie der Staatswissenschaft*, band 12, uppslagsord "Universität" s. 628.

³¹ Rován, Joseph, *Geschichte der Deutschen – von ihren Ursprüngen bis heute*, s. 327ff.

2.3.2 Rhenförbundet

Kejsardömet var vidsträckt både geografiskt och ideologiskt. Delade sympatier under Napoleonkrigen blev katalysator i den process varmed riket slutligen föll samman. Uppbackade av Napoleon löste sig i juli 1806 16 stater ur kejsardömet och gick in i en konfederation, Rhenförbundet, under franskt beskydd.³² Till följd av hårda diplomatiska påtryckningar från Paris valde Frans II att den 22 juli abdikera som tysk-romersk kejsare, varmed kejsardömet i realiteten upplöstes. Även denna konfederation stod på skakig grund, och i takt med att Napoleons framgångar österut hejdades, sviktade de tyska furstarna i sitt stöd.³³

Efter det ödesdigra ryska fälttåget 1812 kom den franska kampagnen i kraftig gungning. Det definitiva nederlaget led fransmännen mot koalitionsarméerna under de legendariska slagen vid Dennewitz och Leipzig 16-19 oktober 1813. Fronten försköts därefter till franskt territorium och de förenade spanska och brittiska trupperna drog 1814 in över Pyrenéerna. I slutet på mars 1814 defilerade koalitionsarmén under tsar Alexander in i Paris och kort därefter tvangs Napoleon kapitulera vid Fontainebleau. Med Rhenförbundets upplösning går vi över på den tyska sammanslutning som styrde de tyska staterna under den tid mitt arbete spänner, nämligen Tyska förbundet.³⁴

2.3.3 Tyska förbundet

Efter Napoleons slutliga nederlag och tronavsägelse samlades representanter för Europas stater och furstehus på Wienkongressen för att rita om den kontinentaleuropeiska kartan. Centralt för uppdelningen blev en önskan att skapa balans staterna emellan och att återinsätta de gamla furstehusen.³⁵ Efter noggrant övervägande slöt man de tyska staterna samman och upprättade

³² Rován, s. 386f.

³³ Fulbrook, s. 97ff.

³⁴ Fulbrook, s. 100.

³⁵ Som en parentes kan inskjutas att Sverige som tack för sin delaktighet under sjätte koalitionskriget, efter en serie förhandlingar som föregick Wienkongressen, slutligen genom det svensk-österrikiska traktatet av 1814 förlänades Norge på evinnerlig tid. Norrmännen köpte emellertid inte detta avtal rakt av, utan samlades sig 17 maj till upprorisk konstitutionell församling vid Eidsvoll där den danske prinsen Kristian Frederik valdes till norsk kung. Sverige var Norge vida militärt överlägset och efter ett kort fälttåg under ledning av Jean Baptiste Bernadotte slöts 14 augusti 1814 det fredsavtal i Moss som slutligen tvang norrmännen in i en personalunion under sillsallaten,

Tyska förbundet. Förbundets medlemmar konstituerade 41 tyska stater, varav de mest framträdande var Kungariket Preussen och Kejsardömet Österrike. Den österrikiska kejsaren utnämndes till förbundets formella överhuvud. Styrkeförhållandet Preussen och Österrike emellan var emellertid grund till split och resulterade slutligen i förbundets upplösning efter tyska enhetskriget 1866.³⁶

En förbundsdag, i vilken alla stater företrädde, konsoliderades i Frankfurt am Main. I Frankfurt gjordes också, 1848, det första försöket till ett enat tyskt rike baserat på demokratiska val. Den tilltänkte Valkungen Fredrik Vilhelm av Preussen valde dock att tacka nej till kronan och det enade tyska riket fick vänta på sig ytterligare 23 år, tills efter fransk-tyska kriget 1871.³⁷

Preussen och Österrike förklarade, för ovanlighetens skull i relativt samförstånd, Danmark krig 1864. Den 1 februari detta år föll en preussisk-österrikisk här om 60 000 man under ledning av fältmarskalk Friedrich von Wrangel in i Schleswig och belägrade under sex dygn befästningslinjen Dannevirke. Natten mellan 5 och 6 februari, tvangs den danska hären under överbefälhavare de Meza överge sin urgamla skyddsvall och tåga mot Dybbøl.³⁸ Danska fästen utmed reträttvägen föll ett efter ett, här kan nämnas Femern 15 mars, Sønderborg 16 april, och slutligen efter 14 dagars oavbruten artilleribeskjutning också Dybbøl varmed det danska nederlaget var ett faktum. I den efterföljande fredskonferensen i Wien tvangs danskarna den 30 oktober 1864 avträda Schleswig, Holstein och Sachsen-Lauenburg.³⁹

Segern över danskarna till trots hade Preussen och Österrike fortsatt svårt att dra jämnt. Otto von Bismarck som sedan 1862 varit preussisk ministerpresident försökte vid upprepade

<http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/mosskonventionen>.

³⁶ Se Rován s, 406. Här kan nämnas att det i tysk historieskrivning oftast refereras till detta krig som der Deutsche Krieg eller der Bruderkrieg. För den intresserade finns det, skrivet med fullt medvetande om det tveksamma i att föreslå sådant i en akademisk uppsats, en bra ”stubbe” på Wikipedia som behandlar der Deutsche Krieg under följande länk: https://de.wikipedia.org/wiki/Deutscher_Krieg.

³⁷ Fulbrook, s. 117.

³⁸ Reträtten från det kulturhistoriskt mycket viktiga Dannevirke kom att verka djupt demoraliserande på den danska hären, något överbefälhavare de Meza fick klä skott för. Han förläts aldrig denna reträtt och i drevet beskylldes han för feghet. Det danska krigsministeriet kom under pågående kampanj att skilja de Meza från posten som överbefälhavare. de Meza ägnade, fruktlöst, återstoden av sitt liv åt att söka rentvå sitt namn. Han hittades död i sin lägenhet i Köpenhamn den 16 september 1865 och ligger begravd på Garnisons Kirkegaard vid det som idag är Dag Hammarskjölds Allé i Köpenhamn, denna kyrkogård kan man med fördel besöka, det vet jag eftersom jag själv varit där. Vill man läsa mer om dansk-tyska kriget rekommenderar jag Tom Buk-Swienty, *Slagtebank Dybbøl 18 april 1864, historien om et slag* eller Rasmus Glenthøj, *1864 - Søner af de Slagne*.

³⁹ Fulbrook, s. 125.

tillfällen att på diplomatisk väg få till stånd en uppgörelse med Österrike, han förblev emellertid i detta strävande resultatlös. Genom Preussiska Bundesreformplanen från 1866 manade Bismarck istället de tyska staterna att bilda ett enat rike utan österrikisk inblandning. Detta reformförslag togs emot som självständighetsförslag brukar tas emot, och Österrike förklarade Preussen krig. Efter Bismarcks och den preussiska härens storslam i slaget vid Königgrätz 1866 tvangs Österrike vid Pragfreden samma år acceptera tyska förbundets formella upplösning och Schleswig, Holstein, Hertigdömet Nassau, Kurfurstendömet Hessen och fristaden Frankfurt tillföll Preussen på evinnerlig tid.⁴⁰

Direkt efter slaget vid Königgrätz slöt sig de nordtyska staterna samman i Nord Deutsche Bund under ledning av Preussen samtidigt som de sydtyska staterna till en början valde att stå utom samarbetet. Efter fransk-tyska kriget 1870-71 kom de nord- och sydtyska staterna slutligen att enas om en gemensam författning och den 1 januari 1871 såg de enade tyska riket världens ljus. Förste rikskansler i det nya enade Tyskland blev ingenjören bakom hela företaget, Otto von Bismarck.⁴¹

2.3.4 De tyska universitetens uppkomst

De allra första Universiteten i vad man kan kalla den tyska intressesfären upprättades i Prag och Wien, med stiftelseurkunder från 1348 respektive 1365. Kurfursten Ruprecht I grundade 1386 efter att påvliga privilegiebrev utfärdats av Urban VI, det egentliga Tysklands första *Studium Generale* i Heidelberg, i det som då var Pfalz am Rhein och som vi idag – med helt andra gränser – sorterar i bundeslandet Baden-Württemberg. Inom kort kom ytterligare tyska universitet att inrättas, av vilka särskilt bör nämnas; Köln 1388, Erfurt 1392, Würzburg 1403,

⁴⁰ Rován, s. 474f.

⁴¹ Fulbrook, s. 123-127.

Leipzig 1409 genom utvandring från universitetet i Prag,⁴²Rostock 1419, Greifswald 1456 och Freiburg im Breisgau 1460.⁴³

I debatten om akademisk frihet och korporativismens avskaffande kom tankegångar från två senare tyska universitet att ge eko, Halle från 1694 och Göttingen från 1734. 1809-10 grundade dessutom Wilhelm von Humboldt Berlinuniversitetet vilket markerar början på en ny era. Med Berlinuniversitetet kom von Humboldt att etablera ett helt nytt universitetssystem där vikten av lärarnas forskning i förhållande till undervisningen apostroferades. Ett annat nyskapande element hos Berlinuniversitetet var förekomsten av seminarier under vilka även studenterna uppmuntrades göra efterforskande insatser. Den filosofiska fakulteten som tidigare tjänat som propedeutisk instans i förhållande till de tre andra kom nu att här att få en framskjuten roll. Schleiermacher betraktade Berlinuniversitetet som förebild och framhöll att utbildningen fungerade som bäst när man betraktade den som ett samspel mellan lärare och elever, och att det var i denna idécentrifug som universitetens egentliga källa låg.⁴⁴

Von Humboldt, som beträffande det nyhumanistiska bildningsidealet slöt sig till de förändringstankar som förts fram av Schleiermacher, Fichte, Schelling och Kant kom genom sin epokgörande kritik av de samtida universitetens korporativa prägel att bidra med det egentliga ledmotivet för 1800-talets universitetsreformer.⁴⁵ Till en utvidgad diskussion om universitetsreformerna och frågan om akademisk frihet skall jag be att få återkomma nedan under avsnittet ”jämförande analys”.

⁴² Den 18 januari utfärdade den böhmiske kungen Wenzel IV Kutenberger-dekretet genom vilket röststyrkan i de beslutande akademiska organen vid Karls Universität i Prag omfördelades. Fram till nu hade de böhmiska, bayerska, saxiska och polska nationerna ägt en röst vardera. Kutenberger-dekretet syftade till att stärka den böhmiska befolkningens ratt på bekostnad av de etniska tyskarnas, härigenom fick den böhmiska nationen nu tre röstetal medan de andra nationerna fortsatt hade en. Detta fick till följd att runt 1000 tyska lärare och studenter samma år tog avsked från akademin i Prag och grundade ett nytt universitet i Leipzig i dåvarande Markgrevskapet Meien. Mer om universitetet i Leipzig historia går att läsa på universitetets hemsida under fliken ”Geschichte”; <https://www.zv.uni-leipzig.de/universitaet/profil/leitbild-profil-geschichte/geschichte-der-universitaet.html>.

⁴³ Rotteck, & Welcker (red.), *Das Staats-Lexikon, Enzyklopädie der Staatswissenschaft*, band 12, uppslagsord ”Universität” s. 628.

⁴⁴ Charle, Christophe, ”Patterns”, i Ruegg, *A history of the university in Europé, volume III, universities in the nineteenth and early twentieth century (1800-1945)*, s. 48.

⁴⁵ Blomqvist, s. 27-31.

Organisatoriskt ramverk

3.1 Övergripande om universitetens struktur

Uppsalas första konstitutioner daterar från det donationsbrev av Gustav II Adolf från 1626 i vilket akademien förutom 300 kronohemman, de s.k. *Gustavianska arvegodsens*, fick en egen kansler i Johan Skytte. Konstitutionen av 1626 befanns svårläst och reviderades under Karl X 1655.⁴⁶ Denna reviderade utgåva kopierades hart när elva år senare för Universitetets i Lund vidkommande.⁴⁷

Eftersom dessa akademiers konstitutioner knappt skiljer sig åt, kommer jag i det följande ta ett samlat grepp om de båda. Att universiteten i Greifswald, Åbo och Dorpat inte är med i framställningen beror på att de stod under svenskt herravälde endast under en begränsad tidsrymd och på att när utrymmet är knappt är färre bättre. Nedan följer alltså en översikt av Akademiernas i Uppsala och Lund struktur. I notapparaten har jag valt att detaljhänvisa till Lunds universitets konstitutioner (härefter: LUK) och endast översiktligt till Uppsala universitets dito (härefter: UUK). Detta försvaras med att det har varit bekvämare för mig som lundastudent att beställa fram och få tillgång till LUK än dess uppsaliensiska förlaga och motsvarighet. Det faktum att LUK närmast är att betrakta som en kopia av UUK gör det också överflödigt att hänvisa till bäggedera.

3.2 Konstitutionerna

Egen jurisdiktion är ett koncept som, i ett svenskt perspektiv, alltid varit intimt förknippad med universitetet som institution. Enligt det privilegiebrev, varmed Sixtus IV upprättade Uppsalaakademien, anges explicit att universitetets rektor skulle ”vara de till akademien hörande personernas domare i allehanda saker, kyrkans ingälder och jordaträtor undantagna”. Redan här

⁴⁶ E. Kallenberg, s. 98.

⁴⁷ Uppsala universitets konstitutioner är tryckta av Annerstedt, 1890 och Lunds dito av Schrevelius, 1832.

kan man alltså konstaterade att universitet och separat jurisdiktion var ett väl etablerat begreppspar.^{48 49}

Genom konstitutionerna på 1600-talet gavs universiteten formellt egen domvärjo⁵⁰ i städerna jämte magistraten i Uppsala och Lund.⁵¹

Konstitutionernas tredje kapitel föreskrev rektor rätt att förlika parter, förpassade mindre brottmål till behandling i mindre- och alla viktigare mål till behandling i större konsistoriet. Ärendegången var den att alla inkommande mål föredrogs rektor varefter denne prövade om han ensam var domför. Saknades endomarbehörighet, hade rektor att hänskjuta ärendet till endera konsistorium. Mindre konsistoriet kunde bara handha ärenden där professorerna inte intog partsställning, alla sådan fall bereddades istället i större avdelningen. Till konsistoriets förfogande stod förutom de i allmän lag stadgade straffen dessutom relegation, på viss tid eller permanent, och fängelse i akademins eget förvar.⁵² Akademien hade kompetens att pröva såväl

⁴⁸ E. Kallenberg, s. 93.

⁴⁹ Diskussioner kring gränserna för den akademiska domstolens jurisdiktionella behörighet, hänvändelse till felaktiga fora och andra processhinder är intressanta och viktiga frågor i sammanhanget. En mer djuplodande diskurs på temat ryms dessvärre inte inom ramen för denna uppsats och kommer därför beröras bara helt ytligt.

⁵⁰ I det följande används begreppet domvärjo, även om det har ett sen länge passerat sämst efter-datum. Detta då det betecknar både det till visst organ hörande jurisdiktionsområdet och själva domsrätten.

⁵¹ Att kompetensvister mellan dessa båda fora var vanliga visar den rikhaltiga fall-floran i konsistorieprotokollen på ämnet. Se, som belysande exempel, det lägersmål från 1704 där studenten Wilhelm Bager felaktigt ställs inför – och frias av – magistraten vilket konsistoriet vägrar acceptera. Istället tar de akademien upp ärendet till avgörande och fäller Bager till ansvar. Se LKP 10/10, 14/10, 11/11 och 14/11 och i Rosén s. 145ff.

⁵² Det akademiska häktet gick vanligen under benämningen *karcer* efter latinets *carcer* med betydelsen fängelse eller håla – om vaktmästare och studenthäkte står att läsa i LAK kap XIV. I konsistorieprotokollen benämns akademiernas karcer dessutom växelvis *Proban* eller *Prubban*. Det nämner jag i sammanhanget bara för att få möjlighet att berätta att det kommer av latinets *Proba*, ungefär arrest, och att ett känt sådant för djäknar återfinns i anslutning till Rudbeckianska gymnasiet i Västerås. Prubban i Uppsala däremot hittade man fram till 1908 i ett källarum i Domtrapphuset. Ytterligare ett tillnamn som emellertid bara förekom i Lund var *Kuggis*. I Lund förhöll det sig nämligen så att konsistoriet sammanträdde i ett nyantikt tegelhus med öknamnet Kuggis som fram till 1897 stod alldeles öster om Kungshuset i Lundagård. Konsistoriet delade här lokal med räntekammare, kansli och universitets arrestlokal. Anledningen till att byggnaden i akademistaten gick under namnet Kuggis försvarar även den en lite historisk avstickare. Fram till den 11 april 1863 var presumtiva studenter vid universiteten tvungna att avlägga inträdesexamen vid akademien. Redan under Karl XI:s regering stadgades genom kungligt brev att den som önskade tillskansa sig högre studier först skulle avlägga examen från sitt läroverk och därpå bestå inträdesprov till universitetet. Ändamålsenlig lokal för dessa examina befanns konsistoriebyggnaden vara och öknamnet bör rimligen alludera på svårighetsgraden hos detta prov. Vill man läsa mer av liknande slag kan jag rekommendera

tvistemål som brottmål och genom att man kunde förvägra tredskande studenter utdelade stipendier lånade man dessutom förvaltningsrättslig karaktär. Alla tillgängliga processformer bar emellertid drag av summarisk process och låter sig därför svårligen inordnas under dagens snäva begreppsapparat. Konstitutionerna föreskrev uttryckligen att akademins jurisdiktion skulle stå skild från magistratens⁵³.⁵⁴ Akademien förväntades emellertid hänskjuta majestätsbrott direkt till Göta hovrätt, vilken också fungerade som appellationsinstans i särskilda mål.

Konstitutionerna innehöll varjehanda regler, allt från administrativa ramparagrafer till veritabla moralkakor. Till de senare räknade flertalet sedelärande regler, här återfinns t.ex. straffpåföljder för vistande på utskänkningsanrättning efter klockan nio, tärningsspel, att skjuta eller kasta raketer uti staden, väsnande och förande av oljud.⁵⁵ Universitetet ansåg helt tydligt att studenternas råa och obändiga later berättigade till hårda tag. Här bör man kanske ha i åminne att även om dagens studenter inte alltid är helt föredömliga, pekar konsistorieprotokollens rikhaltiga flora av förhållandevis grova brott, mot att studentkåren i gemen ändå bättrat sig avsevärt de senaste tvåhundra åren.⁵⁶

Fehrman och Westling, *Lärdomens Lund, Universitets historia under 325 år* och Kjell Åke Modéer, *Brott vid Lundagård, rättsfall från 1800-talets Lund*.

⁵³ Magistraten var fram till kommunreformen 1862 statliga förvaltningsmyndigheten i städer under egen jurisdiktion, för städer som sorterade under landsrätten motsvarades magistraten av stadsstyrelsen, <http://www.ne.se/uppslagsverk/ordbok/svensk/magistrat>.

⁵⁴ Lunds Akademis Konstitutioner, kap 1 § 3. Återgivna i Schrevelius, Fredrik, *Lunds Akademis Konstitutioner*, 1832.

⁵⁵ Lunds Akademis Konstitutioner, kap 23, se t.ex. §§ 18, 22-24 och 26 samt Kallenberg, s. 100.

⁵⁶ Det mest uppmärksammade rättsfallet från Lunds konsistorium bör vara mordet vid Locus Peccatorum den 7 september 1849 där teologistudenten Jacob Wilhelm Blomdahl bragte en annan teologstudent Anders Landér om genom att klappa till med ett gallerjärn mot den förres huvud, ett par gånger. Mer om detta mord står att läsa i LKP för 8/9, 10/9, 14/9, 24/9 och 29/9 för år 1829. Det sistnämnda protokollet förkunnar dödsdomen över Dahlberg vilken sedermera kom att verkställas på Lunds avrättningsplats på Norra fäladen – första och enda gången som denna plats nyttjades för sitt ändamål. Mer om denna makabra episod står att läsa i : <http://www.sydsvenskan.se/2014-10-16/halshoggs-efter-mordet>.

Ett annat intressant rättsfall från universitetet i Lund rör de s.k. studentupploppet 1793. Efter viss gentrifisering hade adelskapet kommit att flytta även till Lund. I åminnelse av 200-årsdagen av den protestantiska lärans genomslag i Sverige avsåg adelsmannen tillika löjtnanten Holger Morman hålla bal vid Bringska Huset – det gula korsvirkeshus i suterräng som står på Winstrupsgatan 9 än idag. Morman var – som goda värdar brukar vara – mån om att endast rätt klientel dök upp vid tillställningen, varför han deklarerade att studenterna inte behövde göra sig besvär. Kvällen för balen, den 9 mars 1793, församlade sig därför 100 eldiga studenter till handgripligt motvörn mot ”översittarna och de adeliga (sic!) asen” och fåget beväpnade med sabel mot Bringska huset. Där tvangs upphovsmannen Morman göra avbön. Han lär ha börjat med ”Om jag förargat herrarna...” varefter ett rop

Att akademien, som skrå betraktat, stod under egen jurisdiktion låg helt i tiden. I rätten att bli dömd av sina likar såg man ett outhärligt sköldverk mot konkurrerande samhällsintressenter. När jag läser Annerstedt får jag intryck av att det rådde ett förtroendeunderskott både horisontellt, skråna emellan, och vertikalt i förhållande mot staten. Man vågade helt enkelt inte lita på att inrättningar utanför den egna korporationen tillvaratog medlemmarnas rättigheter.⁵⁷

Kallenberg, som satt på professuren i processrätt vid Lunds Universitet 1897-1931, menade vidare att den akademiska jurisdiktionen hörde till de viktigaste rättigheter som över huvud taget givits universiteten.⁵⁸

3.3 Kansler

Kungliga majestät utsåg Kanslern efter att ha hört konsistoriet i frågan, akademistatens reella förmåga att påverka valet av kansler är emellertid oklar. Kanslern agerade i egenskap av tillförordnad huvudman för universitet och hade att svara för uppsyn av såväl akademins undervisning som dess ekonomiska och juridiska förvaltning.

Till kanslerns uppgifter räknades att, själv eller genom befullmäktigat ombud, förrätta syn över räntekammare, bibliotek och boktryckeri. Kanslern handhade både juridiska och rent administrativa ärenden. Konstitutionerna förestavade dessutom upprättandet av en tilltänkt appellationsdomstol under namn av Kanslersdomstolen. Här var det tänkt att Kansler skulle presidera som ordförande i en sammansättning om två hovrättsassessorer och två biskopar.⁵⁹ Kanslersdomstolen låg emellertid i en paragraf som aldrig kom att användas, istället appellerade man till Göta hovrätt.⁶⁰

”eftersom” hördes från massan och han fick ta om med påbjuden ändring av preludiet. Läs mer om detta i LKP 14/3 1793 och i Weibull, Martin & Tegnér, Elof, *Lunds universitets historia 1668-1868, första delen*, s. 341f. Anledningen till att jag nämner detta senare rättsfall är inte bara att det är en komisk passus ur studentlivets upptåg utan också därför att jag tycker att den på ett tydligt sätt visar förhållandet mellan studenterna och den etablerade överheten. Den rädsla bland de styrande för den spirande jakobinismen vid akademierna var kanske ändå inte helt obefogad.

⁵⁷ Annerstedt, s. 354.

⁵⁸ Kallenberg, s. 101.

⁵⁹ UUK, kapitel 2. Och för Lunds vidkommande Lunds Akademis Konstitutioner kap 2 § 2 p. 5.

⁶⁰ Jerker, Rosén, *Lunds universitets historia, del I. 1668-1709*, s. 104f.

Till kanslersämbetet valdes ofta höga notorieteter, vanligen adliga ämbetsmän ur kungens råd. I Uppsala satt under flera år kronprins Karl Johan på ämbetet. Enligt konstitutionerna ålåg det kansler att minst en gång årligen besöka universitetet vilket vittnar om hur löst knuten kanslern egentligen var till universitetets dagliga arbete. Även avseende denna paragraf bör graden av efterlevnad lämnat en del övrigt att önska. Under universitetets i Lund första fyra decennium fick man besök av kanslern bara en enda gång – 1673 – då riksamiral tillika kansler Gustav Otto Stenbock avlade visit. För att högtidliggöra besöket förberedde akademistaten en praktmiddag i Stenbocks ära. Till tack ursäktade sig riksamiralen, såsom varandes under stark tidspress, redan innan taffeln brutits varpå han helt kort föredrog kungl. maj:ts underrättelse inför det samlade konsistoriet och reste hem.⁶¹

Här skall som en parentes flikas in att konstitutionerna i många avseenden var helt oöverskådliga instrument med flera bestämmelser från vilka man helt bortsåg. Många av reglerna kring kanslerns roll sorterade i denna grupp. Slutligen kan sägas att det föll på kanslers lott att stadfästa rektorsutnämningar och egenhändigt insända befordringsärenden, med eller utan gillande, till Kungl. Maj:t.⁶²

Som ett resultat av att kanslerns huvuduppgift var utövande av verksamhetskontroll över universitetet parat med att han själv mycket sällan, om alls, besökte akademien i fråga, var det av största vikt att han fick sig rapporter om verksamheten tillsänd. Den egentliga tillsynen av universitet sköttes istället av prokanslern.

3.4 Prokansler

Enligt konstitutionerna ålåg det prokanslern att i kanslers bortovaro fylla den senares åligganden. Eftersom kanslern i praktiken aldrig hade annat än bortovaro låg tillsynsmakten realiter hos prokanslern.⁶³ Det var bara i de fall akademistat och prokansler inte kunde enas i en fråga som kanslern, brevlades, fick slita tvisten. Rektor skulle dessutom samråda med prokanslern i de fall voteringar i endera konsistoriet utföll med lika röstetal. Prokanslersämbetet

⁶¹ Rosén, s. 105.

⁶² Rosén, s. 104.

⁶³ Bestämmelserna om Prokansler låg i LAK kap 2 undertitel *Om Pro-Canzleren*,

fylldes vanligen, och i Lund undantagslöst,⁶⁴ av biskopen i stiftet. Som biskop gällde prokanslern förutom såsom kanslers ställföreträdare dessutom alltid som egen akademiledamot och hade alltså sits i konsistoriet om han önskade.

3.5 Rektor

Rektorsämbetet innehades halvårsvis och skiften förrättades två gånger årligen, 24 maj respektive 22 november.⁶⁵ Till rektoratet föll immatrikulationsavgiften för de nya studenterna om 3 mark samt halva bötesbeloppet i vissa särskilt stadgade disciplinmål. Konstitutionen stadgade att rektoratet skulle rotera mellan professorerna på de fyra akademierna i en särskilt upprättad turordning, efter fakulteternas inbördes rang, så att man i fallande ordning utsåg en teolog, en jurist, en medicinare och en filosof. När ny rektor utsågs gjordes han det av konsistoriet och valet stadfästes av kansler. Med mindre än laga förfall kunde ingen professor fransäga sig ämbetet.⁶⁶

Rektor skulle fungera som akademins lokala tillsynsman och svarade för den direkta kontrollen av verksamheten. Till arbetsuppgifterna räknades att se över disciplinfrågor, garantera viss nivå på föreläsningarna. Därtill förväntades rektor understundom infinna sig vid föreläsningarna för att kontrollera åhörarnas flit. Som rektor var man dessutom tillförsäkrad ett långtgående rättsskydd och hölls för ”helig och oförlämplig så väl av dem som lyda under den akademiska jurisdiktionen som av andra utom den samma”. På egen hand ägde rektor besluta i

⁶⁴ När konstitutionerna för Lunds universitet utfärdades 19/12 1666 stadgades att prokansler skulle vara identisk med biskopen i Lunds stift. Bevis på att det gick att kringgå även detta ger följande passus. På biskopsstolen satt dåförtiden danskfödde Peder Winstrup. Strax efter Sverige införlivat Skåneland adlades Winstrup på riddarhuset och skrev sig i Värpinge under Flackarps socken. Från kungligt håll mötte emellertid, 1666, tvivel på Winstrups trohet den svenska kronan till och efter en serie s.k. hemliga prästvigningar i Lunds stift kom kungl. maj:t att utverka en fullmakt genom vilken Winstrup erledigades från sin roll som prokansler och den tyske domprosten Bernhard Oelreich, tvärt emot konstitutionerna, sattes in i hans ställe. Om detta och mer kan man läsa i *Nordisk Familjebok* under uppslagsordet ”Winstrup” och i J. Rosén, s. 29.

⁶⁵ LAK kap IV § 3, hela det fjärde kapitlet rör Rektorns roll.

⁶⁶ Detta förbud torde luckrats upp något med tiden, tecken på detta ges av att Esaias Tegnér tackade nej till rektoratet 1814 med hänvisning till sitt ogillande av den akademiska jurisdiktionen, se vidare härom i Modéer, *Brott vid Lundagård, rättsfall från 1800-talets Lund*, s. 18 och i Modéer, *Historiska rättskällor*, s. 149.

mindre tvistefrågor och han hade dessutom behörighet att i vissa fall förlika parterna. Större spörsmål föredrogs alltid i endera konsistoriet.⁶⁷

3.6 Mindre konsistoriet

Både mindre och större konsistoriet sammankallades av rektor.⁶⁸ I det lilla konsistoriet presiderade rektor över representanter, en vardera, från de teologiska, juridiska, medicinska och – i egenskap av till medlemsantalet mesta fakultet – två representanter från den filosofiska fakulteten.

Konstitutionerna anger att Consistorium Minus hade att döma i mål där bötesstraffet stod om högst 45 daler silvermynt. Dessutom förväntades konsistoriet biträda inspektorer och räntmästaren i fall där de senare inte själva mäktade med. Den något svävande uppgiften att ”hålla de studerande och andra akademins lägre medlemmar till sin skyldighet” åvilade även den mindre konsistoriet. Sett ur ett historiskt perspektiv har mindre konsistoriets användningsområde och judiciella behörighet fluktuerat starkt. Från att ha utgjort ett väl nyttjat arbetsutskott under rektor Canutus Hahn⁶⁹ till att helt ligga vilande under åren närmast följande restaurationen av universitetet kring 1680.⁷⁰

⁶⁷ Rosén, s. 122f.

⁶⁸ Om bägge konsistorierna står att läsa i LAK kap III i avsnittet med undertiteln *Om båda Consistorierna och deras göromål*.

⁶⁹ Canutus Hahn, latiniserat efter Knut Hahn, född i Uråsa socken i Småland 1633. Efter inledande studier i Greifswald och Wittenberg förlänades Hahn professuren i metafysik och logik vid Lunds universitet 1667. Som biskop verkade Hahn i Lunds stift 1679-87, varefter han ansökte om att istället få överta biskopsstolen i Växjö, en post som tillföll honom som han emellertid inte hann tillträda innan han i december samma år avled efter en tids sjukdom. Hahn verkade enträget för att införandet av den svenska kyrkoordningen i Skåneland men har gått till historien främst som en administratör av yppersta rang, se härom i *Nordisk Familjebok* under uppslagsordet ”Hahn”.

⁷⁰ Rosén, s. 123.

3.7 Större konsistoriet

Det större konsistoriet bestod av samtliga ordinarie professorer vid universitetet. Ärenden avhandlades vid konsistoriets sammanträden efter att ha lagts fram av rektor.⁷¹ Enligt konstitutionerna kallades det till ordinarie sammanträde i större konsistoriet minst en gång i månaden. Konstitutionerna förestavar varken när, var eller hur sammanträdena skulle hållas. Här utmejslades emellertid efter hand en praxis där sammanträden hölls onsdag eller lördag. Dessa dagar var nämligen som undervisningsfria.

Alla professorer förväntades infinna sig vid de ordinarie sammanträdena och frånfall utan laga förfall renderade böter om 3 mark. Ett stort gissel under universitetets blöjår år var att professorerna, om de över huvud behagade dyka upp, ofta var mycket försenade till sammanträdena. Vad som idag närmast kan beskrivas som stark kåranda medförde att bötestraffen ändå kom att aktualiseras högst sporadiskt.⁷²

Det större konsistoriet utgjorde ändå akademins judiciellt viktigaste forum. Sammanträdenas låga närvarotal kan möjligen förklaras av den stora arbetsbelastning som arbetet i konsistoriet medförde. Man bör ha i åtanke att professorernas huvudsyssla var att uppfylla sina skyldigheter som lärare och att konsistoriesammanträdena i snitt varade mellan fyra och fem timmar per sittning. Vid tillfällen då frånfallet blev allt för stort hotade rektor med att anmäla saken till kansler, ett rätt ihåligt hot när alla upptänkliga anledningar till uteblivandet ändå protokollfördes som laga förfall. Inte sällan var deltagarna så få att man inte konstituerade domför församling. För att råda bot på problemet användes s.k. per capsulam-förfaranden⁷³ där en kurir förde runt beslutsunderlaget till de olika beslutsfattarna för överseende och underskrift. Härmed behövde något egentligt sammanträde aldrig äga rum.⁷⁴ Något uttryckligt förbud mot per capsulam stod inte att finna i konstitutionerna. Akademisenaten i Lund beslöt 1684 enhälligt att förbjuda per capsulam-förfaranden, detta oaktat fortlöpte bruket helt obehindrat under hela 1680-talet.⁷⁵

⁷¹ Se not 46.

⁷² Rosén, s. 126.

⁷³ *Per Capsulam* är latin för genom kapsel och betecknar det förfarande varigenom styrelse eller annat organ fattar beslut utan att dess medlemmar är närvarande, idag vanligen brevledes eller per telefon men under antiken också genom att en kurir förflyttade dokument i en försluten kapsel till vilken endast mottagaren hade nyckel. Mer härom finns att läsa under denna länk: <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/per-capsulam>.

⁷⁴ Rosén, s. 127.

⁷⁵ Rosén, s. 126.

Aufbau der Universitätsgremien

4.1 Övergripande om universitetens struktur

De tydliga underavdelningar av de för den akademiska domsrätten centrala organen som jag använde mig av i avsnittet om Sverige låter sig svårligen överföras på Tyskland. Det beror främst på, som jag redogjort för ovan, att de tyska staterna inte stod samlade under gemensamma lagar på området, varför sammansättning, behörighet och jurisdiktion varierar mycket beroende på vilket Bundesland och universitet man studerar. Även om huvudsyftet med denna uppsats inte är att i detalj redogöra för sammansättningen av de akademiska domstolarna har jag av pedagogiska skäl valt att söka utmejsla några, för de tyska universiteten, gemensamma organisatoriska drag. Jag vill emellertid redan här påpeka att det, i det följande, rör sig om generella karaktärsdrag och att det verkligen inte såg ut så här på alla tyska universitet i tidsintervallet. Vidare har jag valt att låta vissa akademiska organ stå under sina tyska benämningar vilket försvaras med att det saknats direkta svenska motsvarigheter och att jag inte velat förleda läsaren genom att förenkla i onödan. Innan vi tittar på de organisatoriska dragen skall jag säga något kort om den akademiska domvärjnings processomfång.⁷⁶

4.2 Processomfång

Alla tyska universitet utgjorde första instans för den samlade akademistaten i civilrättsliga mål. Från denna huvudregel finns givetvis undantag, och som sådant kan nämnas att vissa upprättade skuldförbindelser mellan akademins undersåtar och stadens borgare behandlades under stadens jurisdiktion. Beträffande arvlåtenskaper som gick ur akademistaten skulle detta som regel behandlas inom universitetets rättskrets förutsatt att något annat inte uttryckligen stadgats genom testamente eller annat förordnande.⁷⁷

⁷⁶ Härmed avses jurisdiktionella befogenheter baserat på brottstyp.

⁷⁷ Friedrich, Stein, *Die akademische Gerichtsbarkeit in Deutschland*, s 59f.

På straffrättens område går det inte att skjuta lika brett, jag har ändå – av pedagogiska skäl – tillåtit mig att gruppera universiteten efter någotsånär likande straffrättsliga befogenheter. För en första grupp tyska universitet förfogade akademien endast över domsrätt i enklare straffrättsliga mål varmed avsågs sådana fall där kropps- eller dödsstraff inte ingick i straffskalan. Till denna grupp räknas inledningsvis universiteten i Prag, Heidelberg, Wien, Leipzig, Rostock, Basel, Freiburg och Ingolstadt. För denna första grupp tyska universitet gällde biskopen i stiftet som exklusivt forum för alla svårare straffrättsliga mål, domsrätten tillföll honom motsatsvis genom att han ägde domsrätten i alla måltyper som inte var honom undantagna av påven eller som uttryckligen tillhörde universitetet.⁷⁸

Till den andra gruppen tyska universitet räknas Erfurt, Würzburg och efter 1394 Heidelberg. Dessa universitet hade full domsrätt i alla måltyper, men inte genom att det var föreskrivet i grundstatuterna utan eftersom att biskopen senare förlänat dem den. En gemensam faktor för dessa universitet är att de grundats på områden som historiskt betraktat legat i respektive biskops egentliga maktsfär.⁷⁹

Till den tredje gruppen räknar jag Köln, Prag efter 1397 och Wien efter 1420. Denna grupp innehade den mest vittgående domsrätten eftersom den uttryckligen – antingen direkt genom påvliga privilegiebrev, eller först genom furstligt dito och sedermera genom påvlig bekräftelse av den samma – undantagits biskopens domsrätt. En särställning i sammanhanget intar universitetet i Tübingen vars privilegiebrev utfärdats av den världsliga fursten utan efterföljande bekräftelse från påven.⁸⁰ Som övergripande trend ser vi att universiteten – från stiftelseåren och fram till reformationen – normalt utökade sina rättsliga befogenheter.⁸¹ Domvärjon växte över tid också beträffande korporationell jurisdiktion genom att bl.a. hantverkare, bagare, barberade och skomakare knöts till akademistaten. Till de senare sorterade även deras respektive familjer.⁸² Slutligen skall sägas att akademistaten dessutom var skattebefriad från de pålagor magistraten lade på borgerskapet.⁸³

⁷⁸ Stein, s. 60-63.

⁷⁹ Stein, s. 64.

⁸⁰ Stein, s. 64f. Beträffande Tübingen skriver Stein på s. 65 i anslutning till not 52 : ”Die gleiche Stellung errang (...) Wien, welches im Jahre 1420 durch päpstliches Privileg von seinem Ordinarius eximirt wurde (...) dagegen scheint Tübingen, dessen Stiftsbrief indessen gerade in diesem Punkte eine bedauerliche Unklarheit zeigt, die volle Unabhängigkeit seinem fürstlichen Stifter zu verdanken.”

⁸¹ Stein, s. 66.

⁸² Stein, s. 67.

⁸³ Stein, s. 99.

4.3 Kansler

Kanslerns roll har varierat över tid, övergripande kan man konstatera att han främst varit ansvarig för utdelning av undervisningslicenser till lärare och för utdelning av akademiska grader. Normalt föll kanslersämbetet på biskopen i stiftet som i kraft av sin redan etablerade styrkeposition ansågs lämplig till värn för universitetet. Under medeltiden utsågs kanslern växelvis och beroende på plats, av den värdslige fursten eller kyrkan. Kanslers rätt till utdelning av licenser gick som avyttringsbar förmån. Mot ett fat bra vin eller åtta gulden arrenderade t.ex. kanslern i Leipzig vanligen ut licensgivningen till lärarkollegiet. Som en naturlig följd härav kom kanslers arbete efter hand att förlora sin praktiska betydelse och ämbetet blev en renodlad äretitel.⁸⁴

4.4 Rektor och Prorektor

Vem av rektor och prorektor som innehade den egentliga makten vid universiteten blir avhängigt tid och plats. När rektoraten gick som äretitlar åt kungar eller andra notorieteter, svarade prorektor för representation, förvaltningsfrågor och den akademiska domsrätten. I annat fall var rektor högsta beslutsfattare.⁸⁵

Till prorektorsämbetet valdes man inte, det roterade istället halvårsvis mellan lärostolarna på de fyra fakulteterna.⁸⁶ När en professor från viss fakultet hade laga förfall trillade ämbetet mekaniskt vidare på nästa professur i fallande rangordning.⁸⁷

⁸⁴ Alenfelder, *Akademische Gerichtsbarkeit*, s. 38.

⁸⁵ Jämför Brüdermann, *Göttinger Studenten und akademische Gerichtsbarkeit im 18. Jahrhundert* s. 45 med Toll, *Akademische Gerichtsbarkeit und akademische Freiheit*, s. 22-43.

⁸⁶ Jämför här med hur rektorsämbetet skiftades vid de svenska universiteten, ovan under avsnitt 1.4.4.

⁸⁷ Brüdermann, s. 46f.

4.5 Die Universitätsgerichtsdeputation

Till en början kunde universitetet endast utverka sin domsrätt om hela den ordinarie lärarkåren från alla fyra fakulteter var samlade. Domför församling var alltså endast den akademiska senaten.⁸⁸ Då hela lärarkåren måst samlas vid varje ärendehandläggning blev tidsutdräkten för den dömande verksamheten mycket stor. Detta kom att inverka menlig på lärarnas undervisning och övriga arbete, varför en mindre avdelning, under namn av Universitätsgerichtsdeputation – hädanefter deputationen – vanligen inrättades.⁸⁹ Syftet var att deputationen skulle kunna behandla alldagligare ärenden med samma rättssäkerhet, men snabbare än akademisenaten.

Till deputationens ständiga medlemmar räknades sittande rektor eller prorektor och dekanerna från alla fyra fakulteter. Reglerna ställde emellertid krav på att minst två av rättsens ledamöter måste vara laglärda varför ytterligare en representant från den juridiska fakulteten tog säte för det fall varken rektor eller prorektor var jurister.⁹⁰ Denna mindre avdelning sammanträdde oftare än akademisenaten, vanligen en till två gånger i veckan, efter att ha sammankallats av rektor eller prorektor. Ärendegången förefaller dessutom ha varit mindre formell här. Denna mindre avdelning kunde och skulle vanligen befatta sig med alla måltyper, såvida varken rektor eller akademisenat var exklusiva forum.⁹¹

4.6 Der akademische Senat

Der akademische Senat – hädanefter den akademiska senaten – var högsta beslutsföra organ inom akademien. Här presiderade alla ordinarie professorer under rektors eller prorektors ordförandeskap, varmed de senare såsom *Primus inter Pares* ägde utslagsröst vid lika röstetal.

⁸⁸ Se avsnitt 1.5.4. nedan.

⁸⁹ Toll, s. 41 och Brüdermann s. 50.

⁹⁰ Toll, s. 41f och Brüdermann, s. 49.

⁹¹ Som exempel kan nämnas den korsreferens till *Kgl. Anordnung vom 19. Dezember 1781* som Toll går tillbaka på när han på s. 42 skriver ”Vor das engere Konsistorium gehörte gemäß § 6 die Ausübung der ganzen akademischen Jurisdiktion, insbesondere in „disciplinaribus“, sofern nicht entweder dem Rektor gemäß § 4 „zur Erleichterung und Beschleunigung der Justizpflege und Vermeidung allzuhäufiger Zusammenkünfte des engeren Consistorii allein und für sich schon gewisse Gewalt beigelegt“ wurde oder gemäß § 7 die Jurisdiktion dem ganzen akademischen Senat vorbehalten war.“ Se dessutom Brüdermann, s 50ff.

Senaten ansvarade för alla betydande fall och beslutade åtgärder rörande akademins kärnverksamhet.⁹² Med avseende på sammansättning och arbetsuppgifter, kan senaten liknas vid det som i Sverige kallades större konsistoriet.

Till sammanträde i plenum kallades minst en gång i månaden, vanligen något oftare, genom summariskt tillkännagivande kallat *missiv* varmed ärendeordning och varje professors preliminära hållning i frågorna tillkännagavs. Vid oförväntade händelser med fara i dröjsmål, kunde konsistoriet dessutom kalla till urtima sammanträde. Till konsistoriets jurisdiktion sorterade alla juridiska ärenden i både civil- och brottmål.⁹³

⁹² Toll, s. 43ff.

⁹³ Jämför Brüdermann, s. 52 med Toll, s. 42ff.

FRÅN J.H. HERDER TILL DESS GEIJER GÖR HELT OM

5.1 Historiska skolans framväxt

Den historiska skolan bottenar idéhistoriskt i de tankar om människans natur som Johann Gottfried Herder förde fram under sent 1700-tal. Herders historiesyn präglas av sammanhangsbundna, teleologiska och framåtsyftande idéer som i mångt och mycket var ett föregripande av den organismlära som sedermera kom att spela en så viktig roll i debatten kring privilegiesamhället.⁹⁴

Friedrich von Savigny räknas likväl vanligen som den historiska skolans verkliga sagesman. von Savigny föddes i Frankfurt am Main 1779 och fattade redan tidigt under sina universitetsstudier tycke för den romerska rätten.⁹⁵ Centralt i Savignys teoribygge var begreppet *Volksgeist*. Savigny ordnade rättsvetenskapen som en fristående rättsskola som skulle betraktas som ett separat ämnesområde i förhållande till jurisprudensen. Denna kategorisering knöt vetenskapen om juridiken till den naturvetenskapliga metoden, vilket kom att höja dess status. Upplysningens fixstjärna var naturvetenskapen och till denna ville Savigny knyta an. Han menade att logiken är rättens sanna källa och att den står fri från politiken. Genom att ranka koncept i fallande ordning och sortera juridiska problem efter denna normhierarki, såg Savigny rättens gordiska knut.⁹⁶ Savigny var en man av förrevolutionär anda, vars uppfattningar rimmade illa med upplysningens.

I sitt Magnum Opus *Vom Beruf unser Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft* konstaterar Savigny att rättsvetenskapen bestod av två tankeriktningar. Den ena benämnde han den historiska skolan och den andra, den icke-historiska dito. Anhängarna till den senare – denna position är tillskriven ”de andra” av von Savigny själv – menade att varje tidsperiod var ett avgränsat utsnitt ur historien utan kontakt med andra tidsperioder. Den historiska skolan å sin sida ansåg att det inte fanns något sådant som en strikt uppdelad tidsepok, utan allt häftar i

⁹⁴ Om J.G. Herder och dennes förhållande till romantiken och den historiska skolan kan man läsa i *Handwörterbuch des Wirtschaftswissenschaft*, band IV, s. 69.

⁹⁵ Hattenhauer, Hans, ”On Savigny’s political concept”, i *Den historiska skolan och Lund, ett rättshistoriskt symposium*, s. 13.

⁹⁶ Hattenhauer, s. 18.

något föregående. På samma sätt som en individ bara kan förstås som en del i en familj och en nation, är det också med en viss tidsepok. Allt måste sättas in i sitt historiska sammanhang. Nutiden är bunden av dåtiden. Upplysning och liberalism förpassade Savigny till den icke-historiska skolan, och varnade för farorna med att i blindo löpa mot frihet och jämlikhet.

von Savigny bör ha insett att frihetsbegreppet blivit centralt inom den europeiska politiken under 1800-talets första hälft. Frihetsbegreppet kunde alltså inte helt bortses ifrån, varför von Savigny istället sökte förändra dess innebörd. Han menade att frihet inte var ett koncept förankrat i nuet. På samma sätt som en blomma inte själv kan bestämma vilken färg den ger – eftersom denna faktor är biologiskt betingad och beror på moderskottet – så kan människan heller inte fritt bestämma vad hon ska göra. Människans öde förseglades innan hon föddes av vad hennes föräldrar och farföräldrar gjorde för henne. Eftersom en epok inte kan ryckas ur historien kan man heller inte bryta människan ur hennes historiska sammanhang, varför von Savigny dömde ut det liberalistiska frihetsbegreppet som falskt.⁹⁷

Vad avsåg då Savigny med begreppet frihet? Han ställde som motsatspar upp frihet och godtycke. Med det senare förstod han liberalismens frihetsbegrepp där man agerade precis som man ville, helt ansvarslöst i förhållande till andra människor och till gud. I den historiska skolans frihet låg istället att hörsamma det historiska arvet och att tillstå beroendeförhållandet till folksjälén. Först när man insåg att man var en del av folksjälén var man fri i egentlig mening. Detta betydde i förlängningen att den historiska skolans frihetsbegrepp krävde att man accepterade ett överordnat nationsbegrepp. Att vara fri innebar att erkänna naturens gilla gång, vilken visade sig i nationens framväxt.⁹⁸

von Savigny ville rulla tillbaka den utveckling som satts igång av den framväxande upplysningen. Restaureringsprocessen lyckades faktiskt när man betraktar den politiska utvecklingen i Tyskland under 1800-talet. De initiala framgångarna till trots kom hans teoribygge i förlängningen att lida stora nederlag genom den liberalistiska skolans framgångar som bl.a. manifesterades i kodifikationen av den tyska civillagstiftningen, BGB år 1900. Hattenhauer anför att bristen i Savigny's teori berodde på att han byggde sina argument på rädsla. von Savigny hyste en – det skulle visa sig, sederna befogad – rädsla för den förändringens vind som blåste in med upplysning och liberalism.⁹⁹ Teorin byggde på att konservera ett samhällsskick, som von Savigny insåg skulle komma stå sig slätt mot den nya tidens tand.

⁹⁷ Hattenhauer, s. 22.

⁹⁸ Hattenhauer, s. 23.

⁹⁹ Hattenhauer, s. 24.

5.2 Hyperboreisk renässans – om att ge konstgjord andning

Under 1700-talet kom det svenska rättssystemet under inflytande av naturrätten, vilken i Frankrike gjorde sig bekant genom den omfattande civillags-kodifikationen av 1804.¹⁰⁰ Genom detta regelverk, med parollen jämlikhet och frihet, gjorde man rent hus med det gamla privilegiesystemet. I den franska kodifikationens efterdyningar restes reformkrav även i Sverige. Här kom smältpunkten att skapas där upplysningens förändringsideal mötte den uppsprungna romantikens rättsfilosofi, den s.k. historiska skolan. En av historiska skolans hjärtefrågor var motsättningen mot att kodifikationer – överlag, men efter fransk mall i synnerhet – genomfördes i Sverige. Historiska skolans anhängare hämtade inspiration till sin romantiska rättsfilosofi på många håll. Goethe menade t.ex. att sedvanan var viktigare än naturrätten och framhöll den lokala traditionen och folkets natur som ledmotiv i lagstiftningsprocessen. Inom den historiska skolan betraktades rätten som oberoende av lagstiftningen, den låg s.a.s. inbakad i folksjälen.¹⁰¹ I Sverige kom den tyska romantiken att verka stilbildande, verk av Adam Müller¹⁰² och von Savigny kom att starkt färga forskning och undervisning hos flera svenska rättvetenskapsmän.¹⁰³

Efter det katastrofala nederlaget mot Ryssland under kriget 1809 sköljde en våg av nationalism över Sverige vilken rimmade väl med Napoleonvældets efterspel i Tyskland. Den svenska nationalismen fann sina främsta förespråkare i *Götiska förbundet* med säte i Uppsala,

¹⁰⁰ Vanligen under benämningen Code Napoleon eller Les cinq Codes, och var för franskt vidkommande första, den första allmänna civilrättsliga lagstiftningen. <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/code-civil>.

¹⁰¹ Tamm, Ditlev, Anders Sandøe og den historiske skola i Danmark, i *Den historiska skolan och Lund, rättshistoriskt symposium 1980*, s. 31.

¹⁰² Adam Müller (von Nittendorf), föddes i Berlin 1770 och kom att verka som inflytelserik nationalekonom och diplomat. Född protestant konverterade Müller efter en resa till Wien och gick in i den katolska kyrkan. Müller slöt sig idémässigt an till den konservativa kretsen runt Metternich och kom att verka för en patriarkalisk naturaekonomi. Müller besökte åtminstone vid ett tillfälle Sverige. Se *Handwörterbuch des Wirtschaftswissenschaft*, band IX, s. 3, samt Fehrman & Westling, s 119.

¹⁰³ Jägerskiöld, Stig, Den historiska skolan i Sverige, i *Den historiska skolan och Lund, ett rättshistoriskt symposium 1980*, s. 53f.

till vars skara bl.a. Nils Biberg¹⁰⁴, E.G. Geijer och August von Hartmansdorff¹⁰⁵ räknades. Förbundets tidning *Iduna* blev den svenska romantikens starka pressorgan. I *Iduna* publicerade Geijer – i hopp om att åter kunna knyta an till den hyperboreiska¹⁰⁶ idétradition som Olof Rudbeck d.ä. förestavat – flera svallande nationalistiska texter. Föreningen lade sig vinn om att med alla till buds stående medel, motverka upplysningens kulturella genomslag. E G Geijer arbetade hårt tillsammans med Sven Themptander för den akademiska jurisdiktionen bevarande. I Lund var Carl Johan Schlyter skolans starke man, denna slöt sig idépolitiskt von Savigny an och menade att rätten var ett resultat av sedvanan och inte ett system som kunde lagstiftas fram. 1810 hade beslutade riksdagen tillsätta en lagkommitté att granska 1734 års lag, man förde fram reformkrav på representationens område, man sökte lika arvsrätt och personlighetsprincipens genomslag i svensk rätt. År 1826 hade kommittén lagförslaget klart, tydligt påverkade av *Les cinq codes*. Under kommitténs arbetstid hade pendeln, genom historiska skolans frammarsch svängt något. Reformivern och upplysningsandan tappade i attraktionskraft och ståndsriksdagen ansågs inte längre lika förlegad, istället försvarades den som ett resultat av den svenska rättstraditionen. Den trend där reformivrarna gick i clinch med nyromantikens rättsfilosofi gick igen på flera håll i Europa, t.ex. föll den finländska lagkommitténs förslag på reviderad representationsform under 1840-talet.¹⁰⁷

¹⁰⁴ Professor i praktisk filosofi vid Uppsala universitet, född 1776, död 1827, var frontfigur inom den uppsaliensiska historiska skolan och valdes 1810 in i Vitterhetsakademien.

<http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/nils-fredrik-biberg>.

¹⁰⁵ Född i Adelövs socken i Jönköpings län 1792, död 1856. Medlem av Kungliga vetenskapsakademien. von Hartmansdorff verkade tråget för den nationalistiska rörelsen och kom bl.a. i egenskap av statssekreterare i ecklesiastikexpeditionen att påverka akademiernas befogenheter under debatterna i riksdagen under 1800-talets mitt. Läs mer om detta i *Nordisk familjebok*, band XI *Harrisburg-Hypereides*, s. 24ff och i SBL: <https://sok.riksarkivet.se/Sbl/Presentation.aspx?id=12624>.

¹⁰⁶ Hyperboréerna, äldre mytisk benämning på nordbor, omnämnda i Hesiodos och Pindaros poesi, och sedan 1679 använd även i Norden. Av grekiskans *hyper* 'över', och *boreas* 'nordanvind'.

<http://www.ne.se/uppslagsverk/ordbok/svensk/hyper->

¹⁰⁷ Jägerskiöld, s. 57-61.

5.3 Göterna stöter på patrull

En politisk brytpunkt utgjorde frågan om de specialfora som vuxit fram i Sverige sedan medeltiden. Under riksdagsdebatterna vid 1800-talets början hamnade nu den akademiska jurisdiktionen avskaffande i rampljuset. 1817 väckte reformivrarna förslag hos Kungl. Maj:t om att omedelbart förpassa den akademiska jurisdiktionen till historien. Under remissgången bemötte Uppsala konsistorium, anförda av Geijer och Biberg, förslagets alla punkter med skarp kritik. J.G. Richert var förgrundsmän bland de reformerta och fruktade juristherraväldet. Han förespråkade därför i sitt brandtal *Ett och annat om corporationer, privilegier, nämnd i domstolar etc.* att rättskipningen skulle vila på demokratiskt grund.¹⁰⁸ Geijer blev honom inte svaret skyldig men riposterade i *Nytt ett och annat i anledning av frågan om akademiska jurisdiktionen* där han tog strid mot liberalernas uniformeringssträvanden.¹⁰⁹

Ser man till äganderätt och näringsfrihet stod liberalismen långtifrån det dåförtiden rådande privilegiesamhället.¹¹⁰ Karl XIV ställde sig inledningsvis positiv till upplysningstidens reformkrav men kom med tiden ta alltmer intryck av den historiska skolan. Kring 1825 kom det till generationsskifte i Högsta domstolen varmed flera konservativa valdes in. Bland dessa två var tydliga anhängare av historiska skolan, en av dessa var ovan nämnda Sven Themptander. Themptander anförde att man genom införandet av nya nationella lagar – utan att dessa fått växa fram över tid – får samma effekt som hade man trugat medicin på den som är redan frisk och sund.¹¹¹ Den Historiska skolans anhängare fanns i alla samhällsskikt och från samtliga håll hördes trotsiga rop mot den framväxande liberalismens krav på förändring.¹¹²

Den historiska skolan lät höra om sig vid denna tid och lyckades effektivt förhålla de stora lagreformerna under ett halvt sekel.¹¹³ Den historiska skolan poängterade vidare medelorganisationernas betydelse genom den organismlära vilken stadgade att nationens underavdelningar – varmed i sammanhanget skrånå åsyftades – var inte bara existensberättigade men nödvändiga för statens fortlevnad.¹¹⁴

¹⁰⁸ Richert, Johan Gabriel, *Ett och annat om corporationer*, s. 52f.

¹⁰⁹ Jägerskiöld, s. 62.

¹¹⁰ Jägerskiöld, s. 63f.

¹¹¹ Jägerskiöld, s. 72.

¹¹² Jägerskiöld, s. 76.

¹¹³ Jägerskiöld s. 78.

¹¹⁴ Blomqvist, s. 110.

Ett omvälvande nederlag för Uppsalakonservatismen – och historiska skolan i gemen – utgjorde E.G. Geijers avfall. Geijer som varit götiska förbundets poster-boy och sagesman kom nu att bryta helt med den konservativa idétraditionen. Under 1830-talet hade Geijer kommit i kontakt med flera liberala märkesmän ur kretsen kring Hillska skolan i Göteborg. Genom påverkan från dessa tvangs Geijer pröva sina grundvalar mot den nya tidens mall. Han fick medge att industrialismen inte visat sig lika ödeläggande för mänskligheten som han först misstänkt. Han kom dessutom till insikt med att bildning i de breda folklagren inte var något att oroa sig för, det verkade tvärtom med goda resultat. Samtidigt som P.D.A. Atterbom¹¹⁵ författade pamfletter till stöd för ultraismen kom hans tidigare vapenbroder att gira 180 °. I första numret av sin nya tidning *Litteratur-bladet* eklaterade Geijer stoiskt sitt frånfall från den historiska skolan. Geijer tog nu istället strid för industrialismens genomslag och propagerade för en oreglerad marknad. Han tog snabbt till sig delar av liberalismens övriga tankestoff och ivrade för fri rösträtt, praktisk folkundervisning och allmän rösträtt.¹¹⁶

Att den historiska skolan förlorat sin frontfigur Geijer var visserligen ett hårt slag men kväste inte helt dess kamplust. Den bör emellertid ha fått viss opinionsbildande effekt. Strax därefter gjorde nämligen en annan svensk romantiker en liknande kovändning. C.J.L. Almqvist markerar genom verket *Det går an* ett klart brott med den idétradition till vilken han tidigare hängett sig.¹¹⁷ Verket – en exposé över kvinnans frigörelse från patriarkal övermakt – var

¹¹⁵ Per Daniel Amadeus Atterbom, född i Pålsbo i Åsbo socken, Östergötland. Innehade professuren i historia vid Uppsala universitet från 1817. Som nyromantiker räknas han till fosforisterna, vilka fått sitt namn från tidskriften Phosphoros i vilken Auroraförbundet – där också Geijer en tid verkade – publicerade sin propaganda. Till Atterboms främsta verk hör *Lycksalighetens ö*, det kanske mest belysande svenska romantiska verket under 1800-talet. Atterbom kom att skildra Geijers avfall med att en aftonbladensisk ormgård blivit anlagd i Uppsala. Mer om Atterbom står att läsa på <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/per-daniel-amadeus-atterbom>.

¹¹⁶ Fehrman, & Westling, s. 139.

¹¹⁷ Carl Jonas Love Almqvist, svensk författare, präst och sedan 1839 medarbetare i Aftonbladet. Efter att ha publicerat den dåförtiden mycket uppseendeväckande romanen *Det går an* kom Almqvist i fejd med nyliberalen August Blanche. Almqvist hade skällts för att uppvigla till osedlighet och gick i polemik med Blanche. Den senare utmanade då till duell som Almqvist vägrade hörsamma. Fejden nådde sin clou när Blanche på öppen gata spottade Almqvist i ansiktet. Almqvist led under svåra ekonomiska umbäranden som inte bättrades av den tärande kamp han i anlednings av anklagelserna om osedligt författarskap, tvingades föra på bred front. Än sämre blev Almqvists situation när han 1851 åtalades för försök till giftmord. Almqvist dök inte upp vid den efterföljande förhandlingen och tredskodom meddelades. I anledning av detta emigrerade Almqvist till USA och gjorde sig där skyldig till bigami då han gifte om sig med en 69-årig värdshusföreståndare i Philadelphia. Under pågående inbördeskrig

nyskapande och när Almqvist lät huvudpersonen Sara protestera mot ojämlig giftorätt kom det att skapa en veritabel eldstorm i den offentliga debatten. Den kulturella liberalismen gick nu fram på bred front och stärkte oppositionens sak i riksdagen.¹¹⁸

lämnar han på hösten 1865 USA, bosätter sig i Bremen och dör där nästföljande år under taget namn. Mer om Almqvist kan man läsa på: <https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/5714>.

¹¹⁸ Johan, Norberg, *Den svenska liberalismens historia*, s. 108-116.

FRÅN HANDELSKAPITALISM TILL JÄMLIKHETSIVER

6.1 Liberalismen tar form

Liberalismen som skolbildning utgår från tanken om individens självbestämmande och rätt till frihet. Härmed åsyftas rätt till fredat privatliv, fri religionstillhörighet men kanske främst frihet från statligt tvång med avseende på liv och egendom. Om man hårdrar konceptet handlar det om att minimera statens uppgifter till att tillförsäkra individen hennes friheter genom att hindra andra från att tillgripa våld och tvång. Som någotsånär enhetlig tankeströmning kan liberalismen sägas ha tagit form i Västeuropa under 1600- och 1700-talen. Som liberalismens frambringare räknas vanligen den engelska filosofen John Locke vars alster gav genklang inom kunskapsteori, psykologi, teologi och politik under århundraden. Över tid har liberalismen kommit att profilera sig gentemot så skilda saker som kyrkans starka makt, kungligt envælde, feodalt förtryck och korporativismen.¹¹⁹

Kring mitten på 1700-talet började den fysiokratiska rörelsen med sagesmännen Turgot och Quesnay att ifrågasätta de begränsningar som de menade att merkantilismen¹²⁰ satte på ekonomin. Fysiokraterna ansåg att jordbruket var det enda utkomstslag som faktiskt kunde producera något. Genom att låta handeln löpa oreglerad kunde kontrahenterna själva upprätta avtal varigenom tillgång och efterfrågan skulle reglera sig självt. Staten fick under inga omständigheter sätta hämsko på avtalsfriheten. Det liberala tankegodset fann god jordmån i Sverige hos teologen Anders Chydenius, som här fyllt den roll John Locke gjort i England.

¹¹⁹ Johan Norberg, *Den svenska liberalismens historia*, s. 11f.

¹²⁰ Var en handelskapitalistisk idéströmning som under 1300- 1700-talet en hade särskilda åsikter på in- och utrikeshandel. Man kan säga att merkantilisterna förordade s.k. positiv handelsbalans, varmed avsågs att man skulle importera råvaror och exportera förädlingsvaror. Genom stöd till importsubstituerande sektorer på den inhemska marknaden och till exportindustrin hoppades man kunna förbättra kapitalomsättningen, <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/merkantilism>.

6.2 Chydenius och den svenska liberalismen

Kaplanen Anders Chydenius, född i svenska Finland, verkade i Nedervetil socken i Österbotten. Han var en upplysningens man tillika hänförande talare. Chydenius propagerade tidigt för vaccinationens införande på bred front och hade ett stort naturvetenskapligt intresse. Efter en serie uppsatser inom agrarvetenskapen som inlämnades till Vetenskapsakademien kom Chydenius kometkarriär i rullning. Han utsågs av Österbottens kaplaner till deras företrädare vid 1765/66 års riksdag. Han ivrade för avskaffande av det stapelmonopol genom vilket Österbotten förbjöds ta del i utrikeshandeln. Chydenius tog plats i det oppositionella mösspartiet och efter en rekordlång sittning om 21 månader stod det klart att hattpartiet, efter ett kvarts sekel vid rodret nu fått träda tillbaka. Även om Chydenius var liberal kan man svårigen säga att mössorna var ett liberalt parti. Det fanns visserligen liberala inslag i partiet, men helhetsomdömet naggades av flera ställningstaganden i motsatt riktning. Som exempel drev mössorna igenom en överflödsförordning som sökte minska konsumtionen av lyxvaror som kaffe, choklad och exklusiva kläder.¹²¹

Chydenius själv förde, elva år innan Adam Smith formulerar samma teori i sitt verk *The Wealth of Nations*, fram slutsatsen att när man på individnivå söker maximera sin vinst så maximerar man också på lång sikt nationens vinst.¹²² Det vi ser här är en föregångare till Smiths ”osynliga hand” och en tydlig referens till marknadens självreglerande funktion. Det omvälvande i Chydenius argument var att man för första gången i statens historia skulle betrakta individens själviska nyttomaximering, inte som ett hot mot välfärden, utan som en motor i det ekonomiska maskineriet. Om man lämnade folket näringsfrihet och befogenhet att ägna sig åt det som gav bäst avkastning på arbetet, så skulle staten gynnas.¹²³

Chydenius låg dessutom bakom svenskt 1700-tals främsta lagtekniska nymodighet, nämligen 1766 års Tryckfrihetsförordning. Genom rätten att ta del av allmänna handlingar bidrog Chydenius till att göra lagskipningen mer transparent. En förtjänst som även den måste tillskrivas den österbottniske kaplanen var avskaffandet av det *sekreta utskott* genom vilket adeln utan varken inblandning eller insyn från bondeståndet reglerade statsfinanserna. Sekreta utskottet krävde att ständerna skulle betala ut skatter utan att redogöra för statsskuld eller utgiftsnivåer. Som företrädare av det s.k. *bevillningsutskottet* föreslog och genomförde

¹²¹ Norberg, s. 31f.

¹²² Norberg, s. 34 korshänvisar till Chydenius, Anders, *Den Nationale Winsten*, s. 22.

¹²³ Norberg, s 34f.

Chydenius en strejk där ständerna vägrade sekreta utskottet anslag så länge de senare inte redogjorde för utgiftsposterna. Till sist fick sekreta utskottet ge vika och i maj 1766 lämnade man över ansvaret för statsfinanserna på ständerna.¹²⁴ Chydenius kom efterhand att utmanövreras ur mösspartiet men hans politiska inflytande över tid bestod. Han dog 1803 i Gamla Karleby socken – i vars pastorat han kom att verka som kyrkoherde från 1770 – i Österbotten och har gått till historien som nordens Adam Smith.¹²⁵

I franska revolutionens kölvatten införde Robespierre och jakobinerna ett skräckvälde. Rädslan för jakobinismen nådde omsider även Sverige och under Gustav III kom upplysningens nyvunna insteg att i viss mån hämmas. Censuren återinfördes och den tryckfrihetsförordning för vilken Chydenius ivrat så starkt 1766, hamnade för fäfet. Efter det gustavianska enväldet och avsättande av Gustav IV kom upplysningstankarna att vinna segrar över hela den politiska linjen. Den kantianska filosofen Benjamin Höijer – vars idéer nu gick fram på bred front – menade att statens enda existensberättigande är försvaret av människans individualitet och egendom, varför statsapparaten bör inskränkas till ett värn för individen och äganderätten.¹²⁶ Genom regeringsformen 1809 återupprättades Tryckfrihetsförordningen från 1766 i dess forna glans, och i denna veva kom orden liberal och liberalism att slå igenom i det svenska språkbruket.¹²⁷

Efter att Jean Baptiste Bernadotte satts på den svenska tronen och fått kunganamnet Karl XIV Johan, kom den svenska politiken strax att sätta nya rāmärken. En bidragande orsak till att Sverige valt en fransk marskalk – och katolik som inte talade svenska – att leda landet var att Napoleon hade lovat anslag och militär hjälp att återta det nyligen förlorade Finland. Ständerna vågade dessutom, av rädsla för att skräckåren under Gustav III och Gustav IV skulle återkomma, inte låta de gustavianska tronarvingarna ta tillbaka tronen. Förvåningen bör ha

¹²⁴ Norberg, s. 36.

¹²⁵ Norberg, s. 34.

¹²⁶ Norberg, s. 54.

¹²⁷ Norberg, s. 61f.

blivit stor när Karl Johan kort efter trontillträdet genom en utrikespolitisk piruett, slopar Finland och kryper in under *Den heliga alliansens*¹²⁸ egid.¹²⁹

Man kan man svårligen säga att kungen stöttade liberalismen och upplysningens tankegångar helhjärtat. Han föredrog istället uttryckligen att själv styra staten. Vad som i svensk historieskrivningen kallas *Allenastyrandets* tid inleddes nu och fick stöd från flera håll. E.G. Geijer och Hans Järta¹³⁰ – som gått från radikalliberal till konservativ, och samtidigt avlagt sitt adelsnamn Hierta – bildade nu med stöd i Höijers filosofi, förtrupp i kampen med liberalismen. Geijer och Järta menade att Höijers kantianska filosofi inte skulle tolkas så att staten bort göra allt för att stödja individens strävanden mot lycka, istället skulle individen offra sin lycka för staten. I Sverige uppstod efter 1808-1809 års krig en rörelse för Finlands återförening och ett idéprogram med nationalistiska förtecken – som hämtat inspiration från Tyskland och den historiska skolan – vann ökat insteg i den svenska realpolitiken.¹³¹

År 1830 grundade Lars Johan Hierta Aftonbladet och lyckades popularisera liberalismens grundidéer, ett företag som får Johan Norberg att kalla märkesåret en milstolpe för svensk liberalism. Hierta återkom ofta i sina skrivelser till frågor om näringsfrihet, tryckfrihet, frihandel och förnyad representationsform. Hierta kom som chefredaktör på Aftonbladet att få en framträdande roll i den svenska samtidspolitiken. Men han gjorde mer än så, han låg själv bakom hundratals motioner och flertalet försök att samla de radikala i opposition mot regeringen.¹³² Hiertas liberalism kom till uttryck bl.a. i hans första motion i riksdagen som behandlade avskaffandet av förbudet mot att uppträda berusat på allmän plats. Hierta menade att så länge man inte antastade eller utsatte andra för risker skulle var och en själv äga rätt att bestämma var och hur han skulle dricka. Denna motion kan sägas ge uttryck för Hiertas generella laissez-faire-politik på privatlivets område men kan möjligen också förklaras av att

¹²⁸ Den heliga alliansen bestod inledningsvis av Österrike, Preußen och Ryssland. Samarbetet inleddes efter att ett manifest ritats upp av den ryske tsaren Alexander I, i vilket de fördragsslutande parterna förband sig att styra sin stater i enlighet med kristendomen samt lösa inbördes konflikter fredligt. Storbritannien och påvestaten ställde sig tidigt tvekande till alliansens avsikter och såg där en rysk expansionspolitik i färakläder. Mer om den heliga alliansen kan man läsa om i Grenholm (red.) *Den svenska historien, band 8, Karl Johanstiden och den borgerliga liberalismen 1809-1865*, s. 80-83.

¹²⁹ Se det avsnitt under <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/karl-xiv-johan> som handlar om åren 1813-1818.

¹³⁰ Hans Järta, inte att förväxla med – Lars Johan Hierta – född 1774, död 1847, var riksdagsledamot, landshövding och politisk författare. Om Järta kan man läsa mer i Grenholm, s. 16ff, 22, 35, 52, 99, 151, 155 och 258.

¹³¹ Norberg, s. 70ff, se också avsnitt 4.3 ovan.

¹³² Norberg, s. 98f.

förbudet mot fylla på allmän plats främst träffade bondeklassen och arbetarna som av naturliga skäl vistades mer ute än de andra stånden. Hierta menade också att gränsöverskridande kapitalrörelser skulle vara oreglerade och såg i varje statens försök att höja inflationen ett rån.¹³³

När 1834 års riksdag samlades visade sig Hiertas politiska inflytande ha varit omfattande. Krav på ny representationsform restes ånyo och Anders Danielsson med stämman i bondeståndet gick bildade avantgarde mot etablissemanget. Genom idogt motionerande i riksdagen kom så även borgarståndets korporations- och privilegievurm att luckras upp något och med nyfikna ögon såg man åt liberalismens håll.¹³⁴

6.3 I delo med nationalromantiken

Den historiska skolan hade gjort stora landvinningar i alla samhällsklasser men särskilt inom universitetet föll den i godan jord. Uppsala akademi ledde den historiska skolan framåt under ledning av E.G. Geijer och snart gjorde också den romantiska filosofin sitt intåg på den svenska scenen. Unga svenska romantiker blickade bakåt i den svenska historien och talade sig varma om Sveriges forntid. I Stockholm slöt sig flera konservativa samman och skapade tankesmedjan *Götiska förbundet* som kom att ge återklang i den svenska litterära debatten under lång tid framöver.¹³⁵

Som en konsekvens av den historiska skolans ökade inflytande blev liberalerna en tydlig opposition och motpol i riksdagen. De liberala politikerna sneglade mycket åt franskt håll och hämtade inspiration hos Benjamin Constant¹³⁶ som förordade liberalism och menade att den var det främsta försvaret mot statens övergrepp på folket. Constant slöt sig visserligen till

¹³³ Norberg, s. 100.

¹³⁴ Norberg, s. 103.

¹³⁵ Grenholm, s. 127.

¹³⁶ Benjamin Constant, född 1767 i Lausanne i Schweiz, död 1830 i Paris, var författare och politiker. Constant studerade både vid tyska Erlangen och vid Oxford. Han verkade inledningsvis i nära anslutning till de tyska romantikerna August och Friedrich von Schlegel och träffade såväl Goethe som Schiller. Bekantskapen med den historiska skolans högdjur till trots kom Constant att profilera sig som liberal, ifrågasatte Napoleons självstyre och förordade parlamentarismen, <https://global.britannica.com/biography/Benjamin-Constant>.

Rousseaus maktdelningslära men menade att makten måste begränsas.¹³⁷ Så kom den svenska liberalismen att införliva tanken på parlamentarismen.

Från liberala riksdagsmän fördes nu fysiokratiska tankegångar fram och man propagerade ånyo för skråtvångets snara avskaffande. Man menade att i den fria konkurrensen silade marknadskrafterna fram resurseffektivt pris och kvalitet på varorna. Skråna å andra sidan begränsade bara den fria företagsandan vilket satte hämsko på hela utvecklingen. Norberg konstaterar krasst att de hantverkare som skodde sig på korporationsstaten egentligen också gjorde förluster. När priset på hantverkarnas varor – genom skrånas försorg – drevs upp ökades också deras omkostnader genom att alla varor som de införskaffade också blev dyrare.¹³⁸

Efterhand kom den ekonomiska liberalismen att hälsas med allt större entusiasm i den svenska politiken. Genom den liberale presidenten i kommerskollegiet Carl David Skogmans försorg översattes den franske ekonomen Jean Baptiste Say¹³⁹ för första gången 1823/24 och dennes inflytande verkade i riktning mot ökad näringsfrihet.¹⁴⁰ Nära Say låg harmonieekonomerna i Bastiats¹⁴¹ tradition som kom att bli mycket inflytelserika under 1840-talet. Deras melodi var att fri prisbildningen allokera varor och tjänster till den sektor där de är som mest behövliga och till lägsta möjliga pris. Flackt beskrivet kan man säga att rikedom uppstår när man berikar andra, vilket är tankesättet som renderat skolbildningen dess namn.¹⁴²

En ytterligare aspekt genom vilken marknadsekonomin liberaliserades var avskaffandet av det enorma jordägandet under kronan. Efter att statsrådet Georg Adlersparre¹⁴³ i riksdagen

¹³⁷ Norberg, s. 74.

¹³⁸ Norberg, s. 78.

¹³⁹ Say var fransk nationalekonom och satt som professor vid Collège de France från år 1830. Say är kanske främst känd genom den lag som delar hans namn och enligt vilken; produktionen bör ske i avsikt att finansiera konsumtionen, omskrivet; utbudet skapar efterfrågan. Se:

<http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/jean-baptiste-say>.

¹⁴⁰ Norberg, s. 79.

¹⁴¹ Frédéric Bastiat, 1801- 1850, var fransk ekonom, och journalist starkt influerad av Adam Smith, som främst gjorde sig ett namn som förespråkare av frihandel. Mer om Bastiat kan man läsa här:

<https://global.britannica.com/biography/Frederic-Bastiat>.

¹⁴² Norberg, s. 80.

¹⁴³ Georg Adlersparre, 1760-1835, var delaktig i statskuppen mot Gustav IV Adolf, var jakobinist och tydligt färgad av Adam Smith. 1802 valdes Adlersparre in på stol 307 i Kungliga vetenskapsakademien. 1810 lämnade han regeringsarbetet och blev landshövding i Skaraborgs län. Läs mer härom på:

<http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/georg-adlersparre>.

propagerat för de positiva effekterna av privat markägande kom ständerna att rösta igenom ett förslag varmed alla statliga skogar utan privat nyttjanderätt skulle auktioneras ut. Genom markprivatiseringen hoppades regeringen kunna motverka den ekonomiska misshållningen. Norberg menar att denna faktor verkligen blev en ekonomisk revolution och att den la grunden för den svenska träindustrins blomstringstid under de följande århundradena.¹⁴⁴

¹⁴⁴ Norberg, s. 80f.

AKADEMISK DOMSRÄTT I SVENSK DEBATT

7.1 Richerts programförklaring

Som liberalismens främste i bräschen och som reformivrare i 1820-talets korporationsstrider stod juristen Johan Gabriel Richert. Han följde i sin moderna politiska liberalism i Benthams tradition och presenterade ett kompakt motstånd mot riksdagens konservativa element. Richert var född ofrälse och förblev så, tackade därtill nej till justitieombudsmannaposten, statsrådsämbeten, professurer och till justitierådspost i Högsta domstolen. Han menade att förväntningar som gick hand i hand med de höga ämbetena verkade tvångströjor på hans radikalism. Att försöka foga in hans meningar i ett så snävt idéklimat hade varit detsamma som att bruka munkavle. Norberg har kallat honom liberalismens grå eminens och som sådan gjorde han också stora insatser, bl.a. medverkade han i 1809 års lagkommitté med syfte att revidera civil- och kriminallagstiftningen. Detta kommittéarbete kom Richert helt att dominera, han föreslog likställning av lands- och stadsrätt, en humanisering av straffrätten och fullständig avtalsfrihet. Richert gick dessutom hårt fram i den kontroversiella frågan om tillåtligheten av hemmansklyvningar. Från konservativt håll hördes rop om att om detta riskerade medföra en explosionsartad befolkningstillväxt som på sikt skulle kasta ekonomin på ända. Richert insåg att det egentligen var skattepolitiska överväganden – uppbördens av fastighetsskatt var baserade på till hemman hörande mantal – som red spärr mot fri den fria klyvningsrätten.¹⁴⁵ Den konservativa kritiken på området kläddes i vart fall i skrud av Malthus hot om

¹⁴⁵ Richert, s. 80-83.

överbefolkning.¹⁴⁶ På detta lär Richert ha svarat att han ”trodde mindre på överbefolkningshot än på Guds uppmaning att människan skulle föröka sig och uppfylla jorden.”¹⁴⁷

Richerts kommittéarbete fortsatte och han föreslog att man som i ett led av avskaffandet av skrå- och privilegiesystemet även borde avskaffa den akademiska jurisdiktionen. När lagförslaget gick ut på remiss kom skarp kritik bl.a. från Uppsalaakademien, som företrädde av E.G. Geijer och Nils-Fredrik Biberg som innehade professuren i filosofi. De senare argumenterade mot liberalismens förslag på avskaffande av korporationssystemet och förordade den organismteori varmed avsågs att staten bestod av ett antal medelorganistation som uppstått över tid. Att bryta strukturen med medelorganisationer ansåg man vara farligt eftersom detta riskerade att söndermala massorna till atomer.¹⁴⁸

Som svar på den historiska skolans kritik publicerade Richert 1822 ett genmäle i den klassiska avhandlingen *Ett och annat, om Corporationer, et.c.* Hårdraget ifrågasatte Richert historiska skolan i det att han menade att den akademiska friheten inte krävde egen jurisdiktion för att vidmakthållas.¹⁴⁹

Medeltidens samhällsklimat var över och incitamenten för de olika korporationerna att frukta samhället hade avtagit. I en tid då graden av centralstyrning var låg och människan för att freda sig behövde samla sig i grupp, kunde domstolar på korporationsnivå möjligen försvaras, men eftersom den tiden nu var förbi var det dags för förändring. Enligt Richert var Sverige moget att låta befolkningen sköta den interna konkurrensen på egen hand. Staten borde endast agera garant för allas lika rättigheter. Richert poängterade att kampen nu egentligen stod mellan medeltid och nutid. Han förespråkade avskaffandet av; skråväsendet, handelsmonopol och privilegiedomstolar. Richert förde också fram tankar på att tvinga universitetet flytta från småstäder till Stockholm¹⁵⁰, för att på så vis förmå dem knyta vetenskapen mera till det

¹⁴⁶ Thomas, Robert Malthus, föddes antingen 14 eller 17 januari 1766. Med större precision kan man säga att han var engelsman och nationalekonom som verkade vid College of East India Company. Mest känd är kanske hans studie av befolkningsutvecklingens grunder, *An Essay on the Principle of Population* från 1798. Här presenterade han sin teori med hjälp av de malthusianska serierna. Hårdraget bestod teorin i följande: livsmedlen kan bara mångfaldigas i en aritmetisk serie (1,2,3,4), befolkningen däremot tenderar att växa i en geometrisk serie (1,2,4,8) vilket över tid får effekten att mängden mat per huvudtal till slut når under svältgränsen. Mer om denne britt kan man läsa här:

<http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/thomas-robert-malthus>.

¹⁴⁷ Citatet återgivet i Norberg, s. 83.

¹⁴⁸ Se Norberg, s. 85 som korshänvisar till Biberg, Nils, *Om falsk och sann liberalism*.

¹⁴⁹ Se avsnitt 4.3 och noterna 87 & 88 ovan.

¹⁵⁰ Richert, s. 90f.

praktiska. En skepsis mot professorernas arbete mejslades nu fram, från borgerligt håll kom man att förorda naturvetenskapen och dess klart mätbara fakta framför universitetens teoretiserande verksamhet.¹⁵¹ Genom Richerts ovan nämnda programskrift gjordes han till tolk för den liberala rörelsen i korporationsstriderna. Biberg gick i tydligt polemik mot honom i gensagan *Om falsk och sann liberalism* från 1823 i vilket han utvecklade tankesättet om organismläran. Även E.G. Geijer kom att bemöta Richerts reformförslag, så skedde i *Nytt ett och annat i anledning af frågan om Akad. Jurisdiktionen* från 1822 varmed han ritade upp det konservativa bålverket efter franskt ultraistiskt mönster. Det konservativa lägret lyckades förhålla processen och reformförslaget hamnade i malpåse.¹⁵² Det skulle komma att dröja ytterligare 20 år innan frågan ånyo kom att debatteras på riktigt inför ständerna.

Konstitutionerna för Lunds universitet var grumligt formulerade och jurisdiktionens gräns i förhållande till staden kom med tiden att bli ett välgnagt stridsäpple. År 1814 avgjorde Kungl. Maj:t en just en sådan kompetensfråga mellan Lunds universitetet och magistraten, utfallet blev till Lunds universitets fromma. Glädjen skulle emellertid visa sig kortvarig. Redan 1817 hade osämja mellan Uppsala universitet och magistraten där föranlett tillsättningen av en kommitté vari frågan om revision av universitetens konstitutioner behandlades. Kommittén frågade sig om det inte var otidsenligt att lärarkåren ägnade sin värdefulla tid åt så triviala saker som vägars grusning, gaturen hållning och svinkreaturs utsläppande? Kritiken gick i linje med den generellt avog inställningen mot privilegiesamhället.¹⁵³

I Lund fann kommittébetänkandet god jordmån. Dåvarande universitetskanslern Lars von Engeström var så säker på sin sak, att han tillstyrkte ärendet på stående fot utan att det föredragits konsistoriet. I Uppsala däremot sökte akademien försvara domsrätten med att det inte var tal om något privilegium. Inom akademin, argumenterade uppsaliensarna, hade t.ex. katolska kyrkans kritiker fått en faktiskt fristad innan reformationen och domsrätten var något lärarna hade tillkämpat sig och som sedan kommit att erkännas av stat och kyrka. Därtill poängterade man kopplingen mellan latinets *universitas* och skrå- eller korporationsstrukturen.¹⁵⁴ Under denna tid bör man minnas att de lägre stånden nyttjade underrättsinstanserna medan adeln förde sina ärenden direkt i hovrätten. Uppsala akademi argumenterade därför att dom av likar över likar var att betrakta som en medborgerlig rättighet

¹⁵¹ Richert, s. 95.

¹⁵² Norberg, s. 80-86.

¹⁵³ *Handlingar rörande väckt fråga om jämkningar i Upsala Kongl. Academies Constitutioner*, s. 63, refererat till i Blomqvist, s. 109.

¹⁵⁴ *Handlingar rörande väckt fråga om jämkningar i Upsala Kongl. Academies Constitutioner*, s. 82.

från vilken akademistaten, för det fall de förlorade den egna domsrätten, skulle komma exkluderas. Hårt draget kan man säga att företrädarna för den historiska skolan i Uppsala ansåg att skrän och korporationer var en nödvändig medelorganisation inom staten och att de förra var livsviktiga delar i den senare.¹⁵⁵ Uppsala-akademien framhöll vidare att den egna rättskretsen var sköldverket inom vilket den akademiska friheten tilläts spira.¹⁵⁶

Genom sin alternativa programförklaring kom juristen J.G. Richert att göra sig till tolk för en mer statsorienterad och demokratisk hållning till frågan om akademisk domsrätt. Richert ställde sig frågande till uppsaliensarna avsåg med akademisk frihet, menade de en isolering i förhållande till det omgärdande samhället?¹⁵⁷ Blomqvist menar att kritiken till viss del var befogad. I den publika debatten lyftes frågan om den akademiska friheten fram som ett koncept med två dimensioner. Den yttre friheten kan sägas vara rätten för akademien att ordna sina juridiska angelägenheter fritt i förhållande till stat och andra skrän. Den inre friheten däremot, var tankens frihet, dvs rätten att välja riktning och ramar för vetenskapen utan yttre påverkan. Richert proklamerade att de svenska akademiernas konstitutioner, med sina många referenser till – och inlåsnings effekter skapade av – bibel och trosbekännelse alls inte medgav någon tankens frihet. Här ser man tydligt att Richert knyter sig till den tankeskola på vars stig Höijer 30 år tidigare slagit in, den akademiska friheten är främst en tankens frihet.¹⁵⁸

7.2 Rentré Höijer och vem lär vad?

Kungl. Maj:t beslutade 1824 tillsätta en kommitté för översyn av utbildningsväsendet. Höijers idéer om bildning kontra utbildning hade vunnit ökat genomslag i den lärda debatten. Ungefär samtidigt kom akademierna till insikt med att de materiella villkoren inte ökat i samma mån som kostnaderna. För att gå till botten med akademiernas ekonomiska situation och de nya förändrade utbildningsidealen tillsattes *Den stora undervisningskommittén* eller

¹⁵⁵ Blomqvist, s. 110, läs mer om organismläran ovan under avsnitt 4.3 vid not 88.

¹⁵⁶ Geijer, *Nytt ett och annat i anledning af frågan om den akademiska jurisdiktionen*, s. 187.

¹⁵⁷ Richert, s. 74ff.

¹⁵⁸ Höijer menade emellertid dessutom att akademien skulle ha kvar sin domsrätt, han litade nämligen inte fullt ut på statens förmåga att agera oberoende i förhållande till universitetet.

Snillekommittén 1825.¹⁵⁹ Snillekommittén antog en konservativ linje och föreslog att den akademiska jurisdiktionen skulle stå kvar. Vidare slog man fast att universitetet skulle söka den sanna vetenskapen och att verksamheten inte skulle anpassas för att maximera statens nytta. Man förde också fram studenternas rätt att själva välja studiernas riktning och lärarkårens disciplinära ansvar gentemot de förra. Universitetet betraktades slutligen som universellt varmed avsågs att fakulteterna skulle betraktas som en enhet.¹⁶⁰

Efter 1832 års nya bestämmelser om studentexamina avskaffades möjligheten för eleverna att ta betyg i enskilda ämnen och bildningen orienterades mot ämbetsexamina. På vissa håll vände man sig nu mot att universiteten bara kom att utbilda och examinera sådana ämbetsmän, bättre hade varit om fokus orienterats mot att bilda elever i ett bredare avseende. C.A. Agardh menade att författningarna styrde akademin mot ämbetsmannaseminarium och att vetenskapsmännens uppgift istället borde vara att uttolka vetenskapen.¹⁶¹ På vissa håll inom den historiska skolan lyftes frågan om att flytta ut examinationen på de externa ämbetsverken, exempelvis genom att domkapitlen svarade för examination av präst-studenterna. Agardh var visserligen mer reformvänlig än idealisterna vid Uppsala-akademien men ingalunda politiskt liberal.¹⁶²

Den konservativa hållningen i frågan kring universitetets utformning kom efter 1830 att vinna ökat gehör i riksdagen. Detta kan delvis förklaras av de omvälvande händelserna i Frankrike, i vars kölvatten misstro och rädsla för förändring rev hål i liberalismens nyvunna teoribygge. Strax därpå vände vinden ånyo. Den liberala pressen konsoliderades under Hiertas *Aftonblad* och medelklassrealismen trädde in på den litterära scenen genom Almquists försorg. Genom att Geijer, efter sitt frånfall från den historiska skolan, trädde i liberalismens sold led de konservativa ett kraftigt och i realiteten oåterkalleligt nederlag. År 1844 avskaffades dessutom indragningsmakten¹⁶³ och i riksdagen hade två tydliga läger etablerats, ett konservativt och ett

¹⁵⁹ Ledamöterna var alla anhängare av den historiska skolan, här kan nämnas filosofiprofessorn Nils Fredrik Biberg, E.G. Geijer, Hans Järta och Esias Tegnér.

¹⁶⁰ Blomqvist, s. 117.

¹⁶¹ Carl, Adolph Agardh, var mångfacetterad vetenskapsman, nationalekonom och professor i botanik, från 1831 ledamot av Svenska akademien. Agardh hade mycket att säga under korporationsstriderna på 1820-talet. Mer om denne skåning, bördig ifrån Båstad kan man läsa här:

<http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/carl-adolph-agardh>.

¹⁶² Blomqvist, s. 119ff.

¹⁶³ Indragningsmakten var Kungl. Maj:ts rätt att dra in licensen för viss tidskrift och på så vis hindra spridning. Genom Tryckfrihetsförordningens införande 2 december 1766 gick Sverige i bräschen för de civila rättigheternas införande. Under Gustav III och dennes sons envælde reviderades och inskränktes tryckfriheten i flera omgångar

liberalt. Vid 1840/41 års riksdag fördes ånyo förslag om förändrat representationssystem fram, detta antogs som vilande men föll vid nästkommande riksdag 1844 efter att ha ratats i de högre stånden. En motion om förändring av universitetets konstitutioner bifölls å sin sida av ständerna och vardera universitet utnämnde ett utskott om sex man att rita upp förändringsprospekt. I Lund föreslog man att domsrätten skulle avvecklas sånär som på disciplinmaktens¹⁶⁴ område medan Uppsala-akademien bestämt vägrade göra minsta avkall på den egna rättskretsen. I slutet av år 1846 utsågs en kommitté att sammanställa akademiernas i Lund och Uppsala hållning i fråga om revisionen av statuterna.

7.3 Den liberala oppositionen vinner mark

I pressen var liberalismen stark och gick hårt åt de konservativa. C.V.A. Strandberg – *Talis Qualis* – propagerade i en debattartikel för att de svenska akademikerna måste sluta sig sina internationella bröder an och bryta den svenska isoleringen. Samtidigt lät de politiska oroligheterna på kontinenten 1848-49 höra om sig vilket fick konservativa återverkningar även i Sverige.¹⁶⁵

Genom antagande av nya universitetsstatuter 1852 kom det bl.a. att klarläggas att universiteten inte endast skulle ägna sig åt sanningssökande i ett kosmopolitiskt avseende. Till dess huvuduppgifter räknades nu även att utbilda och dana ämbetsmän. Härmed var frågan om var ämbetsexamina skulle avläggas slutligen reglerad.¹⁶⁶ Den övergripande trenden verkar vara

och kom i realiteteten att helt urholkas. Med 1809 års Regeringsform kom tryckfriheten formellt att återinföras men hovkansler ägde fortfarande dra in tillstånd för viss skrift som dömdes vådlig för allmänheten. Under åren 1834-38 kan som kuriosa nämnas att indragningsmakten drabbade Aftonbladet inte mindre än fjorton gånger. Mer härom står att läsa i Lenhammar, *Religion och tryckfrihet i Sverige 1809-1840*, kap. 4.

¹⁶⁴ Vilken inte förefaller särskilt förvånande när man betraktar att det var Bengt Magnus Bolméer som Lunds universitets representant i riksdagen – akademistaten sorterade under prästeståndet fram till representationsreformen 1866 – som föreslagit att statuterna skulle ses över. Johan Henrik Thomander propagerade personligen i *Förslag till allmän stadga för de Kongl. Akademierna i Upsala och Lund* för att domsrätten endast skulle omfatta det s.k. fadersväldet eller disciplinmakten. Som grund härtill angav Thomander att korporationernas tid var förbi. Denna Thomanders artikel trycktes i *Juridiskt arkiv* band XII för året 1841-42.

¹⁶⁵ Blomqvist, s. 135.

¹⁶⁶ Blomqvist, s. 139.

att universiteten gick från att ha varit vetenskapsanstalter till att i högre grad bli undervisningsverk.

På 1840/41 års riksdag fördes många storvulna reformplaner i liberalismens tecken fram. Här möttes liberaler inom både borgar- och adelsståndet för överläggningar i de mest skilda frågor. Hierta agerade dirigent och stod även för lokalerna. De konservativa falangen fann sin starke man i protektionisten von Hartmansdorff. Utslaget i riksdagen gick åt liberalerna till men de lyckades ändå inte få igenom alla reformkrav, ståndsriksdagen och den akademiska jurisdiktionen stod ännu kvar.¹⁶⁷ När den gamle kung Karl XIV dog i mars 1844 och såg liberalerna ett hopp tändas i Oskar I, som var klart mer liberal och mindre ryssvänlig än fadern.¹⁶⁸ Genom 1846 års fabriks- och hantverksordning, genom vilken hantverksskråna avsattes och kvinnor bereddes tillträde till marknaden, liberaliserades arbetsrätten något. Vidare tilläts kommersiellt hantverk och uppköp av varjehanda varor på landsbygden. Stora förändringar skedde samtidigt inom skogs- och bergshanteringens där konserverande regler som ointetgjorde storskalig produktion avvecklades. Även inom fattigvården drevs stora reformer fram.¹⁶⁹

Februarirevolutionen 1848, med vilken Julimonarkin under ledning av Ludvig Filip tvangs avgå , krönte den våg av nationalism i Europa som spirat sedan revolutionerna under 1830-talet. I Sverige förnyades så kraven på representationsreform och allmän oro utbröt. Det som i svensk historieskrivning kallas *Marsoroligheterna* – ett upplopp och allmänt virrvarr där både liberala och konservativa falanger demonstrerade i Stockholm 1848 – kostade 20 människors livet. Detta upplopp kom att verka destabiliserande för den liberala opinionen och Oskar I slöt upp bakom de konservativa som skällde liberalerna för uppviglare. Det politiska klimatet hade skiftat något under 1848 och liberalernas stora krav på reform av representationssystemet fick skjutas på framtiden. I detta års kölvatten började dessutom en ny politik etablera sig, socialismen.¹⁷⁰

¹⁶⁷ Reformerna hälsades emellertid med entusiasm på många håll även inom akademierna vilket man kan se bl.a. i den reservation till lundensarnas remissvar med anledning av Snillekommitténs lagändringsförslag, varmed C.A.Hagberg 22 april 1841 uttryckte att de lärdes korporation demoraliserades genom att tvingas syssla med lyktpassning, plankstrykning, avloppsdiken, skorstensfejning och sprutmönstring. Hagberg satt från 1840 till sin död 1852 på den Norbergiska professuren i estetik och moderna språk och blev 1851 invald ledamot i Svenska akademien, <https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/13486>.

¹⁶⁸ Blomqvist, s. 121.

¹⁶⁹ Blomqvist, s. 124.

¹⁷⁰ Blomqvist, s 127f.

Socialisterna var enligt Norberg inte alltid positiva till de reformer som liberalerna föreslog. Vilket jag misstänker berodde på att de redan då kan ha kommit att profilera sig som motpol till de borgerliga liberalerna och att de betraktade sig själva som en politikens underdog. Som ett resultat av 1848 års omvälvningar och Almqvists emigration¹⁷¹ kom liberalismen att tona ned sina spektakulära reformkrav något och träda in i en fas av mer human förändring.¹⁷²

Genom kungligt brev 19/1 1842 beslöts att de akademiska konstitutionerna skulle ses över. Uppsala och Lund anmodas inkomma med förslag till förändring av sina respektive konstitutioner. Så sker i Lund 1844 och i Uppsala 1846. Lund föreslår att endast disciplinansvaret skall kvarstå medan Uppsala förordar att domsrätten står kvar sådan den i alla delar nu var. Det demokratiska underskottet i privilegiedomstolarna stod sig slätt i den nya tidens mer jämlika politiska klimat. Den historiska skolans rättstekniska finesser till trots kom liberalernas idéer nu att få genomslag på bred front. Kungl. Maj:t utnämner en statutkommitté att se över akademiernas remissvar. Efter viss redigering, stadfästas statutkommitténs förslag genom kunglig förordning 2/4 1852 varmed den akademiska jurisdiktionen slutligen – med undantag för mål beträffande lärares tjänstebrott och för disciplinmål över studenterna – avskaffas.¹⁷³ Härmed klargjordes dessutom att universiteten inte kunde ägna sig uteslutande åt sina vetenskapliga ambitioner utan att man även måste beakta statens behov. Blomqvist ser den akademiska domsrättens avskaffande och privilegiesamhällets nedmontering som ett resultat av statsapparatusens framskjutna positioner och utvidgning.¹⁷⁴

¹⁷¹ Se not 96.

¹⁷² Blomqvist, s. 136.

¹⁷³ Blomqvist, 133-168.

¹⁷⁴ Blomqvist, s. 162.

7.4 Gravsång och fortlevnad

En viktig del i det reformarbete som liberalerna förespråkade under 1800-talet var att likforma jurisdiktionen, avskaffa privilegiesamhället i stort och revidera representationssystemet. Denna trend kammade efter hand hem segern över hela linjen. Först fick borg- och slottsätterna ge sin sak förlorad, sedan genom 1846 års fabrikat- och hantverksförordning hallätterna och bergsätterna, och 1852 genom nya statuter slutligen också universiteten.

Disciplinrätten, dvs rätten att styra i akademiinterna ärenden stod emellertid kvar. I 1876 års reviderade universitetsstatuter kom akademiernas rätt att hålla studenter i fängsligt förvar att avvecklas men disciplinmakten levde vidare. Genom 1866 års nya riksdagsordning upplöstes ständsriksdagen till förmån för en tvåkammarriksdag. I början av 1900-talets hamnade frågan om den akademiska disciplinrätten på nytt i rampljuset. Kungl. Maj:ts stadga från 1908¹⁷⁵ ger konsistoriet befogenhet att besluta i disciplinmål och att meddela temporärt skiljande från universitetet. Enligt § 6 i ovan nämnda stadga konstateras emellertid att till permanent skiljande från universitetet kan ingen bli dömd utan att ärendet först föredragits i allmän domstol. Med detta slutar den akademiska jurisdiktionens resa i egentlig mening.¹⁷⁶

Slutligen kan konstateras att universiteten fortfarande äger besluta om disciplinåtgärder, bl.a. i anslutning till fusk vid examinationsmoment. Utredningsprocessen går då till så att någon, vem som helst som är anställd inom universitetet, gör en anmälan som sedan tas upp av rektor – ibland också genom delegation den juridiska avdelningen inom universitetsförvaltningen. Rektor beslutar sedan själv i ärendet eller hänskjuter det till prövning i en särskilt upprättad disciplinnämnd.¹⁷⁷

¹⁷⁵ *Kungl. Maj:ts nådiga stadga angående den disciplinära myndigheten öfver de studerande vid rikets universitet och karolinska mediko-kirurgiska institutet* 1908.

¹⁷⁶ Vid en jämförelse av § 38 i *Kongl. Maj:ts förnyade statuter för universiteten i Upsala av 1876* med motsvarande § 38 i *Kungl. Maj:ts nådiga statuter för universiteten i Upsala och Lund 1908* verkar den oreglerade disciplinära myndigheten här ha fått sitt slut. I bägge paragraferna hänvisas till att universitetet skall handa den disciplinära myndigheten över de studerande i enlighet med vad som är särskilt förordnat därom. Såvitt jag kan förstå gällde ingen sådan särskild förordning 1876 – till skillnad från *Kungl. Maj:ts nådiga stadga angående den disciplinära myndigheten öfver de studerande vid rikets universitet och karolinska mediko-kirurgiska institutet* från 1908 – varför det är först vid genom 1908 års statuter och särskilda förordning som man kan tala om att även den akademiska disciplinrätten avskaffats i egentlig mening.

¹⁷⁷ För Lunds universitet: <http://www.lu.se/studera/livet-som-student/rattigheter-och-skyldigheter/fusk-storningar-och-trakasserier>, och för Uppsala universitet: <http://www.uu.se/student/rattigheter/fusk/>.

FRÅN SCHLEIERMACHER TILL VON HUMBOLDT

8.1 Liberalism och nationalism i samverkan

Under 1800-talets första tre decennier började liberalismen få etablerat fotfäste i den tyska realpolitiken. Här ventilerades åsikter om att upprätta en gemensam inre marknad och näringsfrihet. Hårt fram gick även den tyska romantikens starka tro på nationalstaten. Den franska julirevolutionen 1830 initierade en konservativ kontrarevolution. Liberala tankegångar hade grott i Frankrike under Karl X:s styre, den liberala pressen gjorde sig nu till ombud för den framväxande medelklassen. Efter att nationalistiskt och liberalt tankegods löts ihop under medialt tryck utbröt oroligheter i Paris. I revolutionens kölvatten tvangs Karl X abdikera till förmån för den mer liberala Ludvig Filip I.

I maj 1832 samlades inemot 30 000 människor till en musik- och folklivsfestival i Hambach. Metternich såg den annalkande faran i de förenade liberala och nationalistiska rörelserna och fogade sex tilläggs-artiklar till Karlsbadbesluten 1832. Genom följdaktioner skapades en tydligare presscensur och man inskränkte ytterligare akademiernas friheter.¹⁷⁸

1830-talet kom att verka helt omvälvande för de tyska småstaterna, här skedde djupa strukturförändringar inom såväl politik som ekonomi. Genom försiktiga åtgärder hade man redan under tidigt 1800-tal börjat gå ifrån medeltidens korporationssamhälle och genom industrialiseringen kom nu social klasstillhörighet att bli den viktigaste samhällsfaktorn. Produktions- och konsumtionsmönster kom att läggas om genom förbättrade transportmöjligheter för råvaror och industrialiserade lågprisprodukter som kanal- och järnvägssystemens utbyggande medförde.¹⁷⁹

Med ökad produktion av varor skapades förutsättningar att nå fler avnämare. Detta innebar för Tysklands del att man behövde kunna transportera varorna bortom småstaternas interna gränser.

¹⁷⁸ Fulbrook, s. 108f.

¹⁷⁹ Fulbrook, s. 111.

Under ledning av Preussen bildade arton stater om 23 miljoner invånare en tullunion som suddade ut många handelshinder. Metternichs konservativa Österrike valde att stå utanför samarbetet. Som på många andra håll i Europa, upplevde Tyskland en kraftig befolkningsökning vid 1800-talets mitt. Stora socioekonomiska förändringar satte det etablerade politiska idéklimatet i gungning. Landsbygdsbefolkningen ökade exponentiellt men de odlingsbara arealerna medförde en mer eller mindre konstant avkastning vilket resulterade i fattigdom och svält.

Ett utbrett missnöje i många stater gentemot Metternichs restriktiva hemmapolitik resulterade i handgripliga manifestationer. I Schleswig lade vävarskräet sitt missnöje i dagen mot den stagnerade tekniska utvecklingen. De rationaliserade metoder som vävarna i Storbritannien använde var vida överlägsna de samtida tyska och medförde att de senare tappade i konkurrenskraft. Det allmänna missnöjet ökade kraftig genom att potatisskörden slog fel säsongen 1846-47,¹⁸⁰ och kom att nå sitt crescendo efter den franska februarirevolutionen 1848.¹⁸¹ Den franska revolutionen smittade av sig på de andra centraleuropeiska monarkierna. I de tyska staterna framfördes krav på utökade ekonomiska friheter, större genomslag för liberalismens idéer inom den offentliga politiken överlag och ett enat tyskt rike. Makthavarna skalv i sina grundvalar.¹⁸²

Uppror bland arbetare och bönder i de Habsburgska länderna ledde till sist till att Metternich avgick 13 mars 1848 och gick i exil till London. Trenden fick genomslag också på andra håll och i flera tyska småstater kom de konservativa inom statsapparaterna att bytas ut mot liberaler.¹⁸³ Den 18 maj 1848 öppnades den första tyska parlamentariska riksdagen, i Paulskyrkan i Frankfurt am Main. Vid denna riksdag ingick företrädesvis moderata liberaler vilka skulle komma att få svårt att fånga in arbetar- och bondeklassens stöd. Frågan om ett enat

¹⁸⁰ Fulbrook, s. 113.

¹⁸¹Februarirevolutionen inträffade 22-24 februari 1848. Julimonarkin hade kommit till makten efter revolutionen 1830 och kom att bestå under 18 år varefter Paris förenade industriproletariat på revolutionens andra dag – genom att demonstrera på öppen gata –tvingade Guizots regering att avgå. Samma dag accepterade vänsterpolitikern Odilon Barrot erbjudandet om att bilda regering. Sittande kungen Ludvig Filip försökte abdikera till förmån för sin sonson och namne Ludvig Filip, greve av Paris något som de uppretade folkmassorna emellertid vägrade acceptera. Istället utropades 24 februari den andra republiken under en övergångsregering ledd av premiärminister Jacques-Charles Dupont de l'Eure. Allmänna val kom att utlysas 29 april 1848 och makten överläts sedermera till en verkställande kommission under Arago och Lamartine. Se mer om februarirevolutionen på: <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/februarirevolutionen>.

¹⁸² Härmed var den tyska revolutionen av 1848/49 inledd.

¹⁸³ Fulbrook, s 114f.

Tyskland visade sig vara en hård nöt att knäcka. Den främsta stötestenen i parlamentet var vad man skulle ta sig till med alla de tyska stater som historiskt sorterade under det habsburgska väldet. Skulle man ansluta dessa till ett stor-tyskt rike eller skulle man bilda en mindre koalition utan de österrikiska staterna ? Under våren 1849 lyckades parlamentet ena sig i frågan och erbjöd kungen av Preussen den samtyska kronan. Under tiden Frankfurtparlamentet sammanträtt hade emellertid konservativa element både i Habsburg och i Österrike initierat en kontrarevolution. I det virrvarr som uppstod i kölvattnet på de många revolutionerna fann den traditionella ordningen god jordmån. I Preussen kände man inte längre samma behov av att dansa efter liberalernas i Frankfurt pipa, och kungen tackade på förekommen anledning nej till den småtyska furstekronan.

Att Tyskland till sist enas 1871,¹⁸⁴ bör enligt Mary Fulbrook betraktas mer som ett led i en expansiv koloniseringspolitik i regi av Preussen och Bismarck än som ett resultat av en blomstrande tysk nationalism.¹⁸⁵

8.2 Bildat borgerskap och vetenskaplig specialisering

Fram t.o.m. 1800-talet var universitetet karakteriserad av en sorts vetenskaplig enhet. Bildningen som förmedlades från akademien kom från ett samlat sjok vetskap, vilket inte minst kan ses i det faktum att flera professorer hade mycket breda vetenskapsfält.¹⁸⁶ Under 1800-talet kom vetenskapen dessutom de bredare lagren till godo genom borgarklassens ökade ekonomiska välstånd vilket möjliggjorde högre studier. Att fler nu kunde ta del av vad akademien producerade kan ha bidragit till att professorer började skriva mer för en allmän publik, d.v.s. man insåg att de vetenskapliga alstrens avnämare inte endast var andra lärare och elever utan även människor i gemen.

¹⁸⁴ För mer om Tysklands enande se avsnitt 2.9.3.

¹⁸⁵ Fulbrook, s. 123.

¹⁸⁶ Friedrich Hegel – född 1770, död 1831 – lämnade t.ex. 1801 in en avhandling om skillnaderna i Fichtes och Schellings filosofiska system samtidigt som ha la fram en avhandling om planeternas elliptiska banor. Mer om Hegel kan man läsa här: <https://global.britannica.com/biography/Georg-Wilhelm-Friedrich-Hegel>.

Den tyske statsvetare Thomas Ellwein har resonerat kring förhållandet mellan universitet och det s.k. *Bildungsbürgertum*.¹⁸⁷ Ellwein har menat att universiteten var beroende av stöd från den bildade borgarklassen för att kunna upprätthålla en självständig position i förhållande till staten. Han anför vidare att universiteten torde ha varit medvetna om detta beroendeförhållande och att de var måna om att odla relationen. Akademin skulle i detta avseende inte vara en apart institution men istället gå i bräsch för folkbildningen. Man bör ha i åtanke att universitetet vid denna tid stötte på konkurrens från olika högskolor – tekniska, handelsinriktade o.s.v.– varför det verkligen bör ha legat i akademiens intresse att ta ett fast grepp om bildningens taktpinne.¹⁸⁸

Universiteten verkade dessutom över de enskilda statsstaternas interngränser genom att vara bärare av idén om ett nationellt enat Tyskland. En annan viktig faktor som gjorde att universiteten slöt småstaterna samman var att om t.ex. en jurist utbildade sig i Hamburg och senare ville arbeta i Sachsen tjänade alla på att universitetet hade lyft fram de gemensamma dragen i de tyska lagarna. Detta startade enligt Ellwein en kedjereaktion i andra led där de elever som skolats på så sätt i sin tur kom att förordade de gemensamma dragen i lagstiftningen när de arbetade ute i domstolarna och i den offentliga förvaltningen. I förlängningen resulterade detta i att den tyska rätten – som vid 1800-talets början varit verkligt spretig – gick i en allt mer enhetlig riktning.¹⁸⁹ Inom tysk historieskrivning benämns den tid direkt efter 1848/49 års tyska revolution i vilken universiteten, lärarkåren och studenterna spelade en tongivande roll *die Restaurationszeit* eller *die Reaktionsära*. Från överhetens sida accepterade man under denna tid inga hotande eller samhällsomstörtande yttringar och universitetet tvingades till omfattande eftergifter. Akademierna fick visserligen behålla den inre akademiska friheten man till det yttre kom man att begränsas alltmer. Fokus kom att orienteras mer mot ämbetsmannaxamen och statlig efterfrågan styrde utbildningen i högre grad än tidigare. Naturvetenskapen, som tidigare sorterat under den filosofiska fakulteten bröt sig nu loss och bildade egen fakultet, ett tecken på att den mätbara och till synes mer ”effektiva” vetenskapen ökat i popularitet.

Att staten fortsatt lät akademierna styra sina inre angelägenheter förklarar Ellwein med att det inte fanns behov av större statlig kontroll när universiteten nu, i motsats till vad von Humboldt propagerade för i Berlin, svarade mot statens behov av utbildad

¹⁸⁷ Vilket är det välutbildade strata av borgarklassen som växte fram i Tyskland kring mitten av 1800-talet och som hämtade sina bildningsideal bl.a. från den klassiska antiken.

¹⁸⁸ Ellwein, Thomas, *Die deutsche Universität, vom mittelalter bis zur gegenwart*, s. 125.

¹⁸⁹ Ellwein, s. 125f.

förvaltningspersonal.¹⁹⁰ Ytterligare en anledning till varför staten till slut valde att minska den yttre akademiska friheten och ordna universiteten under sig kan enligt Ellwein vara: den dåliga disciplin som förekom på i stort sett alla tyska universitet och som kan ha haft samband med de ibland ganska skrala uppvisade vetenskapliga resultaten. Att studentföreningar sågs som framväxande oroshärddar bör även det ha fångat det statliga intresset.¹⁹¹

Det låg alltså i universitetets intresse att visa på att de också kunde utbilda statstjänstemän, men att helt ställa av den vetenskapliga forskningen var inget alternativ. Den vetenskapliga standard som följer med forskning utgjorde den dragkraft som akademierna behövde för att locka till sig studenterna. Ett gott rykte hörde samman med akademien som vetenskaplig institution och inte som utbildande dito. Inkomsterna till akademierna var emellertid beroende av antalet antagna elever varför en balansgång här var att förordas. Övertid kom universitetsexamen att utgöra en förutsättning för statlig tjänst, ett koncept som känns hemtam idag men som definitivt inte var det för två-trehundra år sedan då de mesta avgjordes på grundval av skrå-och familjetillhörighet.¹⁹²

¹⁹⁰ Ellwein, s. 126.

¹⁹¹ Ellwein, s. 50.

¹⁹² Ellwein, s. 51.

HÄVDAT ÄR BÄST

9.1 Metternich och konservatismen

Efter det katastrofala nederlaget vid trekejsarslaget i Austerlitz där Österrike och Ryssland fick se sig besegrade av Napoleon, gjordes ett nytt försök att besegra den senare under 1809. Denna kampanj gick emellertid nästan lika dåligt som den förra och Österrike fick nu ett slag dansa efter den franska pipan. Under sjätte koalitionskriget vände vinden och blåste upp till Österrisk favör. Efter slaget vid Waterloo 1815 kom Klemens von Metternich att spela huvudrollen vid fredsförhandlingarna under Wienkongressen. Då hade han sedan länge etablerat sig på den politiska hemmaplanen i Österrike och kom sammantaget att utgöra kejsardömet's egentliga makthavare under nästan 40 år. Metternich lobbade för en etablering av de maktförhållanden som rått före Napoleonkrigen och ville återställa jämvikten mellan stormakterna.¹⁹³ Metternich förordade ett konservativt och autokratiskt styre, och menade att dessa t.o.m. var att föredra framför demokrati, eftersom att det senare allt som oftast innebar en blodig och omstörtande revolution.

I Metternichs idéprogram låg fokus både på en yttre och en inre stabilitet vilket man på bästa sätt åstadkom genom att rotera tillbaka till gamla beprövade styrsystem och metoder. Genom att bereda även de lägre samhällsständerna tillträde till de beslutande organen fruktade Metternich anarki. Han menade att skillnaderna i klass och ekonomisk standard var givna och inte borde ändras. Istället borde man på det inrikespolitiska planet verka för ingen klass eller samhällsgrupp blir för missnöjd, ett slags missnöjesjämvikt. På det utrikespolitiska planet förordade Metternich en liknade agenda. En tydlig maktbalans där ingen stat tilläts växa sig för stark skulle verka sköldvärn mot övergrepp.¹⁹⁴ Det är sagt om Metternich att han förvisso trodde på idén om frihet men att han fruktade dess inneboende inklinering mot anarki. Denna inställning hjälper till att förklara varför han ansåg att vissa friheter, t.ex. tryckfriheten skulle underställas vissa begränsningar.

På det bredare internationella politiska planet lyckades Metternich också genomföra sin agenda. Den heliga alliansen mellan Ryssland, Österrike och Preussen – ett förbund för

¹⁹³ <https://global.britannica.com/biography/Klemens-Furst-von-Metternich>.

¹⁹⁴ <https://global.britannica.com/biography/Klemens-Furst-von-Metternich>.

spridning av de kristna idealens genomslag inom politiken – beskrevs först av Metternich som ”ein tönendes Nichts”.¹⁹⁵ Ett samarbete stormakterna emellan kom sedermera ändå att utgöra kärnan i Metternichs utrikespolitik. Vidare kom han i sina farhågor om kommande revolutionära oroligheter på nationalistisk grund, att bli sannskodd. Dassel anför i sin exposé över den heliga alliansen: ”Die Allianz, wie sich unter Metternichs Händen entwickelt hatte, sollte dem Auseinanderfallen Europas in bis zur Vernichtung sich bekämpfende Nationalismen vorbeugen. Das besonnene historische Urteil hat dem österreichischen Kanzler zugebilligt, daß er sich gegenüber dem kommenden Gefahre der europäischen Entwicklung als scharfsichtiger Diagnostiker bewiesen hat”.¹⁹⁶

Genom taktisk utrikespolitik lyckades Metternich slutligen ändra deltagarnas i den Heliga alliansen agenda, från luddigt religiöst svärmeri till veritabel konservativ försvarspakt.¹⁹⁷

Metternichs politik kom att få konsekvenser också för akademierna och deras jurisdiktion. För att genomdriva sin konserverande politik vidtogs flera radikala åtgärder mot moderata samhällselement och Metternich utnyttjade effektivt den offentliga turbulens som skapats genom mordet på August von Kotzebue för att genomdriva Karlsbadbesluten¹⁹⁸ och öka kontrollen av högskolorna.¹⁹⁹

¹⁹⁵ Dassel, Felix, ”Rückblick auf die Heilige Allianz”, s. 2, artikel i *die Zeit* 4 april 1946, hämtad från <http://www.zeit.de/1946/07/rueckblick-auf-die-heilige-allianz/seite-2>.

¹⁹⁶ Dassel, s. 3.

¹⁹⁷ Dassel, s. 2.

¹⁹⁸ Se mer om Karlsbadbesluten nedan under avsnitt 9.5.

¹⁹⁹ Toll, *Akademische Gerichtsbarkeit und akademische Freiheit*, s. 11-15.

9.2 Jakobinismens röta

Vissa studentföreningar tog form efter förebild av frimurarväsendet. Huvudregeln var att studentföreningarna grundats med underhållning och nöjen till uttryckliga mål. De föreningar som följde frimurarnas mönster såg däremot till att mål och syften hölls hemliga. Efter sjätte koalitionskrigets tyska kampanj 1813-1815 kom tanken bland de tyska folket att väckas om en enad tysk stat. För de styrande inom tyska förbundet stämplades sådan nationalism med revolutionära förtecken. Efter mordet på von Kotzebue kom studentföreningarna så i verkligt dålig dager. Från de styrandes håll misstänkte man att studentföreningarna fungerade som plantskola för revolutionära och jakobinistiska idéer.²⁰⁰

Vad samhällets liberala falanger betraktade som som utlopp för de demokratiska idéerna om individuell frihet, likhet inför lagen och broderlighet betraktade de styrande skiktet som revolutionära stämplingar. Framförallt bland den tyska ungdomen växte ett kraftigt motstånd mot den av Metternich föreslagna politiken med byråkrati, korporationssamhälle och dynastisk despoti fram.

Studenternas spirande nationsanda kom till uttryck på flera sätt, bl.a. genom das Wartburgfest den 18 oktober 1817 där studentföreningen i Jena till åminnelse av 300-årsdagen för Luthers reformation företog en symbolisk bokbränning.²⁰¹ Statskansler von Metternich dagtingade inte med kontraåtgärderna och lät redan den 7 december utfärda en kabinetsorder varigenom varje sammanslutning studenterna emellan förbjöds. von Metternich skrädde i anledning av händelsen inte orden och betraktade bokbålet som en ”Geist des jakobonismus”.²⁰² Jakobinisternas styre hade vid det här laget kopplats samman med det tyranniska styre som etablerades efter 1792 vilket förlänade beteckningen pejorativ klang.²⁰³

²⁰⁰ Jakobinklubben, var en fransk politisk sammanslutning grundad under revolutionsåret 1789 och verksam t.o.m. Thermidorkuppen 1794 efter vilken grupperingens främsta företrädare avrättades. Klubben blev motor i nationalkonventets radikala parti *berget* och Robespierre dess store ledare. Klubben var stilbildande i sin fosterlandspatriotism och försvarsvilja. Efter 1792 kom jakobinernas styre främst att förknippas med de skräckvälde under viket otaliga olikänkande avrättades under förevändning av att motarbeta revlutionen. Sitt namn fick jakobinerna efter deras sammanträdeslokal som utgjordes av ett gammalt jakobinerkloster i Paris:

<http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/jakobinklubben>.

²⁰¹ Läs vidare om detta nedan under avsnitt 9.4.

²⁰² Toll, s. 12.

²⁰³ Se not. 191.

Jag menar att det ligger nära till hands att von Metternich sökte tillskriva studentföreningarna samma destruktiva anseende som jakobinisterna, men att den snarare var grundad på en befogad rädsla för de starka nationalistiska idéströmningarna överlag. von Metternich hoppades möjligen, genom skammålning av studenterna och genom att förknippa deras reformiver med Robespierres skräckvälde, kunna legitimera repressiva åtgärder och konservera den rådande ordningen. Toll skriver: ” Metternich war sich der akuten Gefahr der sog. Demagogischen Umtriebe für seine absolutistische, reaktionäre Regierungsweise bewußt, da er längst erkannt hatte, daß der Sieg des neuen Geistes den Untergang der Habsburger Herrschaft (...) bedeutet hätte.”²⁰⁴

²⁰⁴ Toll, s.12.

AKADEMISK DOMSRÄTT I TYSK DEBATT

10.1 Medeltida exposé

Som ett ont förebud om det som komma skulle, verkade de ingripanden av de lokala småfurstar som på flera håll i Tyskland blev resultatet av att akademistaten inte kunde hålla sams internt. Intressekonflikter lärare och elever emellan var vanliga och under tiden strax för reformationen vann nyhumanisterna ökat insteg på det vetenskapliga området. Humanisterna förespråkade ett nytt vetenskapsideal, stick i stäv med den gamla klerikala ordning från vilken man – oberoende av att akademien var frikopplad kyrkan – ändå måste säga att universitetet hämtat sina grundelement. Denna tendens gick inte de konservativa realisterna obemärkt förbi, och spänningar skolbildningarna emellan verkade störande på akademien överlag och på disciplinen i synnerhet. Furstestaten tvingades – eller tog tacksamt emot möjligheten att öka sitt inflytande genom att – ingripa för att stävja oroligheterna. I linje med hur det historiskt sett brukar gå till vid yttre hot slöt sig medlemmarna i akademien samman och lade de inbördes fejderna åt sidan för att värja sig mot intrång i de korporativa friheterna från en gemensam fiende. Denna gång lyckades det akademistaten att kasta av sig den sekulära överhetens tillsyn, men de senares ingripanden kom likväl varsla om vad som komma skulle.²⁰⁵

De tyska universiteten träffades av samma förfall under 1500-talets första två decennier som Uppsala universitet under Vasaättens reformation. Trosfrågan fick naturliga politiska efterföljder i vilka universiteten med sin nära koppling till kyrkan hade svårt att stå sig.²⁰⁶ Genom förändringar i den offentliga skatteuppbörden förlorade många lärare sina inkomster när de prebenden som avlönade professurerna istället tillföll staten. Denna religiösa nedrustning kom också i viss utsträckning att klippa banden mellan universitet och kyrka, vilket taget tillsammans med humanismens frammarsch – som även kom att skilja kyrka och läroanstalter på den vetenskapliga nivån – verkligen fick en omvälvande effekt. Strax kunde furstestaten tillgodogöra sig välutbildad förvaltningspersonal. Furstarna lade sig också vinn om att

²⁰⁵ Ellwein, s. 83.

²⁰⁶ Ellwein, s. 87.

kontrollera att universiteten nu rättade sig efter den troslära som genom reformationen tagit fäste i de olika staterna. Detta var ytterligare en anledning till de förras ökade intresse i akademierna. När den rätta läran predikades, inte bara i kyrkan utan dessutom i skolan, kunde man tillförsäkra sig att även de yngre generationerna fostrades utan inslag som kunde verka omstörtande på det rådande samhällsklimatet.

Den tyske historikern Heinrich Stein menar att från slutet av 1500-talet för de katolska universiteten och efter trettioåriga kriget för de lutheranska motsvarigheterna, hade de tyska universiteten tappat sin autonoma jurisdiktion. Med autonom jurisdiktion menar Stein då att den juridiska domstolen var helt separat och inte sorterade i ett större domstolsväsen under landsfursten. Härmed skriver Stein att inga universitet i Tyskland längre var så fria och att landsherren numer alltid utgjorde appellationsinstans. Med förlusten av denna autonoma rättsställning menar Stein dessutom att universiteten tappade sin klerikala karaktär och blev att betrakta som akademiska korporationer. Genom denna transformation sågs akademierna emellertid inte som statligt underordnade i bemärkelsen myndighet, men som en korporation under staten med egen jurisdiktion.²⁰⁷ Även om akademierna övertid tappade sina klerikala inslag stod sig vissa sakrala element under lång tid. Internt inom akademien betraktade man det tex. som ohållbart att en gift person dvs. en lekman skulle döma över de teologistuderande varmed man krävde att posten som rektor alltid skulle innehas med tvång på celibat.²⁰⁸

Under medeltiden hade universiteten ofta fungerat som en tillfällig hållplats på karriärstegen. För det första krävdes det bara att man själv tagit examen innan man tog plats vid katedern, och för det andra var det något man gjorde bara under en begränsad tid, innan man gick vidare i kyrklig- eller offentlig tjänst. Efterhand, vilket hängde samman i tiden med att universiteten blev mer statligt bundna, började en lärarbana i ordets rätta bemärkelse utmejsla sig. När läraryrket blev karriärresans mål skapades också en mer permanent lärarkår, vilket inte existerat tidigare.²⁰⁹

²⁰⁷ Stein, s. 95.

²⁰⁸ Stein, 102-105.

²⁰⁹ Stein, s. 102.

10.2 Kompetenstvister mellan akademi och magistrat

Ungefär vid den medeltida renässansens inträde hade lärarna befriats från celibat-löftena genom kyrkans försorg. Lärarna bildade nu egna familjer vilket försvårade den boendegemenskap som tidigare rått mellan elever och lärare. Med avseende på social ställning och vandel kom lärarna nu att i högre utsträckning att efterlikna borgerskapet. Därmed eroderades den starka gemenskapen mellan elever och lärare som gällt som regel sedan universitetens urtid i Bologna och Paris. Samtidigt med denna boendereform ökade elevtalen vid akademierna. Genom dessa två faktorer kom akademiernas två huvudgrupper att tydligare etablera sig som två separata grupper. Denna uppdelning medförde att den akademiska rättskipningen antog en mer uppfostrande prägel. Denna tendens blir särskilt tydlig när man betraktar de många straff för moral- och sedlighetsbrott som räknas upp i universitetens konstitutioner.²¹⁰

Moralstraffen var många och hårda, och stod inte i proportion till den straffsats som utgick på andra brott. Mord eller dråp kunde t.ex. bagatelliseras och sonas med böter eller relegation. Som ett resultat därav minskade lärkorporationens förtroende för konstitutionerna. Rättskipningens kvalitet blev lidande till följd av att de uppfostrande elementen ofta fick överhanden. Vid denna tid ändrade också studentefängelserna karaktär, från att ha varit fängelser i ordets verkliga betydelse till att bli veritabla hotell till vilket eleverna snarare längtade än fruktade. Att eleverna vanligen behandlades mildare än borgerskapet i staden exemplifierar Stein med:

”[I]n den Kieler akademischen Gesetzen, der in etwas übertreibender Verdeutschung weltberühmte Satz steht 'Wer einen Nachtwächter tötete, so behandelt werden sollte, als ob er einen gewöhnlichen Menschen getötet hab' so dürfen wir darin nur die sehr ernst gemeinte drohung sehen, dass in solchem Falle ausnahmsweise einmal die volle Strenge des Gesetzes walten werde.²¹¹

²¹⁰ Så såg det också ut i Sverige, där motsvarande paragrafer i respektive konstitution riktade sig främst till studenterna, se not 33-34 ovan.

²¹¹ Stein, s. 113.

Universiteten tenderade att klassa såväl civil- som straffrättsliga förbrytelser som disciplinmål, varmed man tillförsäkrade sig rätten att själv döma i dessa ärenden. Denna praktik exkluderade i egentlig mening studenterna från den borgerliga domstolen och den allmänna lagen.²¹² Genom den slapphet med vilken lärarkåren betraktade studenternas – ofta oregerliga leverne – kom borgerskapet att ta strid emot universiteten även på denna punkt. Landsherrarna förestavade visserligen ibland universiteten att ta ökade krafttag mot studenterna, förmaningar som sällan eller aldrig åtföljdes. Studenternas bråkiga vanor blev ökända vilket i förening med akademisenatens valhända oförmåga att utdöma erforderliga straff gjorde att flera städer vände sig emot grundandet av nya universitet när sådana föreslogs. När magistraten i städerna själva sökte läka den orättvisa behandlingen genom att ta upp mål där akademisenatens medlemmar utgjorde part, uppkom frågor om behörighet och kompetenstvister. Dessa stridigheter bör ha medfört att statsmakterna efterhand kom att intressera sig alltmer för missförhållandena vid akademierna.²¹³

10.3 Egen domvärjo men under statligt förmynderi

Under 1700-talets andra hälft kom den akademiska domstolen att ändra karaktär. Akademin rätt att döma stod kvar men de lärare som blivit tilldelade uppgiften att döma inom rättskretsen betraktas numer som statligt anställda. Man såg inom akademierna dömandets uppgift som en del i den rättskipningsorganisation som stod staten till förfogande i övrigt. Man lät akademien ha kvar egen domsrätt därför att det ansågs påkallat av de speciella omständigheter som kringgärdade studenterna. Den akademiska domstolen förblev alltså ett privilegierat forum, exklusivt för akademistaten tillhöriga men numer staten underordnad. Efter hand kom också rektor att tillsättas först efter att landsherrarna godkänt det förslag akademien lämnat. Genom detta mandat förstärktes akademins underordnade position genom att landsherrarna – i rektor – hade ett tillförordnat befullmäktigat ombud på plats. Denna rektors position kan också delvis ha bidragit till att akademidomstolen blev att betrakta som en i mängden statliga domstolar. Den rumsliga domvärjon stramades dessutom upp och kom att gälla endast i universitetets egna byggnader. Begicks brotten i studenternas hem skulle de misstänkta underställas den borgerliga

²¹² Stein, s. 113

²¹³ Stein, s. 114.

domstolen. Appellation gjordes också i färre fall till landsherren själv och oftare till den borgerliga domstolen, vilket ökade intrycket av att akademidomstolen var att betrakta som en ordinär underrätt.²¹⁴

Stein kallar universiteten från 1648-1899 för icke-autonoma. Med det menar han att de saknade egentligt självständig karaktär. De är instiftade av landsherren, var beroende av anslag från denne, och skulle skicka in sina straffdomar till honom för approbation innan de gick i verkställighet.

I slutet av 1600-talet och början av 1700-talet fanns ett mycket stort antal universitet i Tyskland, de var så många att de inte motsvarade antalet sökande studenter. Varje landsherre ville ha ett – och helst flera – universitet. Som nämnts var universiteten vid denna tid inordnade under statsapparaten vilket medförde att fursten förfogade relativt fritt över privilegierna. Nu upplever förvånande nog flera universitet en renässans på jurisdiktionens område – där befogenheterna i vissa fall utsträcktes längre än vad de varit före det statliga övertagandet. Stein lämnar följande förklaring till denna utveckling:

”Den Grund dieser kurzen Nachblüthe darf man wohl in Rücksichten der Concurrenz erblicken. Bei der ungesunden Vielzahl der Universitäten und bei den landläufigen Begriffen von akademischer Freiheit, hoffte man dadurch eine erhöhte Anziehungskraft zu erreichen, und die Erweiterung der Gerichtsbarkeit bildet deshalb regelmässig nur ein einzelnes Glied in einer ganzen Reihe von Privilegien, welche Fülle der landesväterlichen Gnade über die Universitäten ausschüttet.”²¹⁵

Utvidgningen av domsrätten var tydligast på det personella planet. Under medeltiden krävdes immatrikulation för att man skulle räknas som rättssubjekt under akademien. Numer sorterade också ett flertal externa grupper – såsom akademien närstående – hit t.ex. dess bagare, skomakare, tryckare och snickare. Detta kan möjligen förklaras av den avtagande ”bråkmån” mellan stat och universitet, som följde av att den senare gick upp i den förra. Under denna tid blev istället schismer mellan stad och akademi vanliga, vilket vi känner igen från konsistorieprotokollen även från Lund och Uppsala. Dessa kompetensvister kom att slitas av landsherren och för detta ändamål anlätades han flitigt.²¹⁶

²¹⁴ Stein, s. 115-118.

²¹⁵ Stein, s. 120.

²¹⁶ Stein, s. 121f.

Ytterligare problem kom till. Jurisdiktionens ramar var ofta oreglerade i statuterna, lärarna var inte sällan lekmän i rättsfrågorna och säte och stämma i konsistoriet roterade på professorerna årsvis vilket medförde att man aldrig fick någon rutin i den dömande verksamheten. Skillnaderna mellan allmän och akademisk rättsutövning var påtaglig och för de studenter som dömdes utgick ofta fängsligt förvar men utan korrigerande prägel vilket väckte anstöt bland gemene man. Stein anför: ”Es ist ein nicht nur für unsere Begriffe anstößiges Bild, wenn liderliche Dirnen in den akademischen Carzer wandern oder Lakaien dort die Gesellschaft der Studenten bilden sollten.”²¹⁷

Den akademiska domsprocessens juridiska underskott sökte man läka genom att öka antalet medlemmar från den juridiska fakulteten i domssammansättningen. Att detta inte räckte till blir tydligt i ljuset av att den akademiska domsrätten sedermera ändå avskaffades. Det är på förekommen anledning intressant att notera att de juridiska professorerna ofta utnyttjades av andra lekmannadomstolar utanför akademierna genom institutet *Aktenversendung*²¹⁸, genom vilket de lämnade yttranden i kniviga rättsfrågor. Denna praktik fortgick under lång tid och kom att avvecklas först vid författningsreformen från 1879 samtidigt med den akademiska domsrätten.

10.4 Wartburgfest och Frankfurter Wachensturm

I Bayern upphävdes den akademiska domsrätten redan under 1800-talets början. Österrike var ännu tidigare där Wien förlorade domvärjon 1783 och Graz året därpå.²¹⁹ Flera universitet exkludera lärare och andra icke-studerande från det akademiska skranket. Jurisdiktionen fick en tydligt uppfostrande prägel. När denna disciplinkaraktär kom i dagen innebar det också tydliga effekter för studenterna. T.ex. snävades tidsrymden under vilken brott tillföll den

²¹⁷ Stein, s.124.

²¹⁸ *Aktenversendung* är ursprungligen ett italienskt rättsinstitut, för tyskt avseende dyker det upp för första gången i *Constitutio Carolina Criminalis* från 1532 där det i artikel 219 heter att den: *Richter*, ”wo jnen (sic!) zweifel zufiele, bei den nechsten hohen Schulen, Stetten, Communen oder andern Rechtuerstendigen, (...), Rath zu suchen schuldig waren.” *Constitutio Carolina Criminalis* ligger i fulltext på Wikisource under följande länk; https://de.wikisource.org/wiki/Index:Constitutio_criminalis_Carolina.

²¹⁹ Stein, s. 125f.

akademiska domsrätten in, varmed endast brott som faktiskt begåtts under studietiden skulle behandlas inför konsistorierna.

Gällande den egentliga disciplinarrättens omfång bör något litet sägas. Till universiteten sorterade förutom de rena disciplinärfallen – d.v.s. de fall som bara rörde akademins inre ordning – även vissa ärenden som blivit dem tilldelade av fursten. Hit räknade frågor som man ansåg att den vanliga rättsordningen inte kunde beakta utan tillfredsställande insyn och tillförsikt. Exempel på sådana ömtåliga mål rörde dueller mellan studenter som inte ledde till dödsfall eller svårare skador, fakultetsinterna mål om förolämpning och andra straffrättsliga mål vars straffvärde inte översteg viss stadgad tröskel.²²⁰

Statsmakterna utnämnde under 1800-talets början en från universitetet oberoende juridisk praktiker under namn av *Syndicus* att övervara viktigare beslut vid akademierna. Syndikus hade säte och stämma i den akademiska senaten som bisittare och rådgivare, efterhand kom han dock att tilldelas ensam domsrätt i vissa mindre mål. Genom denna invoting av statligt anställda vann fursten starkt inflytande.²²¹

I den franska revolutionens kölvatten växte oron för jakobinismen och andra statsomvälvande rörelser. Dessa kom att intimt kopplas samman med universiteten vilket ledde till att åtgärder vidtogs för att säkra att inga revolutionära tankegångar fick gro ohämmat där. På flera håll gav studentföreningarna uttryck för sitt missnöje med den rådande politiken inom tyska förbundet. I oktober 1817, till 300-års minnet av Luthers reformation, samlades studenter från universitetet i Jena. De församlade tågade under pompa och ståt till slottet i Wartburg och manifesterade öppet sitt missnöje med det rådande politiska klimatet. I anslutning till händelsen företogs också en uppmärksamman bokbränning till åminnelse av Luthers bål av den påvliga bullan *Exsurge domine* år 1520. Händelsen har i tysk historieskrivning ofta gestaltat reaktionen mot *Kleinstaterei* och är känd som *das Wartburgfest*.²²²

Der Bund gick hårt åt akademien i gemen och studenterna förbjöds ansluta sig till Burschenschaften. Elever som blivit relegerade nekades dessutom tillträde till andra universitet och lärarna kom att underställas granskning av en statlig kommissionär kallad *Regierungsbevollmächtigter*. Denne hade rätt att döma ensam i de flesta måltyper och i de allvarligare fall där senaten skulle konsulteras, hade den senare bara rådgivande befattning.

²²⁰ I Preussen vanligen fyra veckors fängelse, i Leipzig fyra veckors fängelse eller tio daler böter, i Thübingen fyra veckors fängelse eller 20 daler böter, Stein i not 22 på sidan 129.

²²¹ Stein, s. 132f.

²²² Se Toll, s. 12. En bra sammanfattning med goda litteraturhänvisningar återfinns också på följande Wikipedia-sida : <https://de.wikipedia.org/wiki/Wartburgfest> .

Direkt efter att Karlsbaderbesluten antagits, vilka ytterligare skärpte restriktionerna mot lärare och elever, ändrade Preussen benämningen på Syndikus till Unviersitätsrichter och gav denne samma befogenheter som Regierungsbevollmächtiger. Härigenom kan man säga att den akademiska domstolen nått sitt sista utvecklingskede innan den slutligen avskaffas i Tyskland. Den var nu ett forum där studenterna stod under en från akademien oberoende statligt anställd domare, under regeringen.²²³

Efter flera revolter i vilka studenterna spelat en avgörande roll bl.a. vid Frankfurter Wachensturm 1833²²⁴ lät der Bund studenterna skriva på en pliktförbindelse om att inte ansluta sig till någon studentorganisation. Uppfyllande av detta formkrav gällde som förutsättning för immatrikulation. Universitetet slapp till sist der Regierungsbevollmächtiger 1848 samtidigt som flera andra begränsande påbud från Karlsbadbeslutens tid slopades. Der Universitätsrichter blev emellertid kvar.²²⁵

10.5 Karlsbadbesluten

I början av 1800-talet hyste många av de tyska förbundsstaterna en stor revolutionsångest. Den var inte ogrundad, liberala och nationalistiska tankeströmningar var på frammarsch, detta särskild bland de yngre generationerna. I tidens anda låg romantiken och fann sin främste riddare i Goethe. En vurm för allt vad tyskt hette blev påtaglig. Studenterna var bland de stora reformivrarna och hade under de första årtiondena på 1800-talet slutit sig samman i s.k. Burschenschaften. Många konservativa tyska stater i förbundet propagerade för införandet av centrallagstiftning, något de liberala falangerna kraftigt vände sig emot. De styrande i Deutscher Bund kom vad det led att alltmer använda studenterna som slagträn i den publika debatten och anförde att de hotade den offentliga ordningen. Det som slutligen kom att utlösa

²²³ Stein, s. 137.

²²⁴ De Frankfurter Wachensturm var ett misslyckat försök att starta revolution i Tyskland i april 1833, organiserat av runt 50 studenter från lokala studentföreningar. Under ledning av den grupp revolutionärer som sedermera kom att benämnas die Dreißiger angrep studenterna Frankfurts polisiära Hauptwache i syfte att komma åt tyska förbundets skattkammare. Studenterna hade räknat med att kunna överrumpla vaktstyrkan, men de senare hade blivit förvarnade och anfallet kunde avvärjas. Vill man veta mer om detta kan man läsa t.ex. läsa *Deutsche Gesellschaftsgeschichte* av Hans-Ulrich Wehler.

²²⁵ Stein, s. 137f.

och från förbundets sida rättfärdiga Karlsbadbesluten var mordet på författaren August von Kotzebue. Kotzebue var en stor belackare av det romantiska svärmeriet, stod Ryssland nära och avvisade en uppsplittring av förbundet. Kotzebue knivskars den 23 mars 1819 till döds i Mannheim av en liberal teologstudent vid universitetet i Jena.²²⁶

Som en följd av det inträffade kom de tio mest inflytelserika tyska staterna att – under förevändning av rekreationsträff – sammanträda vid kurorten Karlsbad.²²⁷ Karlsbadbesluten innebar sträng övervakning av studenter och lärare vid samtliga inom bundet hemmahörande universitet. Vidare innebar besluten att den periodiska pressen vid akademierna kom att underställas sträng granskning och att en central kommitté för undersökning av revolutionära stämplingar kom att upprättas i Mainz - under förkortningen, MUZK.²²⁸ Genom dessa åtgärder förbjöds också studentföreningarna, subversiva lärare avskedades och censur infördes för alla skrifter om mindre än tjugo tryckark – d.v.s. 320 sidor.²²⁹

Karlsbadbesluten bekräftades av den tyska förbundsdagen den 20 september 1819. De kom att innebära stränga krav från konfederationens ledning på bundesstaterna att genomföra de framtagna prospekten. Genom den del av Karlsbadbesluten som gick under namnet universitetslagen kom dessutom akademiernas domsrätt att kraftig kringkåras. Universitetslagen möjliggjorde avskedandet av liberala professorer, förbjöd Burschenschaften och förstärkte centralkommitténs i Mainz roll och representation vid akademin. De enskilda bundesländerna kom emellertid att genomföra de genom Karlsbadbeslutens förordade reformerna med varierande eftertryck. Stort motstånd mötte besluten i Bajern, Württemberg och Sachsen Weimar. I spektrumets andra ände stod reformivrarna i Preussen, Nassau och Baden där strax efter Karlsbadkongressen, den s.k. Demagogenverfolgung – jakten på liberala och nationalistiskt sinnade intellektuella inom och utom akademin – inleddes. De ledande i dessa bundesländer försvarade frihetsinskränkningen med demagogernas – härmed åsyftades alltså de liberala inom lärarkåren – samhällsomstörtande verksamhet, som de menade uppviglade massorna.²³⁰

²²⁶ Toll, *Akademische Gerichtsbarkeit und akademische Freiheit*, s. 13.

²²⁷ Det som idag är tjeckiska Karlovy Vary.

²²⁸ Toll, *Akademische Gerichtsbarkeit und akademische Freiheit*, s. 15f.

²²⁹ Detta fick till följd att man lät trycka verken med stor font och på små sidor så att man nådde 321 sidor och kringgick censuren. Se Fulbrook, s 106.

²³⁰ Toll, s. 15-18.

Vilken praktisk effekt Karlsbadbesluten haft på den akademiska domsrätten beror på vilket universitet man studerar, men på det hela taget innebar besluten att både den inre och yttre akademiska friheten kringskars.

10.6 Das Gerichtsverfassungsgesetz 1879

Genom liberalismens frammarsch under mitten av 1800-talet kom förvaltningen i flera tyska småstater att förändras radikalt. Ledord i liberalernas programförklaring var allas likhet inför lagen, muntligt och offentligt förfarande i allmän domstol och avskaffande av alla privilegiedomstolar. I Leipzig och i Hessen kom den akademiska domsrätten att avskaffas redan 1848/49.²³¹ Efter den våg av nationalistiskt färgade revolutioner i Europa som tog fart efter Februarirevolutionen i Frankrike 1848, kom det till uppror och oroligheter även i Tyskland. Upprorsmakarna lyckades dock inte etablera en tillräckligt stark stödkår på federal nivå och de konservativa krafterna vände oroligheterna till sin egen fördel genom att som trygg, och på historiska grunder vilande, maktfaktor bjärt kontrastera mot det kaos som följde revolutionerna. De konservativas ripost till trots fick nationalismens och liberalismens diskurser ett genomslag i de breda lagren. Av denna anledning fördes ånyo argument mot den akademiska domsrättens existensberättigande upp på dagordningen.²³² Att de liberala tankarna fått fotfäste, åtminstone delvis, också bland akademins egna medlemmar visar det remissvar som utgick från lärarkollegierna vid universiteten i anledning av den lagstiftningskommission som initierades i Preußen 1849. I sitt svar till kommissionen uttryckte lärarna skepsis mot att den akademiska domsrätten avskaffades helt men tillstod rimligheten i att begränsa akademisenatens jurisdiktion till disciplinfrågor. Det är dessutom värt att poängtera att studenterna i gemen var ännu något mer reformvänliga än lärarkollegierna.²³³

Utvecklingen drevs på av en generell liberalisering med krav på ökad handelsfrihet och mer jämlikt representationssystem. Genom ikraftträdandet 1879 av den tyska lag varigenom civil- och straffrättsliga tvister tillkom de ordinarie tyska domstolarna kom den akademiska domsrätten att upphävas – med undantag för disciplinarrätten, som nu var tydligt definierad och

²³¹ Stein, s. 138.

²³² Stein, s. 139.

²³³ Stein, s. 139f.

faktiskt motsvarade endast akademins inre angelägenheter. Lagtekniskt var avskaffandet en udda fågel. Lagtexten nämner inte avskaffandet uttrycklig men radar upp tillåtna fora, vari den akademiska domsrätten inte sorterade. Genom att den akademiska domstolen inte är uppräknad i 14 § das Gerichtsverfassungsgesetz, betyder detta att dessa inte längre hade rätt att döma i de civil- och straffmål som räknas upp i 13 § ovan nämnda lag.²³⁴ Stein summerar: ”Ohne Sang und Klang wurden sie zu Graben getragen ”.²³⁵

Jag vill i sammanhanget påpeka den tyska rättens federala karaktär, vilken medför att man måste skilja på *Reichsrecht* och *Landsrecht*. Enligt § 2 i Riksförfattning för den nybildade tyska enhetsstaten framgick att att Riksrätten skulle äga företräda framför Landsrätten. Där federal lagstiftning saknades kunde bundesländerna själva besluta. Därmed sagt var det fortfarande möjligt för universiteten att döma i frågor som låg utanför § 13 i Gerichtsverfassungsgesetz, d.v.s. i egentliga disciplinmål inom akademien.²³⁶

²³⁴ Under följande länk kan man ta del av das Gerichtsverfassungsgesetz av år 1877 i fulltext: <https://www.gesetze-im-internet.de/gvg/>.

²³⁵ Stein, s. 141.

²³⁶ Stein, s. 143.

10.7 Gravöl och kontemplation

I Heidelberg kunde man som student hamna i universitetets karcer fram till första världskriget, vilket också skedde, ofta mer överlagt än överilat. Som fullgod student räknade man i student-sammanhang knappast med mindre än att man suttit ett par nätter i akademiarresten. Jag hörde mig berättas – vid ett besök på det gamla studenthäftet på Augustinergasse som numera är museum i denna stad – att det fanns en bland delinkventerna där väl inrutad arbetsgång. En något överförfriskad student, vanligen utan föregående tjänstgöringstid i karcern, ger sig just på förekommen anledning ut på stan vid pass klockan nio för att söka akademins ordningsvakt. Väl hittad och befunnen varande i tjänst, smyger sig studenten så upp långsides bemälde ordningsvakt och slår av dennes hatt. På denna manöver resulterar – med lika hög sannolikhet som förhoppning – fjorton dagars arrest i hårt (läs: tämligen mjukt) förvar, under vilken studenten lugnt kan njuta sitt otium efter väl förrättat värv.²³⁷

²³⁷ På Heidelbergs universitets hemsida står att läsa att en Franz Schandelmeier i februari 1914 lämnade karcern som dess siste intern. När statuterna för Heidelbergs universitet reviderades 1920 fick studentfängelset slutligen ge tappt – vilket därefter skedde på landets övriga universitet inom en period om femton år. Före 1920 reglerades karcern i särskild s.k. Karzerordnung. I en sådan Karzerordnung från 1853 framgår att internerna till daglig förplägnad hade rätt till en halv flaska vin och två buteljer öl, www.uni-heidelberg.de/studium/journal/2009/01/karzer.html. Förvånande nog kan man läsa om studentfängelser även i Mark Twains delvis självbiografiska verk *A tramp abroad* från 1880. Vill man så kan man också titta på den mycket genomarbetade och med goda litteraturhänvisningar utrustade tyska wiki-sidan om studentfängelser på följande länk: <https://de.wikipedia.org/wiki/Karzer>. Är man källkritiskt mer kräsen kan man istället läsa Ernst Eckstein, *Der Besuch im Karzer, Kelkheim*.

Diskussion, analys och utblick

Nedan kommer de frågor som ställdes i arbetets inledningskapitel att sammanfattande besvaras. Under avsnitt 11.1 analyseras vilka faktorer som bidrog till den akademiska domsrättens avskaffande i Sverige varefter motsvarande analys med avseende på Tyskland behandlas under avsnitt 11.2. Avslutningsvis jämförs likheter och skillnader i avvecklingsprocesserna länderna emellan under avsnitt 11.3.

11.1 Sverige

Universitetens egen jurisdiktion gick i Sverige från att ha utgjort den akademiska frihetens egentliga sköldverk till att helt avskaffas i loppet av trehundra år. Så såg rättsutvecklingen ut även i Tyskland så när som på att tidsintervallet där var mer utsträckt. Den politiska debatten och de förordade reformerna delade gemensamma huvuddrag i de båda länderna, men nationella särtecken gjorde att även om slutresultaten stämde överens drevs utvecklingen framåt av olika incitament. Där den stora stridspunkten i Sverige handlade om liberalismens krav på ökad jämlikhet kontra den konservativa sidans bevarande av den rådande samhällsstrukturen roterade debatten i de tyska småstaterna mer kring nationalism kontra konservatism. Jag ville redan inledningsvis i detta diskussionsavsnitt lyfta fram denna min huvudtes så att läsaren får en uppfattning om varför analysen tar den utstakade riktningen. Till en fördjupad diskussion om politiska blåsbälgar i de respektive staternas rättsutvecklingen ber jag att få återkomma i det sista avsnittet av innevarande kapitel. Först nu till en diskussion och sammanfattning av den akademiska domsrättens svanesång i Sverige.

Den svenska politiska debatten kring nedmontering av privilegiesamhället i stort, och den akademiska jurisdiktionen i synnerhet, återspeglas i J.G. Richerts initierade kamp under det tidiga 1800-talets korporationsstrider. Dennes frond mot l'ancien régime går tillbaka på Bentham's rättspositivistiska idétradition och ratade på förekommen anledning varje uppdelning av rättigheter efter tillhörighet i skrån. Korporationsstriderna och den akademiska domsrättens avskaffande blev delmoment i den övergripande liberaliseringstrend som nådde sin clou vid tvåkammarriksdagens införande 1866.

Richert konsoliderade den liberala oppositionen och gick i bräschen för dess reformsträvanden. Han presenterade förslag på revision av civil- och kriminallagstiftningen genom humanisering av straffrätten, förordade fullständig avtalsfrihet och gick hårt fram i den kontroversiella frågan om tillåtligheten av fria hemmansklyvningar.

Som inflytelserik innovatör på den akademiska jurisdiktionens område kom Richert i skarp polemik främst med företrädarna för den historiska skolan i Uppsala. Här cirkulerade debatten inte bara kring frågan om den akademiska jurisdiktionens vara eller icke-vara, utan också om dess nödvändighet för att säkra den akademiska friheten.

Som motpunkter till Richert i den offentliga debatten kring den akademiska domvärjons existensberättigande trädde Nils Biberg och E.G. Geijer fram. Bägge hörde den historiska skolan till och förespråkade den organismlära, där medelorganisationerna sågs som nödvändiga beståndsdelar i statens mångarmade kropp. Genom att ta bort korporationsstrukturen riskerade man söndermala massorna till atomer och blottlägga individerna i förhållande till ett farligt och svårbestämt yttre. När Kungl. Maj:t 1817 tillsatte en kommitté för tillsyn och revision av akademiernas statuter hade korporationsdebatten tagit fart på allvar. Från kommittén förordades översyn av statuterna på grundval av – förutom den generellt avoga inställningen mot korporationernas egen domvärjo – effektivitetsöverbäganden. Kommittén ställde sig frågande till det principiellt riktiga i en resursallokering där lärarna ägnade sin värdefulla tid åt triviala göromål som väghållning och åt tillsyn av fälader för kreaturs utsläppande. Sådana praktiska frågor avhandlades nämligen också i de domföra konsistorierna. Det är intressant att kommittén lyfter fram frågan om hur akademikerna bör använda sin tid, med tanke på att debatten också behandlade den akademiska friheten. Kommittén menade att akademikerna inte borde ägna sig åt dömande i sådana vardagliga angelägenheter eftersom de borde ha bättre saker att ta sig för. Frågan är om detta argument inte främst var avsett att appellera till lärarna genom att vidga möjligheterna för utökat vetenskapligt forskningsarbete. Samtidigt blev omskrivningen ett sätt att klä kritiken av korporationsstrukturen i ett mer tillfredsställande yttre.

I tiden låg samtidigt diskussionen kring hur arbetet vid akademien borde fortsätta. Var universitetet en forskningsinstitution, ett utbildningskollegium – alternativt bildningskollegium – eller var det ett statligt verk för ämbetsmannaxamination? Kommittébetänkanden fann, hur det var, god jordmån i Lund samtidigt som det bestreds på alla punkter i Uppsala. En trolig förklaring till uppsaliensarnas avoga inställning finner man i E.G. Geijer och Nils Biberg som bägge tillhörde det götiska förbundet och bör haft stort inflytande på den norra akademien vid den här tiden. Jag misstänker att tongångarna i akademien inte följde en liberal- kontra konservativ politisk skiljelinje fullt så schematiskt som jag tecknar den här. Den stora schismen

bör likväl ha legat i frågan huruvida de föreliggande universitetsstatuterna ägde fortsatt existensberättigande.

En knäckfråga i den politiska debatten var huruvida man kunde tala om akademisk frihet utan akademisk domsrätt. Här kommer man behöva analysera debatten med avseende på inre och yttre lärofrihet. Höijer propagerade tidigt för att den inre akademiska friheten var den centrala, dvs. att tankens frihet var kärnan i universitetens verksamhet. Den vetenskapliga utvecklingen krävde att forskningen stod på egna ben och drevs fram av incitament hos professorerna själva. Motpolen var en behovsanpassad forskning styrd av statlig efterfrågan, där akademierna blev regelrätta seminarium för utbildning av statstjänstemän. Från den historiska skolans håll, hos t.ex. Geijer och Biberg, höjdes inledningsvis också krav på att den akademiska friheten endast kunde säkerställas genom att också den yttre, eller faktiska friheten gentemot stat och andra skrän stod kvar. Här avsågs organisatorisk och jurisdiktionell frihet. De särskilda förhållanden som rådde vid akademierna ansågs inte kunna tillgodoses vid rättskipning i de allmänna domstolarna och den akademiska friheten riskerade kvävas om man inlemmade universiteten i den statliga domstolsstrukturen.

C.A. Agardh ifrågasatte de rådande författningarna och menade att de urholkade det vetenskapliga arbetet genom att alltför stort fokus lades på utbildning av statliga ämbetsmän. Han förordade att man lyfte ut examinationsmomentet på de externa ämbetsverken, t.ex. genom att domkapitlen fick svara för examinationen av teologstudenterna. Agardhs underliggande motiv var den inre akademiska friheten och i sin argumentation kontrasterade han mot den mer ortodoxa hållning som framförts av Geijer och Biberg. Det är intressant att poängtera att Agardh, fastän konservativ, förordade en revision av statuterna men på annan grundval än Richert. Agardh baserade sitt vetenskapsideal på fritt sökande efter sanningen som bara fungerade utan yttre påverkan, och såg häri universitetens huvudsakliga syfte. Richert å andra sidan var mer pragmatisk och menade att arbetet vid akademierna borde styras av statens behov. Av det ovan anförda sluter jag mig till att det av flera anledningar fanns behov av att se över universitetens åldriga – ibland t.o.m. obsoleta – grundlagar men att diskursen mellan liberaler och konservativa på området alls inte bestod i någon fixerad polemik.

Vid den nya tidens inträde började svenska statsapparaten ta sig allt starkare ut och kunde i allt högre utsträckning verka garant för sina undersåtars rättigheter. De allmänna domstolsverken effektiviserades genom den judiciella revolutionen på 1600-talet och svarade nu upp bättre mot de publika behoven. Efter upplysningens och industrialismens intåg kunde staten tillgodose de olika samhällsgruppernas behov och garantera deras rättigheter bättre än under medeltiden. Därmed kom korporationsstrukturen att tappa i relevans. Det var i detta

tidevarv och i det nya politiska klimatet som idéer om modernisering av samhällsordningen gick fram på bred front. Genom upplysningens naturvetenskapligt präglade ideal kom så även idéer om att effektivisera och göra den allmänna vetenskapen mer pragmatiskt att vinna ökad anklang i den politiska diskursen. Richert propagerade för att universiteten skulle flyttas från småstäderna till huvudstaden för att bättre kunna svara mot statens behov. Det var alltså fråga om att göra universiteten till en institution att svara för statens behov av utbildning. Efter naturvetenskapligt mönster skulle allt mätas och kontrolleras. Samtidigt hamnade universitetens privilegierade domsrätt under lupp och befanns rimma illa med liberalismens krav på alla människors lika rätt.

Under kommissionsarbetet 1817 hade liberalismen stärkt sin position, även om den inte lyckats driva igenom sitt stora reformpaket. Den politiska förändringstakten kom under 1830-talet att mattas något vilket kan förklaras av att den franska julirevolutionen 1830 kom att verka katalysator i en konservativ kontrarevolution i Sverige. Liberala tankegångar hade etablerat fotfäste i Frankrike under Karl X:s styre och den framväxande medelklassen gjorde gemensam sak med den liberala pressen. Efter att nationalistiska och liberala idéströmningar lötts ihop under medialt tryck kom det till oroligheter i Paris. I svallvågorna tvangs Karl X abdikera till förmån för den betydligt liberalare Ludvig Filip I.

Förändringarna föregicks emellertid av våldsutbrott och oroligheter på många håll i Frankrike. Denna oroshärd utnyttjades av kungamakten i Sverige och fick tjäna som illustrativt exempel på liberalismens inneboende fara. Denna misstro mot liberalerna satte hämsko på utvecklingen och det stora reformprogrammet hamnade åter i malpåse. Det tog emellertid inte lång tid innan vinden vände åter. Hierta konsoliderade den liberala pressen i Aftonbladet och medelklassrealismen – genom Almquists försorg – gjorde sitt intåg på den litterära scenen.

I riksdagen delades de förtroendevalda strax i två läger, ett konservativt och ett liberalt, en dikotomi som kom att verka kristalliserande på debattklimatet. Flera delreformer initierades nu, indragningsmakten avskaffades 1844, och genom 1846 års fabrikat- och hantverksförordning fick hall- och bergsrätterna slutligen ge sin sak förlorad. Den stora stötestenen blev emellertid det förslag om förnyat representationssystem som antogs som vilande vid 1840/41 års riksdag. Reformen föll vid nästkommande riksdag 1844 efter att ha ratats i de högre stånden, samtidigt som oppositionen drev igenom en översyn av universitetsstatuterna. Förändringsprospekt ritades upp och togs emot med varierande entusiasm vid akademierna. Lund var positiva till de övergripande förändringarna och förordade ett avskaffande av den egna jurisdiktionen så när som på disciplinmakten, Uppsala å sin sida höll hävd för bättre. En statutkomité sattes samman med uppgift att se över akademiernas remissyttranden och ta fram förslag till nya

konstitutioner. Efter viss redaktionell bearbetning, stadfästas statutkommitténs förslag genom kunglig förordning 2/4 1852, varmed den akademiska jurisdiktionen slutligen – med undantag för mål beträffande lärares tjänstebrott och för disciplinmål över studenterna – går i graven. Det demokratiska underskottet i privilegie-domstolarna parat med effektivitetshänsyn gjorde att den akademiska domstolen till slut fick ge vika för den nya tidens liberala politiska klimat.

När de nya universitetsstatuter antogs 1852 gjordes dessutom klart att universiteten inte enbart skulle ägna sig åt sanningssökande i ett kosmopolitiskt avseende. Till dess huvuduppgifter räknade också att utbilda och dana ämbetsmän, varmed frågan om var ämbetsexamina skulle avläggas ansågs slutligt reglerad. Den övergripande trenden var att universiteten gick från att ha varit mer renodlade vetenskapsanstalter till att i högre grad bli undervisningsverk.

I 1876 års reviderade universitetsstatuter kom akademistatens rätt att hålla studenter i fångsligt förvar att avvecklas samtidigt som disciplinmakten fick stod kvar. Ståndsriksdagen upplöstes genom 1866 års riksdagsordning till förmån för en betydligt mer demokratisk tvåkammarriksdag. Under 1900-talets första decennium kom frågan om den akademiska disciplinrätten ånyo upp på dagordningen. Kungl. Maj:ts stadga om förnyade universitetsstatuter från 1908 gav konsistoriet befogenhet att avgöra disciplinmål och meddela provisorisk relegation. Enligt undantag i ovan nämnda stadga konstaterades emellertid att till permanent skiljande från universitetet kunde ingen dömas med mindre än att ärendet först tagits upp i allmän domstol. Denna förändring markerar i min mening slutet på universitetets egentliga jurisdiktion.

Övergripande kan man summera avskaffandet som att processen drevs framåt dels av effektivitetshänsyn i den akademiska förvaltningen, dels av en gängse liberalisering av den svenska realpolitiken.

11.2 Tyskland

Den akademiska domvärjon ändrade karaktär i Tyskland redan under 1700-talets andra hälft. Från att ha utgjort en autonom rättsordning kom akademistaten nu att underordnas den statliga domstolsstrukturen. Till undvikande av begreppsförbistring bör här poängteras att det som avses inte är att universiteten förlorade rätten att döma men att den akademiska jurisdiktionen förlorade sin självständiga karaktär. I sin dömande funktion betraktades professorerna som

statliga ämbetsmän eftersom de – teoretiskt sett – fyllde en funktion inom det ordinarie domstolsväsendet.

Akademien kom alltså efter hand att fungera som underrätt, lik vilken annan sådan som helst, underordnad de ordinarie överrätterna. Att utvecklingen tog denna riktning berodde på att landsherren gradvis ökade sitt inflytande vid akademierna. Att den senare kunde sköta sig på de akademiska självbestämmandets bekostnad kan förklaras av att universitetens utgifter ökade samtidigt som dess inkomsterna förblev oförändrade varför ett tilltagande beroende av anslag från den lokale landsherren uppstod. Ett resultat av detta beroendeförhållande var att landsherren kunde stärka sin makt över akademien genom att på olika sätt villkora anslagen. Efterhand kom t.ex. rektor att tillsättas först efter att landsherren godkänt akademienatsens förslag. Vidare överlämnades domsförslag ofta landsherren till approbation innan de gick i verkställighet. Genom rektor fick landsherren ett befullmäktigt ombud på plats att övervara händelserna och styra utvecklingen i önskad riktning. Efter hand kom appellation från den akademiska underrätten att dirigeras till de borgerliga överrätterna istället för direkt till landsherren. Att akademins domar kunde överklagas till andra instans i den allmänna domstolen känner vi igen från de reviderade statuter som skrevs för de svenska akademierna under 1600-talet.

Även i den tyska realpolitiken gick liberalismen hårt fram under 1800-talets första tre årtionden. Tyska förbundets spretiga statsapparat och statens snåriga administrativa indelning utgjorde bra jordmån för den nya tidens idéer. Från flera håll restes krav på ökad näringsfrihet och upprättande av en inre marknad utan handelshinder. Litteraturhistoriskt kom nu också romantiken att etablera sig. I Tyskland gick Sturm und Drang- riktningen fram på bred front redan under 1770-talet med uppslagsgivaren Herder i bräschen. Andra notorieteter inom skolbildningen var Goethe och Schiller. På rörelsens agenda stod krav på återgång till naturen, sökandet efter det ursprungliga och vurmen för den folkliga och nationella särarten. Man ventilerade också kritik mot det rådande samhällssystemet och manade till aktion. Goethe har målat tiden och dess personligheter i verket *Dichtung und Wahrheit*. Man brukar säga att Sturm und Drang som förtropp banade väg för 1800-talets verkliga romantiska epok med centrum kring Jena och Heidelberg med ombud i t.ex. Novalis, Achim von Arnim och bröderna Grimm. Sturm und Drang gav svallvågor både på politikens och litteraturens område och kom bl.a. verka konsoliderande på den politiska nationalism som pyrdes särskilt bland de unga vid akademierna.

Vid 1800-talets ingång karaktäriserades den centraleuropeiska politiken av Napoleonkrigen och dess inneboende förvecklingar. Den österrikiske statsmannen von Metternich kom att spela

en central roll under denna turbulenta period. För det tyska förbundet ritade von Metternich upp spelregler efter ett mönster som syftade till att ingen klass eller korporation skulle bli för missnöjd, den goda ordningen förväntades alltså vila på en sorts missnöjesjämvikt. von Metternich propagerade inte för demokrati, men betraktade ändå frihet som ett centralt begrepp i tidens debattklimat. Frihet kunde vara bra så länge det iaktogs under kontrollerade former, med mindre att det utbröt total anarki. Missnöjet mot det föråldrade och konstlade styrelseskicket där de tyska staterna tvangs samsas med det Habsburgska kejsardömet kom emellertid vid denna tid att tränga fram hos de breda lagren. Som så ofta annars låg den största reformivern hos de unga, som i demokratin och upplysningens ideal såg en möjlighet att skapa en enhetlig tysk nationalstat. Vid akademierna runt om i det tyska förbundet kom studenterna att dirigera den kulturella fronden gentemot etablissemangen och von Metternich insåg strax att insatser måste vidtas. De tyska studentföreningarna hade sedan 1800-talets inbrott varit under myndigheternas lupp. Studenternas nationalism kom också till manifest uttryck t.ex. vid 300-årsdagen för Marthin Luthers reformation 1817 i det som i tysk historieskrivning kallas för das Wartburgfest. von Metternich stämplade omedelbart händelsen som ett utlopp för jakobinisternas samhällsomstörtande verksamhet och förbjöd Burschenschaften.

De notoriskt osedliga leverne som studenterna ofta förde vid studentföreningarna, parat med starka nationalistiska strömningar inom akademien i gemen, påskyndade även de krafttag. När den konservativa författaren August von Kotzebue knivskar till döds av en ung student – med koppling till studentföreningen i Jena – såg von Metternich ett utmärkt tillfälle att med full kraft sätta in repressiva åtgärder mot akademierna och drev igenom Karlsbadbesluten samma år. Härmed hamnade den periodiska pressen under sträng granskning och en centralkommitté för granskning av revolutionära stämplingar upprättade i Mainz. Alla studentföreningar förbjöds, subversiva lärare tvingades bort från akademien och censur infördes för alla skrifter under 320 sidor. Dessutom kom den akademiska domsrätten att kraftigt kringskäras.

Efter Karlsbaderbeslutens repressiva åtgärder följde en tid av större frihet för akademierna. Frågan om yttre- och inre akademisk frihet debatterades publikt och kom till slut att färga politiken i det som efter 1871 var att betrakta som enhetsstaten Tyskland. Den hetsjakt på liberaler och nationalisterna som von Metternich och de konservativa satt i drev föll till sist platt ut och som ett resultat gick bytet starkare ur såtet och det tyska förbundet föll. Till slut kom alltså Tyskland att enas. De liberala och nationalistiska krafterna luckrade upp det stagnerade politiska klimatet vilket i längden medförde ökat genomslag för jämlikhetsfrågor. I denna politiska kontext kom så även den akademiska domsrätten att på riktigt ifrågasättas.

Även om den akademiska domsrätten avskaffades formellt först under slutet av 1800-talet trädde förändringarna ofta fram tidigare i praktiken. I Bayern upphävdes den akademiska domsrätten under tidigt 1800-tale. Österrike var ännu ivrigare när Wien förlorade domvärjon 1783 och Graz året därpå. Att den akademiska domsrätten var ett institut som led under massiv kritik och såg sig tvungna att sätta kurs därefter, märker vi bl.a. genom att flera universitet vid denna tid utestängde lärare och andra icke-studerande från det akademiska skranket. Jurisdiktionen fick en tydligare uppfostrande prägel, där studenternas underordnade ställning i förhållande till lärarkollegiet betonades. När disciplinkarakteren apostroferades fick den också verkligt kännbara effekter för studenterna i gemen. Här kan som ett belysande exempel nämnas att tidsrymden under vilken brott tillföll den akademiska domsrätten kortades ned, varmed endast brott som faktiskt begåtts under studietiden skulle stämmas in vid konsistorierna. Möjligheten för akademiledamöterna att behandla även förhållandevis grova brott som disciplinmål begränsades också påtagligt.

I det enade Tyskland som bildats efter tyska förbundets sönderfall 1870-71 kom nya ledord att bilda politiskt refräng. Borgerskapet gick starkt fram och privilegiesamhället i stort luckrades upp. Med tiden restes också starka krav på en generell översyn av den tyska författningen. Genom 1879 års reviderade tyska författning förpassades så också den akademiska domsrätten i Tyskland till historieböckerna – med undantag för disciplinarrätten, som skulle stå sig en bit in på 1900-talet.

För att summera pekar den akademiska domsrättens i Tyskland utveckling mot att förändringen drevs framåt dels av liberalismens och nationalismens landvinningar på de konservativas bekostnad, dels av övergripande uniformeringssträvanden inom det nya enade Tyskland.

11.3 Jämförande analys

Vid 1500-talets inbrott försjönk de tyska universiteten i samma nödtvungna slummer som Uppsala universitet under Vasaättens reformation. I den religiösa splittringens kölvatten följde politiska reformer under vilka universiteten med sin nära koppling till kyrkan fick svårt att stå sig. Med protestantismens intåg förlorade många lärare sina inkomster genom att de prebenden som bekostade professurerna istället kom att tillfalla staten. Denna religiösa nedrustning kom också i viss utsträckning att klippa banden mellan universitet och kyrka, vilket parat med

humanismens lyckade framstöt – som skiljde kyrka och akademi också på det vetenskapliga planet –stärkte den världsliga makten på bekostnad av den kyrkliga dito. Denna maktrockad gjorde det möjligt för furstestaten att tillförsäkra sig välutbildad förvaltningspersonal en masse. Den världsliga makten lade sig också vinn om att universiteten inrättade undervisning och förvaltning i enlighet med den troslära som genom reformationen tagit fäste i respektive småstat. Sådan detaljstyrning motiverades av att när den rätta läran förkunnades, inte bara från predikstolen utan också från katedern, garanterades att även kommande generationerna uppfostrades till dygdiga och plikttrogna undersåtar.

I äldre tid orienterade undervisningen vid de europeiska universiteten mot ett vetenskapsideal där bildning var ledord. Efterhand insåg furstarna att akademierna kunde användas även för att få utbildad förvaltningspersonal till de egna leden varför pendeln svängde och undervisningen tog kurs mot ämbetsmannaseminarium. De svenska universiteten ordnades med den tyska organisationsstrukturen som uttalad förebild. Här styrdes universitetsarbetet hierarkiskt av en senat eller ett koncilium vilket i sin tur sorterade under en överordnad – statligt utnämnd – befattningshavare. Genom tyskarnas stilbildande universitetsmodell kom emellertid också den inre akademiska friheten ånyo att verka ledstjärna för arbetet vid akademierna. I Berlin propagerade von Humboldt för den inre akademiska friheten och upprättade 1810 ett nytt universitet där statlig efterfrågan fick rekommendera sig till förmån för det fria vetenskapliga forskningsarbetet.

Att det von Humboldtska universitetssystemet fick så stor genomslagskraft under 1800-talet kan förklaras med att systemet var mer dynamiskt än dess föregångare och på så vis kunde svara upp mot de stora förändringar som skedde både politiskt och judiciellt. Lärarnas löner ökade vilket innebar att de kunde skära ner på sina bisysslor utan att förlora i inkomst, vilket i sin tur resulterade i att det kunde ägnas sig mer åt sin forskning, vilket gav universiteten de verkade vid ökad prestige, så att universitetet kunde knyta till sig fler studenter och därmed mer pengar. Det faktum att lärarna började identifiera sig mer som lärare bör samtidigt ha gjort det mindre angeläget för dem att agera domare, en syssla som – att döma av LKP– upptog en inte helt oansenlig del av läraryrkets arbetstid. Den tid som inte ägnades åt den lärande verksamheten kunde istället tas i anspråk för vetenskapligt forskningsarbete.

I Sverige drabbades lärfriheten av ett stort bakslag 1832 när eleverna förlorade rätten att ta betyg i enskilda ämnen och universitetsexamina blev uttryckligt krav för statligt anställning. Ungefär samtidigt initierade de konservativa i Tyskland en kontrarevolution mot de framstötande liberalerna vilken – åtminstone inledningsvis – föll i godan jord. Genom att von Metternich utnyttjade den allmänna oro som följde i liberalismens kölvatten, kunde han måla

upp den etablerade ordningen som en förtroendeingivande och säker motpol till den nya tidens kaos.²³⁸ Statsmakterna både i Sverige och Tyskland stärkte nu sina respektive maktpositioner varför man kan säga att undervisningen åter orienterade mot att tillgodose statens behov.

Ungefär samtidigt med den medeltida renässansen hade de europeiska akademiernas klerikala karaktär avtagit så pass att kravet på celibat för professorerna slopats. Lärarna bildade nu egna familjer vilket försvårade den boendegemenskap som tidigare rått mellan elever och lärare. Med avseende på social ställning och vandel kom lärarna nu att i högre utsträckning att efterlikna borgerskapet. Därmed eroderades den starka gemenskapen mellan elever och lärare som gällt som regel sedan universitetens barnår i Bologna och Paris. Samtidigt med denna boendereform ökade elevtalen vid universiteten. Genom dessa två faktorer kom akademiernas två huvudgrupper att tydligare etablera sig som två separata grupper. Denna uppdelning medförde att den akademiska rättskipningen antog en mer uppfostrande prägel. Tendensen blir särskilt tydlig när man betraktar de många straff för moral- och sedlighetsbrott som räknas upp i universitetens konstitutioner.

Moralstraffen stod sällan i proportion till brottens klandergrad och verkade onyanserade i förhållande till de lindriga straff som kunde utdömas på verkligt allvarliga brott. Detta innebar att lärförbundetens förtroende för konstitutionerna undergrävdes. Det uppfostrande elementet fick ofta överhanden i domsluten vilket verkade försämrande på rättskipningens kvalitet. Detta blev extra tydligt i de fall då eleverna begick riktiga och grova brott och detta ändå bagatelliserades. För mord och dråp kunde t.ex. svaras med böter och för stöld och andra tillgreppsbrott utgick vanligen relegation.

Lärarkårens oförmåga att se efter och straffa elevernas obändiga later utvecklade sig över tid till en stridsfråga i förhållande till den borgerliga rättskipningen. Statsmakterna förestavade visserligen universiteten att ta ökade krafttag mot studenterna, i regel skedde emellertid föga eller inget. Under 1800-talet blev studenternas bråkiga vanor ökända vilket, parat med en utbredd ovilja bland lärarna att döma eleverna till vad de förtjänade, skapade en avog inställning gentemot universiteten bland borgerskapet i gemen. Detta olyckliga förhållande bör i längden ha medfört att staten kom att intressera sig alltmer för att justera missförhållandena vid akademierna både i Sverige och i Tyskland.

Naturvetenskapen sorterade ännu vid denna tid inom den filosofiska fakulteten – där man inte separerade konst och vetenskap – vilket genom upplysningens inflytande kan hjälpa till att förklara denna fakultets stora uppsving under perioden. Genom detta trendbrott ökade fokus

²³⁸ Se, t.ex. avsnitt 9.4 om Wartburgfest och Frankfurter Wachensturm.

alltmer på mätbara och pragmatiskt underbyggda resultat, vilket osökt leder tanken till kravet på att den akademiska undervisningen skulle svara mot reella behov hos staten.

Att liberaliseringen i gemen gick back något under tiden direkt efter 1848 känns igen både i Tyskland och i Sverige. Oron på den europeiska kontinenten tjänade återigen till de konservativas fördel. Det är intressant att poängtera att domsrätten i Sverige likväl avskaffades fyra år senare. En förklaring till att den tyska motsvarigheten stod kvar ännu en tid finner vi kanske främst i att de nationalistiska omvälvningarna faktiskt träffade Tyskland och att en enad tysk stat – som ett resultat därav – såg världens ljus 1871.

Att jämföra rättsutvecklingen med avseende på akademierna i Sverige och Tyskland innan 1660-talet är delvis problematiskt. I Sverige låg nämligen Uppsala universitet nere under stora delar av 1500- och 1600-talet. Klart är emellertid att akademien under sin första tid bör ha haft tydligt klerikal prägel även här. Efterhand kom akademierna i de bägge undersökta länderna att ordnas som ordinära underrätter i den allmänna domstolsstrukturen. Till intäkt för detta antagande tjänar den s.k. Kanslersdomstolen – vars funktion av överrätt uttryckligen stadgades i LUK – eftersom den forumregel vilken reglerade detta institut konsekvent frångicks och man i regel appellerade till Göta hovrätt istället.

Under slutet av 1600-talet och början av 1700-tal utvidgades domsrätten något både i Tyskland och i Sverige. Detta ser man när man betraktar statuterna till nygrundade tyska universitet eller jämför de nya statuterna för Uppsala och Lunds universitet. Domsrättens utökade fäng var tydligast på det personella planet. Där det under medeltiden krävdes immatrikulation för att räknas som rättssubjekt under akademien sorterade nu också ett flertal externa grupper hit t.ex. dess skomakare, bagare och tryckare. Denna utveckling kan möjligen förklaras av att förtroendet mellan akademi och stat ökade med den förras ekonomiska beroende av den senare. I denna tid uppstod istället kompetensstvister mellan akademien och den borgerliga magistraten. För att slita sådana tvister vände sig kontrahenterna statsmakten till vilket bör ha bidragit till att stärka den senares maktposition.

Sammantaget kan sägas följande om den generella politiska utvecklingen i de tidsintervall som jag undersökt: akademins domvärjo var en rest från ett medeltida samhälle där korporationer spelade titelrollerna. Den formades i ett idé- och samhällsklimat där det enda sättet att skydda egna intressen var att knyta likasinnade samman, och hålla hårt i sina respektive privilegier. Hela samhällsstrukturen genomsyrades av detta tankesätt. Likas dom över likar, var allena rådande moraliskt rättesnöre. Upplysningen förde fram nya krav på utbildning hos de breda lagren. Genom industrialiseringens intåg kom så borgarklassen att etablera en styrkeposition i samhället. En framväxande och starkt tilltagande klass av entreprenörer och

industriidkare förde nu fram krav på ökade och lika rättigheter med de tidigare privilegierade stånden. Man kan emellertid betrakta förhållandet också ur statens synvinkel. De privilegierade domstolarnas och skråsamhällets avveckling kan ses som ett resultat av att staten skjutit fram sina positioner på medelorganisationernas bekostnad. Statsapparaten ställde krav på akademierna att tillgodose deras behov av utbildade ämbetsmän, vilket i förlängningen effektiviserade och breddade förvaltningen. Genom statens ökade kompetens kom dess makt också att konkretiseras. Visserligen blev rättskipningen mer enhetlig genom att korporationsdomstolarna togs bort men de underordnades samtidigt ett övergripande organ, staten. Det är intressant att betrakta utvecklingen över tid som två sidor av samma mynt. Här är kurs och resultat, men inte bakomliggande incitament, oberoende av vilken sida av myntet som är förhanden. Frågan är emellertid om man verkligen kan betrakta privilegiesamhällets avskaffande som en renodlad vinst för liberalismen eller om det också var ett uttryck för statens framskjutna positioner.

I Sverige drevs förändringsprocessen främst framåt i brytpunkten mellan konservatism och liberalism, vilket yttrade sig både på det kulturella och politiska planet. Det svenska universitetet sorterade som underkategori i ett privilegiesystem med medeltida förtecken. Denna ordning kom efter upplysningens genomslag att verka otidsenlig med den nya tidens mått mätt. Anspråk på människans lika rättigheter blandades med krav på reformation och modernisering av ett förlegat representationssystem. Riksdagsmannen J.G. Richert ifrågasatte hela korporationsstrukturen och poängterade dess otidsenlighet. Genom denne liberale apostels försorg blev det tydligt att individer i viss intressegemenskap inte längre behövde frukta stat och andra skrän i den utsträckning som försvarats under medeltid. I Sverige behandlades den akademiska domsrätten som en bedagad medeltida rest och fick som sådan, till sist, ge tappt mot pågående politisk trend där individens lika rätt, oberoende av ståndstillhörighet, fick allt större gehör.

I Tyskland verkar processen däremot ha drivits på – åtminstone delvis – också av ett annat motiv. Från överhetens sida fanns en etablerad rädsla för att nationalistiska tendenser vid akademierna skulle gå fram ohejdat om akademien kunde döma och reglera sig själva utan yttre påverkan. I ljuset av denna tes är det intressant att poängtera att den akademiska domsrätten avskaffades först efter att Tyskland enats, när det objektivt sett borde finnas mindre rädsla för att nationalistiska tendenser skulle spira där. Detta faktum skulle emellertid kunna förklaras med att Tyskland enades inte så mycket pga. spirande nationalism som genom en expansiv koloniseringspolitik i regi av Bismarck. Jag sluter mig till att domsrättens avskaffande, åtminstone processen som ledde fram till den, påkallades främst av en rädsla hos de styrande

för att studenter och lärare ventilerade samhällsomstörtande idéer, men att det realiter kom att avskaffas först efter enandet, genom att liberaliseringen då faktiskt kommit så långt att hur det än var, det hade blivit otidsenligt att ha privilegierade domstolar.

Utvecklingen kan möjligen också förklaras av att det inte längre fanns samma välgrundade anledningar att ifrågasätta statens ställning som rättsgarant. Det förtroendeunderskott som tidigare rått både horisontellt – mellan korporationerna – och vertikalt – i förhållande till överheten – bättrades nu genom statsapparatusens vidgade omfång och ökade effektivitet i förvaltningen. En annan förklaring var att universitetens utbildande verksamhet apostroferades vilket bidrog till att det av effektivitetshänsyn inte vara påkallat att ha alltför många andra uppgifter vilande på akademierna, till exempel rättskipning. Den akademiska domsrätten formades under medeltiden och präglades därför av denna tidsanda. I den nya tidens liberala idéklimat fick den akademiska jurisdiktionen till slut ge tappt mot en liberal frond som etablerat fotfäste djupt hos de breda lagren.

Avslutningsvis vill jag helt kort kommentera, en i sammanhanget intressant modern företeelse. Att den akademiska domsrätten dömdes ut, som ett led i ett övergripande demokratiskt uniformeringssträvande är tänkvärt när man betraktar förekomsten av de skiljedomsinstitut – och deras underliggande motiv – som idag möjliggör tvistelösning utan iblandning av allmän domstol. Idag väljer företag både i Sverige och Tyskland att ibland slita inbördes tvister hos en partsgemensamt upprättad skiljenämnd. Incitamenten är att parterna på så vis kan försäkra sig att nämnden är sammansatt av skiljemän som – med detaljkunskap om företagsunika förhållanden – snabbt och effektivt kan slita tvisten utan offentlig inblandning.

Käll- och litteraturförteckning

Källor

Lagar

Lunds universitetets konstitutioner för år 1666, utgivna av Fredrik Schrevelius under *Lunds akademis konstitutioner, med öfversättning, anmärkningar .../*, tryckta i Lund, 1832. [citeras: LUK]

Uppsala universitets konstitutioner för år 1655, utgivna av Claes Annerstedt under *Uppsala universitets konstitutioner af år 1655 / för första gången utgifna av Claes Annerstedt*, tryckta i Uppsala, 1890. [citeras: UUK]

Kongl. Maj:ts förnyade statuter för universiteten i Upsala och Lund av 1876.

Kungl. Maj:ts nådiga statuter för universiteten i Upsala och Lund av 1908.

Kungl. Maj:ts nådiga stadga angående den disciplinära myndigheten öfver de studerande vid rikets universitet och karolinska mediko-kirurgiska institutet från 1908.

Offentligt tryck

Skriftlig fråga 2003/04:686 om avveckling av specialdomstolar.

Svar på skriftlig fråga 2003/04:686 om avveckling av specialdomstolar.

Litteratur

Böcker

Albers, Willi (red.), *Handwörterbuch der Wirtschaftswissenschaft: HdWW: zugleich Neuauflage des Handwörterbuchs der Sozialwissenschaften*, Fischer, Stuttgart, 1977-1983.

Alenfelder, Klaus Michael, *Akademische Gerichtsbarkeit*, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden, 2002.

Annerstedt, Claes, *Upsala universitets historia, första delen, 1477-1654*, Uppsala Universitet, Uppsala, 1877. [citeras: Annerstedt]

Annerstedt, Claes, *Upsala universitets historia, D.2, 1655-1718, Universitetets organisation och verksamhet*, Universitetet, Uppsala, 1909.

Annerstedt, Claes, *Upsala universitets historia, D.3, 1719-1792 Universitetets organisation och verksamhet*, Universitetet, Uppsala, 1914.

Biberg, Nils Fredrik, *Om falsk och sann liberalism. Ytterligare upplysningar af tidskriften Sweas redaction till anmärkaren i Stockholmsposten öfwerlemnade.*, Palmblad, Uppsala, 1824.

Blomqvist, Göran, *Elfenbernstorn eller statskepp? : stat, universitet och akademisk frihet i vardag och vision från Agardh till Schück*, Lund Univ. Press, 1992.

Brüdermann, Stefan, *Göttinger Studenten und akademische Gerichtsbarkeit im 18. Jahrhundert*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1990.

Buk-Swienty, Tom, *Slagtebænk Dybbøl: 18 april 1864: historien om et slag*, Gyldendal, København, 2008.

Chydenius, Anders, *Den Nationnale winsten*, Kooperativa förbundets förlag, Stockholm, 1929.

- Eckstein, Ernst, *Der Besuch im Carcer: Humoreske*, J.F. Hartknoch, Leipzig, 1877.
- Ellwein, Thomas, *Die deutsche Universität vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, Fourier, Wiesbaden, 1997.
- Fehrman, Carl, Westling, Håkan & Blomqvist, Göran, *Lärdomens Lund: Lunds universitets historia 1666-2004*, Lund University Press, Lund, 2004.
- Fulbrook, Mary, *Tysklands historia*, i översättning från engelska av Månsson, Per Lennart, Historiska Media, Lund, 1998.
- Geijer, Erik Gustaf, *Nytt ett och annat i anledning af frågan om akademiska jurisdictionen*, Palmblad, Uppsala, 1823.
- Gierow, Krister, *Lunds universitets historia : utgiven av universitetet till dess 300-årsjubileum, 3, 1790-1867*, Gleerup, Lund, 1971.
- Glenthøj, Rasmus, *1864: sønner af de Slagne*, Gad, 2014.
- Grenholm, Gunvor (red.), *Den svenska historien. 8, Karl Johanstiden och den borgerliga liberalismen, 1809-1865*, Bonnier, Stockholm, 1968.
- Handlingar rörande väckt fråga om jämnkningar i Upsala kongl. Academies constitutioner*, Palmblad, Uppsala, 1821.
- Haskins, Charles Homer, *The rise of universities*, Transaction publishers, New Brunswick, 2002.
- Hattenhauer, Hans, "On Savigny's political concept", i *Den historiska skolan och Lund, ett rättshistoriskt symposium 1980*, Studentlitteratur, Lund, 1982.
- Ibbetson, David, "Comparative legal history", i Musson, Anthony & Stebbings, Chantal, *Making legal history, Approaches and Methodologies*, Cambridge University Press, Cambridge, 2012.

Jägerskiöld, Stig, ”Den historiska skolan i Sverige”, i *Den historiska skolan och Lund, ett rättshistoriskt symposium 1980*, Studentlitteratur, Lund, 1982.

Kaufmann, Georg, *Die Geschichte der deutschen Universitäten*, Stuttgart 1896.

Kleineman, Jan, ”Rättsdogmatisk metod”, i Korling, Fredric & Zamboni, Mauro (red.), *Juridisk metodlära*, Studentlitteratur AB, Lund, 2013.

Kluge, Alexander, *Die Universitäts-Selbstverwaltung: Ihre Geschichte und Gegenwärtige Rechtsform*, Klostermann, Frankfurt a Main, 1958.

Lenhammar, Harry, *Religion och tryckfrihet i Sverige 1809-1840: Religion and freedom of the press in Sweden 1809-1840*, Almqvist & Wiksell, Stockholm, 1974.

Meijer, Bernhard (red.), *Nordisk familjebok: konversationslexikon och realencyklopedi*, nordisk familjeboks förlag, Stockholm, 1904-1926.

Modéer, Kjell Åke, *Brott vid Lundagård: rättsfall från 1800-talets Lund*, Lunds Universitet, Lund, 1989.

Modéer, Kjell Åke, *Historiska rättskällor : en introduktion i rättshistoria*, Nerenius & Santérus, Stockholm, 1997.

Nardi, Paolo, ”Relations with Authority” i Ridder-Symoens, Hilde de (red.) & Rüegg, Walter, *A history of the university in Europe. Vol. 1, Universities in the Middle Ages*, Cambridge Univ, Press, 1992.

Norberg, Johan, *Den svenska liberalismens historia*, AB Timbro, 1999.

Richert, Johan Gabriel, *Ett och annat om corporationer, privilegier, nämnd i domstolar etc.: i anledning av Consistorii academici i Upsala betänkande om den akademiska jurisdictionen*, Nestius, Stockholm, 1822. [citeras: *Ett och annat om corporationer*]

Rosén, Jerker, *Lunds universitets historia : utgiven av universitetet till dess 300-årsjubileum, 1, 1668-1709*, Gleerup, Lund, 1968.

Rotteck, Carl von, & Welcker, Carl, *Staats-Lexikon oder Encyklopädie der Staatswissenschaften in Verbindung mit vielen der angesehensten Publicisten Deutschlands*, Hammerich, Altona, 1834-1848.

Rovan, Joseph, *Geschichte der Deutschen – von ihren Ursprüngen bis heute*, i översättning från franska av Heinemann, Enrico, Pfeleiderer, Reiner och Tiffert, Reinhard, Deutschen Taschenbuch Verlag GmbH, München, 1998.

Stein, Friedrich, *Die Akademische Gerichtsbarkeit in Deutschland*, Verlag von C.L. Hirschfeld, Leipzig, 1891.

Tamm, Ditlev, ”Anders Sandøe og den historiske skole i Danmark”, i *Den historiska skolan och Lund, 1980*, Studentlitteratur, Lund, 1982.

Toll, Heinz-Joachim, *Akademische Gerichtsbarkeit und akademische Freiheit*, Karl Wachholtz Verlag, Neumünster, 1979.

Twain, Mark, *A tramp abroad*, Chatto & Windus, London, 1900.

Valguarnera, Filippo, ”Den komparativa metoden”, i Korling, Fredric & Zamboni, Mauro (red.), *Juridisk metodlära*, Studentlitteratur AB, Lund, 2013.

Wehler, Hans-Ulrich, *Deutsche Gesellschaftsgeschichte*, Beck, München 2008.

Weibull, Jörgen, *Lunds universitets historia : utgiven av universitetet till dess 300-årsjubileum, 4, 1868-1968*, Gleerups, Lund, 1968.

Weibull, Martin & Tegnér, Elof, *Lunds universitets historia, 1668-1868, första delen*, Gleerups, Lund, 1868.

Wibeck, Sören, *Västerlandets heliga krig*, Historiska Media, 2013.

Artiklar

Dassel, Felix, "Rückblick auf die Heilige Allianz", i *Die Zeit* 4 april 1946, hämtad från: <http://www.zeit.de/1946/07/rueckblick-auf-die-heilige-allianz> 8/12 2016.

Granath. Claus, "Halshöggs efter mordet", i *Sydsvenskan* 16 oktober 2014, hämtad från: <http://www.sydsvenskan.se/2014-10-16/halshoggs-efter-mordet> 13/12 2016.

Kallenberg, Ernst, "Akademisk jurisdiktion. Studenternas rättsliga undantagsställning", i *Statsvetenskaplig tidskrift* 1906:2.

Modéer, Kjell Åke, "Rättshistorieämnets uppgifter, reflektioner inför ett rätts- och forskningspolitiskt paradigmskifte", i *SvJT* 1996, s. 524.

Thomander, Johan Henrik, "Förslag till allmän stadga för de Kongl. Akademierna i Upsala och Lund" i *Juridiskt arkiv*; 12, 1841.

Elektroniska källor

Baptiste Say, Nationalencyklopedin, hämtad den 4 december 2016 från följande: <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/jean-baptiste-say>. [citeras: med hel länk]

Benjamin Constant, Encyclopedia Britannica, hämtad den 4 december 2016 från följande: <https://global.britannica.com/biography/Benjamin-Constant>. [citeras: med hel länk]

Carl, A, Hagberg, Svenskt biografiskt lexikon, hämtad den 8 december från följande: svenskt biografiskt lexikon, hämtad den 8 december från följande: <https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/13486>. [citeras: med hel länk]

Carl, J L, Almqvist, Svenskt biografiskt lexikon, hämtad den 8 december från följande: svenskt biografiskt lexikon, hämtad den 8 december från följande: <https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/5714>. [citeras: med hel länk]

Code civile, Nationalencyklopedin, hämtad den 4 december 2016 från följande: <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/code-civil>. [citeras: med hel länk]

Ernst A, Kallenberg, Svenskt biografiskt lexikon, hämtad den 8 december från följande: <https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/12322> [citeras: med hel länk]

Februarirevolutionen, Nationalencyklopedin, hämtad den 4 december 2016 från följande: <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/februarirevolutionen>. [citeras: med hel länk]

Frédéric Bastiat, Encyclopedia Britannica, hämtad den 4 december 2016 från följande: <https://global.britannica.com/biography/Frederic-Bastiat>. [citeras: med hel länk]

Hyperboreisk, Nationalencyklopedin, hämtad den 4 december 2016 från följande: <http://www.ne.se/uppslagsverk/ordbok/svensk/hyper-boerisk>. [citeras: med hel länk]

Jacob A, von Hartmansdorff, Svenskt biografiskt lexikon, hämtad den 8 december från följande: svenskt biografiskt lexikon, hämtad den 8 december från följande: <https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/12624>. [citeras: med hel länk]

Jakobinklubben, Nationalencyklopedin, hämtad den 8 december 2016 från följande: <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/jakobinklubben>. [citeras: med hel länk]

Karl XIV Johan, Nationalencyklopedin, hämtad den 4 december 2016 från följande: <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/karl-xiv-johan>. [citeras: med hel länk]

Klemens, von Metternich, Encyclopedia Britannica, hämtad den 4 december 2016 från följande: <https://global.britannica.com/biography/Klemens-Furst-von-Metternich>. [citeras: med hel länk]

Magistrat, Nationalencyklopedin, hämtad den 4 december 2016 från följande: <http://www.ne.se/uppslagsverk/ordbok/svensk/magistrat>. [citeras: med hel länk]

Merkantilism, Nationalencyklopedin, hämtad den 4 december 2016 från följande: <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/merkantilism>. [citeras: med hel länk]

Mosskonventionen, Nationalencyklopedin, hämtad den 4 december 2016 från följande: <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/mosskonventionen>. [citeras: med hel länk]

Nils Fredrik Biberg, Nationalencyklopedin, hämtad den 4 december 2016 från följande: <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/nils-fredrik-biberg>. [citeras: med hel länk]

Per capsulam, Nationalencyklopedin, hämtad den 4 december 2016 från följande: <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/per-capsulam>. [citeras: med hel länk]

Per Daniel Amadeus Atterbom, Nationalencyklopedin, hämtad den 4 december 2016 från följande: <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/per-daniel-amadeus-atterbom>. [citeras: med hel länk]

Universitet, Nationalencyklopedin, hämtad den 4 december 2016 från följande: <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/universitet>. [citeras: med hel länk]

University, Encyclopedia Britannica, hämtad den 4 december 2016 från följande: <https://global.britannica.com/topic/university>. [citeras: med hel länk]

Uppsala universitet, Nationalencyklopedin, hämtad den 4 december 2016 från följande: <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/uppsala-universitet>. [citeras: med hel länk]

Övrigt

Der deutsche Krieg, Wikipedia, hämtad 4 december 2016 från följande:
https://de.wikipedia.org/wiki/Deutscher_Krieg.

Fredstraktat från Westfaliska freden i Osnabrück och Münster 1648, Internet-Portal für Westfälische Geschichte, hämtad 4 december från följande: http://www.lwl.org/westfaelische-geschichte/portal/Internet/finde/langDatensatz.php?urlID=740&url_tabelle=tab_quelle.

Geschichte, Universität Leipzigs hemsida, hämtad 4 december från följande:
<https://www.zv.uni-leipzig.de/universitaet/profil/leitbild-profil-geschichte/geschichte-der-universitaet.html>.

Karzer, Karl Ruprecht Universität Heidelbergs hemsida, hämtad 4 december från följande:
www.uni-heidelberg.de/studium/journal/2009/01/karzer.html.

Karzer, Wikipedia, hämtad den 4 december 2016 från följande:
<https://de.wikipedia.org/wiki/Karzer>.

Wartburgfest, Wikipedia, hämtad 8 december 2016 från följande:
<https://de.wikipedia.org/wiki/Wartburgfest>.

Rättsfallsförteckning

Consistorii Academici Majoris Protocoller för:

10 oktober 1703.

14 oktober 1703.

11 november 1703.

14 november 1703.

14 mars 1793.

8 september 1829.

10 september 1829.

14 september 1829.

24 september 1829.

29 september 1829.